

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ISSN 2312-2595 (Print)

ISSN 2664-3715 (Online)

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 1/43 (2019)

Дрогобич – 2019

УДК 009+1+4+15+93
Д 75

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 10 від 28 жовтня 2019 р.)

Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка». Серія Історія перереєстровано і затверджено в Переліку наукових фахових видань рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 16.05.2016 № 515. Збірник індексується у міжнародних базах даних: **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Від 2004 р. виходять за серійним принципом.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 24056-13896Р від 22.07.2019 року Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Відповідальність за достовірність наведених у публікаціях фактів, дат, найменувань, прізвищ, імен, цифрових даних несуть автори статей. Наукові статті друкуються за авторськими варіантами. Думка редакційної колегії може не збігатися з думкою авторів.

Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія / ред. кол. Василь Ільницький (головний редактор) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. Випуск 1/43 (2019). 257 с. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.1/43>.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 1/43 (2019)

Drohobych – 2019

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

UDC 009+1+4+15+93
D 75

Recommended for printing by Academic Council
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(28 October 2019, Minutes № 10)

Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series was re-registered and approved in the List of scientific professional editions of Ministry of Education and Science of Ukraine No. 515 dated 16.05.2016 and registered in the international scientometric databases **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Since 2004 they come out on a serial basis.

Certificate of state registration of the printed mass media of the CU № 24056-13896R dated July 22, 2019 of the State Committee for Information Policy, Television and Radio Broadcasting of Ukraine.

The authors of the articles are responsible for the authenticity of the facts, dates, names, surnames, names, and digital data contained in the publications. Scientific articles are published from copyright/author's texts. The opinion of the editorial board may not coincide with the views of the authors.

Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University / Vasyl Ilnytskyi (Editor-in-Chief) & others. Drohobych: Editorial-Publishing Department of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Issue 1/43 (2019). 257 p. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.1/43>.

© Drohobych Ivan Franko State
Pedagogical University, 2019
© Publishing Department
of DDPU Ivan Franko, 2019

РЕДКОЛЕГІЯ

Львицький Василь, головний редактор, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Попп Руслана, заступник головного редактора, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Галів Микола, відповідальний секретар, доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Гриценко Галина, відповідальний секретар, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Андрєв Віталій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії, Херсонський державний університет.

Бальбуза Катерина, доктор габілітований з історії, професор, професор кафедри історії античних суспільств, Університет Адама Міцкевича у м. Познань (Польща).

Галик Володимир, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Зашкільняк Леонід, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії країн Центральної та Східної Європи, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Кондратюк Костянтин, доктор історичних наук, професор, професор кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Корсак Роман, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Луць Іренеуш, доктор габілітований з історії, ад'юнкт з науковим ступенем доктора габілітованого кафедри історії стародавнього світу, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Магсумов Тимур, кандидат історичних наук, доцент, Товариство історії освіти (м. Глазго, Велика Британія), доцент Набережночелнінського державного педагогічного університету (м. Набережні Челни, Росія).

Масненко Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького.

Машталір Вадим, доктор історичних наук, доцент, заслужений винахідник України, заступник начальника інформаційно-аналітичного управління Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України.

Петrenchко Олег, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університету імені Івана Франка.

Прохненко Ігор, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Ужгородський національний університет.

Ситник Олександр, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії, археології і філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Слапек Даріуш, доктор габілітований з історії, професор, завідувач кафедри стародавньої історії, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Ставнюк Віктор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Стецик Юрій, доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Тельвак Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Тимошенко Леонід, кандидат історичних наук, професор, декан історичного факультету, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Футала Василь, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Яремчук Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, Національний університет «Острозька академія».

EDITORIAL BOARD

Inytskyi Vasyl, Editor-in-Chief, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of Department of Ukraine's History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; Associate Professor of the Department of Mobilization, Organizational, Staffing, Human Resources and Defense Planning, National Academy of Land Forces named after Petro Sahaidachnyi.

Popp Ruslana, Deputy Editor-in-Chief, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Haliv Mykola, Executive editor, Doctor of Education Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Hrytsenko Halyna, Executive Secretary, Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Andreyev Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Historiography, Kherson State University.

Balbuza Kateryna, Habilitated Doctor in History, Professor, Professor of the History Department of Ancient Societies, Adam Mickiewicz University in Poznan (Poland).

Futala Vasyl, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Halyk Volodymyr, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Kondratyuk Kostiantyn, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Modern History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv.

Korsak Roman, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism Infrastructure and Services Department, Uzhgorod National University.

Luts Ireneush, Habilitated Doctor in History, Adjunct of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Magsumov Timur, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Deputy head of the laboratory, Laboratory of Professional and Pedagogical Training, International Network Center for Fundamental and Applied Research (Washington, USA); Life member, History of Education Society, Glasgow, UK; Associate Professor, History and its Teaching Methods Department, Naberezhnye Chelny State Pedagogical University (Naberezhnye Chelny, Russia)

Mashtalir Vadym, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Chief of Department – Deputy Head of Department of the Main Department of Personnel of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine.

Masnenko Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, B. Khmelnytsky Cherkassy National University.

Petrechko Oleh, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Prokhnenko Ihor, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Uzhgorod National University.

Slapek Dariush, Doctor of History, Professor, Head of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Stavniuk Viktor, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Stetsyk Yuriy, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Sytnyk Oleksander, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History, Archeology and Philosophy, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol state pedagogical University.

Telvak Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Tymoshenko Leonid, Candidate of Historical Sciences, Professor, Dean of the Historical Faculty, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Yaremchuk Vitalii, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History, National University of Ostroh Academy.

Zashkilnyak Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Central and Eastern Europe, Ivan Franko National University of Lviv.

ЗМІСТ

Цюпак Василина. Марк Аврелій та «моровиця Антонінів».....	11
Смуток Ігор, Смуток Леся. Руська шляхта у містах Перемишльської землі в XVI–XVIII ст.....	23
Ситник Олександр, Середа Юлія. Передумови проголошення конституційного проекту 1710 р.....	35
Семергей Наталія. Національна ідентичність українців в імперську добу: теоретичний та історіографічний аспекти.....	47
Бороденко Олена. Вікові особливості першошлюбності українського соціуму середини XIX століття.....	62
Тельвак Віталій, Тельвак Вікторія. Михайло Грушевський у дзеркалі чеської історіографії кінця XIX – початку XX століття.....	82
Галик Володимир, Педич Василь. Борислав та його інтелектуальне середовище у житті і творчих зацікавленнях Івана Франка (вибрані аспекти).....	107
Кучеров Геннадій. Вплив державної допомоги на діяльність сільських «Просвіт» Правобережної України (1917–1918 рр.).....	123

-
- Гриценко Галина.** Розвиток українсько-білоруських наукових зв'язків у міжвоєнний період.....139
- Комарніцький Олександр,**
Комарніцька Людмила. Опозиційність студентства педагогічних ЗВО щодо економічної політики радянської влади на селі (1930-ті рр.).....152
- Нестеренко Лідія.** Роль П.І. Шипенка у відновленні діяльності Прилуцького міського театру імені Тараса Шевченка в роки нацистської окупації (вересень 1941 – вересень 1943 р.).....165
- Гром Марія.** Єврейське населення Дрогобиччини: повоєнне життя і побут (1944–1958 рр.).....180
- Льницький Василь.** Організація боротьби репресивно-каральних органів проти українського визвольного руху: невідомі інструктивні документи (1945 р.).....196
- Наконечний Володимир.** Юліан Тарнович як дослідник польсько-українських взаємин.....213
- Тєвікова Ольга.** Вплив культурної лібералізації 1950–1960-х рр. на трансформацію свідомості українського радянського суспільства.....229
- Чубіна Тетяна,**
Косяк Світлана,
Спіркіна Оксана. Історичний шлях Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля до європейського освітнього простору (1973–2019 рр.).....239

CONTENTS

Tsiupak Vasylyna. Marcus Aurelius and the «Antonine Plague».....	11
Smutok Ihor, Smutok Lesia. Ruthenian nobility in the cities of Przemysl land in the 16 th – 18 th centuries.....	23
Sytnyk Oleksander, Sereda Yuliya. Prerequisites for the proclamation of the constitutional project in 1710.....	35
Semerhei Nataliia. National identity of Ukrainians in the imperial era: theoretical and historiographical aspects.....	47
Borodenko Olena. Age features of the first marriage in Ukrainian socium in the middle of the nineteenth century.....	62
Telvak Vitalii, Telvak Viktoria. Mykhailo Hrushevsky in reflection of Czech historiography at the end of XIX – beginning of XX century.....	82
Halyk Volodymyr, Pedych Vasyl. Boryslav and his intellectual environment in life and creative interests of Ivan Franko (selected aspects).....	107
Kucherov Gennadiy. The influence of state help on the work of the village «Prosvitas» of the Right-Banked Ukraine (1917–1918).....	123

- Hrytsenko Halyna.** The development
of the Ukrainian-Belarusian scientific connections
during the interwar period.....139
- Komarnitskyi Oleksandr,**
Komarnitska Liudmyla. Opposition of students
of Pedagogical Higher Education Establishments
on economic policy of Soviet power
in the rural (1930s) areas.....152
- Nesterenko Lidiia.** The role of P.I. Shypenko in revival
of the Taras Shevchenko Pryluky City Theatre
during the Nazi occupation
(September 1941 – September 1943).....165
- Hrom Mariia.** The Jewish population
of the Drohobych region: the post-war life (1944–1958).....180
- Ilnytskyi Vasyl.** The organization of the struggle
of repressive-punitive bodies against
the Ukrainian liberation movement:
unknown instructive documents (1945).....196
- Nakonechnyi Volodymyr.** Yuliiian Tarnovych
as a researcher of Polish-Ukrainian relationships.....213
- Tievikova Olha.** The impact of cultural liberalization
at the consciousness transformation
of Ukrainian Soviet society (1950–1960).....229
- Chubina Tetiana,**
Kosiak Svitlana,
Spirkina Oksana. Historical Path of Cherkasy Institute
of Fire Safety named after Chornobyl Heroes
to the European Educational Space (1973–2019).....239

УДК 94(37)(092)

DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.184257

Василина ЦЮПАК

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vasilink@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9885-6290>

Бібліографічний опис статті: Цюпак, В. (2019). Марк Аврелій та «моровиця Антонінів». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 11–22. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184257.

МАРК АВРЕЛІЙ ТА «МОРОВИЦЯ АНТОНІНІВ»

Анотація. *Мета дослідження* полягає в аналізі та характеристиці впливу «моровиці Антонінів» на внутрішню політику Марка Аврелія Антоніна. **Методологія дослідження** ґрунтується на дотриманні принципу науковості, використанні загальнонаукових (аналізу та синтезу) і спеціально-історичних методів, серед яких: порівняльний та ретроспективний. **Наукова новизна:** вперше в історіографії висловлено припущення про зв'язок «моровиці Антонінів» з репресіями проти християн у період правління імператора Марка Аврелія. **Висновки.** Марку Аврелію довелося діяти в умовах, які суттєво погіршилися у порівнянні з попередніми десятиліттями. Зокрема, на Сході досить агресивну політику проводило Парфянське царство, на Дунаї римські території зазнали нападу маркоманів. До всього цього додалася моровиця, яка ще більше ускладнила і без того непросту ситуацію. Будучи людиною свого часу і ревним прихильником традиційної римської релігії, Марк Аврелій розцінив ці нещастя, зокрема моровицю, як наслідок неналежного виконання релігійного обов'язку щодо шанування богів. Цілком ймовірно, що частину провини за нехтування релігійним обов'язком Марк Аврелій покладав на християн. Це могло стати приводом для їх переслідувань, які проводилися за його правління.

Ключові слова: Марк Аврелій; «моровиця Антонінів»; переслідування християн.

Vasylyna TSIUPAK

Postgraduate Student of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vasilink@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9885-6290>

To cite this article: Tsiupak, V. (2019). Mark Avrelii ta «morovytsia Antoniniv» [Marcus Aurelius and the «Antonine Plague»]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 1/43, 11–22. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184257 [in Ukrainian].

MARCUS AURELIUS AND THE «ANTONINE PLAGUE»

Summary. *The article deals with the impact of the «Antonine Plague» on the home policy of Marcus Aurelius Antoninus. The methodology of the study is based on the principles of science, as well as on the use of general scientific methods, inter alia, comparative and retrospective method. The scientific novelty is that for the first time in the historiography, it has been suggested that the «Antonine Plague» was related to repressions against Christians that took place during the reign of Emperor Marcus Aurelius. The conclusions are as follows. Marcus Aurelius had to operate in conditions that have deteriorated significantly compared to previous decades. Particularly in the East, the Parthian kingdom was quite aggressive; on the Danube, Roman territories were attacked by Marcomanni. To all this was added the plague, which even more complicated the already difficult situation. Being a man of his time and a zealous follower of traditional Roman religion, Marcus Aurelius considered these misfortunes, in particular the plague, as a result of improper fulfillment of the religious obligation to worship the gods. It is likely that Marcus Aurelius blamed Christians for neglecting religious duty. This could be the reason for the persecution of Christians that took place under the reign of Marcus Aurelius.*

Keywords: *Marcus Aurelius; the «Antonine Plague»; persecution of Christians.*

Постановка проблеми. Правління Марка Аврелія стало знаковим для подальшого розвитку Римської імперії. З одного

боку, продовжується лінія, визначена попередніми правителями династії Антонінів: зберігаються добрі взаємини імператора з сенатом, влаштовуються численні видовища для народу. З іншого боку, були здійснені заходи, що стали визначальними для перспективи системи принципату: поділ влади з Луцієм Вером та завершення періоду «адоптивної імперії». Марка Аврелія можна сміливо вважати правителем, який щиро прагнув забезпечити Римові процвітання, а мешканцям імперії – добробут. Проте реалізація його прагнень зіштовхнулася з низкою об'єктивних та суб'єктивних перешкод. Однією з них стала морочиця, яка завдала вражаючого удару намірам імператора, суттєво вплинула на внутрішню і зовнішню політику Марка Аврелія та наступних правителів. Ця ситуація не була унікальною у стародавній час. Тодішня медицина не мала засобів попереджати виникнення масових епідемій. Особливо актуально це було у період воєн, коли на невеликій території скупчувалися значні маси населення, часто без можливості дотримання належної гігієни. Уже Гомер у першій пісні Іліади (Ном. II. 1.61) вказує на важкі втрати, яких завдає ахеям морочиця. У перекладі Бориса Тена це звучить так: «Тяжко-бо нищить ахеїв війна і страшна морочиця» (Гомер, б.р.). У 430 р. до н. е., під час Пелопоннеської війни, Афіни були вражені епідемією чуми (Plut. Per. 36.1), яка значною мірою спричинилася до їх поразки. Не дивно, що морочиця у період правління імператора Марка Аврелія також поставила перед римським урядом досить складні завдання, які потребували неймовірного напруження усіх сил імперії. «Морочиця Антонінів» займає важливе місце в історії медицини, через її зв'язок із Галеном, відомим вченим, родом із Пергама. Він був у Римі, коли морочиця добралася туди у 166 р. Взимку 168–169 рр. він був на місці зимового розташування римських військ у Аквілеї, що на півночі Італії. Згодом Гален багато уваги приділяв цій епідемії, говорячи про симптоми хвороби та її лікування (R. Littman & M. Littman, 1973, p. 244). Однак загалом, ми повинні погодитися з Д. Гілліамом, який, дослідивши проблему, дійшов висновку про те, що немає свідчень джерел щодо епідемії, які були б вичерпними, чіткими та достовірними. Найбільш яскраві свідчення щодо «морочиці Антонінів» належать авторам IV чи V ст. (Gilliam, 1961, pp. 247–248).

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує, що проблема «моровиці Антонінів», яку інколи називають «моровиця Галена», недостатньо відображена в сучасній історіографії. Здебільшого цієї проблеми вчені побічно торкаються у контексті правління Марка Аврелія чи династії Антонінів загалом. Украй мало наукових студій, присвячених цій проблемі безпосередньо. Зокрема, американський дослідник історії Стародавнього Риму, Д. Гілліам опублікував у 1961 р. статтю: «Моровиця за Марка Аврелія» (*The Plague under Marcus Aurelius*), у якій всебічно розглянув проблему (Gilliam, 1961). На його думку, відомостей вкрай мало для того, щоб однозначно ідентифікувати епідемію. У 1973 р. на цю ж тему була опублікована стаття «Гален і моровиця Антонінів» (*Galen and the Antonine Plague*), у якій автори роблять висновок, що «моровиця Антонінів» була епідемією віспи і, хоча й мала важкі наслідки, не стала вирішальною подією в історії Стародавнього Риму (R. Littman & M. Littman, 1973). По суті, це єдині публікації, де об'єктом вивчення виступає безпосередньо моровиця, що вразила Римську імперію за Марка Аврелія. У більшості досліджень принципату Марка Аврелія цьому питанню уваги приділяють недостатньо, згадуючи її як феномен незначної ваги. Варто відзначити, що університетські підручники не оминають факту зазначеної епідемії, хоча щодо впливу на подальший розвиток Римської імперії єдиного погляду немає. Зокрема, у підручнику М. Машкіна про епідемію говориться двома реченнями: «Але несподівано у військах почала ширитися чума, яка завдала римлянам страшених втрат... До того ж війська рознесли по всій імперії чуму, яка лютувала навіть у Римі, і немало людей загинуло» (Машкін, 1952, с. 464–465). Коротко згадують про цю епідемію також В. Балух та В. Коцур (Балух & Коцур, 2005, с. 395). Більш розлого висловлюється щодо цієї проблеми О. Петречко, який робить такий висновок: «Ситуація сприяла поширенню нових релігійних учень, що проповідували особисте безсмертя» (Петречко, 2017, с. 440–441). Очевидно, вивчення означеної проблеми сприятиме кращому розумінню як зовнішньої, так і внутрішньої політики Марка Аврелія.

Метою дослідження є проаналізувати вплив «моровиці Антонінів» на внутрішню політику Марка Аврелія.

Виклад основного матеріалу. Видатний англійський історик Едвард Гіббон характеризує Марка Аврелія як людину, яка у своїх діяннях дотримувалася філософської системи стоїків: «Він був суворий до самого себе, поблажливий до чужих недоліків, справедливий та прихильний до всіх» (Гіббон, 1997, с. 121). Здавалося б, що його правління повинно принести римлянам мир та процвітання. Насправді ж римська імперія переживала за Марка Аврелія дуже серйозні потрясіння, провину за які частково ніс і сам імператор. Негативним моментом його правління стало те, що «Більшість місць у державному управлінні займають філософи різного гатунку, часто справжні шарлатани, що використовують інтерес імператора до філософії. Це вело до погіршення адміністрування і викликало певне незадоволення у суспільстві» (Петречко, 2017, с. 439).

Однак були і негативні для Римської імперії фактори, які не залежали від волі імператора. Важким випробуванням для Марка Аврелія стала військова активність на кордонах держави, особливо східних. У сучасній історіографії зазначається, що: «Загалом східна політика Римської імперії проводилася дуже обережно... це була радше дипломатична ніж військова агресія» (Петречко, 1998, с. 47). Іронія долі полягає у тому, що імператор, який прагнув миру і був заради нього готовий багато чим пожертвувати, змушений був значну частину свого життя провести у військових кампаніях, особисто командуючи військом на кордоні. На Сході проти римлян виступили парфяни, на Дунаї військові дії розпочали місцеві племена. Саме під час війни з парфянами римлян спіткало важке стихійне лихо – епідемія: «яка розпочалася у середині 60-х років II ст. н. е. і спалахувала час від часу аж до початку III ст., забравши життя до 20 відсотків населення» (Петречко, 2009, с. 258). Більш точно датування початку епідемії дати важко. Мабуть, можна говорити про кінець 165 – початок 166 р. (R. Littman & M. Littman, 1973, p. 243). В. Вебер говорить, що моровиця вразила римське військо у Селевкії восени 165 р. (Weber, 1936, p. 348). Справді про це говорить Юлій Капітолін у життєписі Вера. Він розповідає, зокрема, про те, що моровиця розпочалася у Вавилонії, де у храмі Аполлона із золотого ящика, випадково зруйнованого одним воїном, вирвалися згубні випари і згодом поширилися землею парфян і по всьому

світу (SHA Ver. 8.2). Згадує про цей епізод і Амміан Марцеллін. За його словами, моровиця вирвалася з якогось халдейського сховка і пройшлася від самих кордонів Персії до Рейна і Галлії, вкривши землю трупами (Amm. 23.6.24). На момент смерті Марка Аврелія, тобто 180 р., епідемія продовжувалася, про що свідчить Юлій Капітолін (SHA Marc. 28.4).

Сам Марк Аврелій, можливо, згадує про епідемію у своїх «Роздумах» (Aug. 9.2.1). Наведемо його слова у перекладі Омеляна Омецінського: «Чи ти вирішив жити з пороком і навіть досвід не спонукав тебе втікати від тієї зарази?» (Аврелій, 1986, с. 92). В оригіналі – *λομός* (моровиця). Проте, можливо, Марк Аврелій вжив цей термін як метафору. Контекст дає підставу це витлумачити і таким способом. У будь-якому разі, дізнатися про якісь деталі щодо моровиці з твору імператора можливості немає.

Ми уже вказували на те, що дуже багато писав про епідемію Гален, надавши сучасним ученим багато важливої інформації. Проте він більше уваги звертав на лікування та вплив хвороби на здоров'я вражених. Натомість симптомам та опису хвороби уваги приділяв недостатньо. Зокрема, описуючи якогось недужого юнака, Гален зосереджує увагу на лікуванні внутрішніх та зовнішніх виразок. З огляду на це сьогодні вельми непросто ідентифікувати конкретний різновид епідемії, яка вразила Римську імперію за правління Марка Аврелія. Усе ж сучасні дослідники вважають, що відомостей про висипку на шкірі та ін. цілком досить, щоб ідентифікувати її як віспу (R. Littman & M. Littman, 1973, pp. 245–252).

В історіографії панує обґрунтована думка про дуже важкі наслідки, які мала моровиця для Римської імперії. В. Вебер зазначає, що хвороба поширилася на Малу Азію, Єгипет, Грецію та Італію, розповсюджуючи нещастя і смерть аж до Рейну, спустошуючи населення імперії (Weber, 1936, pp. 348–349). Водночас встановити точне число постраждалих досить важко. Сучасні підрахунки зводяться до того, що спалах епідемії у 165–168 рр. призвів до смерті приблизно від трьох з половиною до п'яти млн осіб. А за понад двадцять три роки до повного закінчення епідемії могли померти від семи до десяти млн осіб. Особливо слід наголосити на тому, що смертність, яка в середньому складала від семи до десяти відсотків населення, була різною у різних

регіонах. Зокрема, на віддалених островах вона могла бути значно меншою. Натомість найбільше страждали місця масового скупчення людей: армія і міста, в тому числі і Рим. Там смертність могла досягати тринадцяти чи навіть п'ятнадцяти відсотків (R. Littman & M. Littman, 1973, pp. 254–255).

Що ж говорять джерела про масштаби епідемії? Юлій Капітолін у життєписі Марка Аврелія зазначає, що морвиця забрала багато тисяч людей, у т.ч. багато видатних осіб, найвідомішим з яких Марк Аврелій поставив статуї. Померлих простолюдинів він наказав ховати за державний кошт (SHA Marc. 17.2). Імператор вдало закінчив війну з маркоманами, незважаючи на важку морвицю (*pestilentia*), яка згубила багато тисяч і серед народу, і серед воїнів (SHA Marc. 17.2). Орозій зазначає, що епідемія вразила багато провінцій, спустошила всю Італію так, що вілли, села і міста залишилися без орачів і мешканців, перетворилися на руїни та поросли лісами. За словами історика, римське військо і усі легіони, що перебували у зимових таборах, дуже зменшилися у числі, а тому Марк Аврелій змушений був вести Маркоманську війну силами лише дев'яти відбірних підрозділів (Oros. 7.15.5–6). Отже, обидва ці джерела вказують на вельми важкі наслідки епідемії.

Потрібно наголосити на тому, що Юлій Капітолін, якщо саме таким було ім'я автора життєпису Марка Аврелія, створив свою працю значно пізніше від зазначених подій, тому вкрай важливим для нас було би свідчення на цю тему Діона Кассія. На жаль, відомості про епідемію за Марка Аврелія відсутні у тих частинах його «Римської історії», які збереглися до наших днів. Усе ж у Діона Кассія збереглися відомості про втрати римського війська під час відступу від Селевкії у 166 р. Зокрема, історик говорить, що на зворотному шляху у Сирію було втрачено дуже багато воїнів через голод та хвороби (Dio 71.2.4), цілком ймовірно, що йдеться, серед іншого, і про морвицю. Знаходимо у Діона Кассія також згадку про епідемію, яка трапилася у 187–188 рр., за правління імператора Коммода, сина Марка Аврелія. Мабуть, це був черговий спалах все тієї ж «морвиці Антонінів». Зосібна, історик говорить, що ця епідемія була найстрашнішою з усіх йому відомих. За його словами, у самому Римі часто щоденно помирали по дві тисячі людей. У цьому контексті історик роз-

повідать ще одну цікаву деталь. Буцімто, багато хто загинув не лише у Римі, але і по всій імперії через якихось лиходіїв, які змащували маленькі голки якимись ядовитими речовинами і за допомогою цього труїли людей, отримуючи за це винагороду (Dio 72.14.3–4). У чому була суть цього злодіяння, якщо тільки це не якась вигадка, сказати важко.

Одним з найважливіших видів джерел до вивчення античної історії є джерела епіграфічні. Сучасна історіографія пов'язує з «моровицею Антонінів» низку грецьких написів, які походять зі Східних провінцій Римської імперії. Однак проблемою є те, що жоден з цих написів не може бути на сто відсотків датований часом Марка Аврелія. Про це, зокрема, говорить Д. Гілліам: «Низка грецьких написів пов'язана з моровицею. У жодному з них, однак, зв'язок не є цілковито певним чи достатнім» (Gilliam, 1961, p. 234). Учений зазначає: «У будь-якому разі, як видається сьогодні, ці тексти додають небагато до наших знань про інтенсивність та ефект моровиці за Марка Аврелія» (Gilliam, 1961, p. 236). Не дають можливості зробити однозначні висновки також латинські написи, папіруси та нумізматичні джерела (Gilliam, 1961, pp. 239–242).

Звернімося тепер до проблеми наслідків «моровиці Антонінів». Очевидно, що вона забрала багато життів, хоча про конкретні цифри говорити сьогодні важко. Все ж, на нашу думку, один із важливих наслідків зазначеної епідемії залишається до сьогодні поза увагою дослідників. Юлій Капітолін зазначає, що, з огляду на тривалу моровицю, Марк Аврелій ретельно відновив поклоніння богам (SHA Marc. 21.6). Римляни вважали: «що між нехтування релігійними церемоніями і стихійними лихами є прямий зв'язок» (Петречко, 2007, с. 149). Тому не дивно, що Марк Аврелій прагнув, як він думав, усунути причину епідемії, яка завдавала стільки лиха Римській імперії. Серед тих, кого передовсім можна було звинуватити у недотриманні релігійних церемоній, були християни, адже вони шанували не традиційних римських богів, а Христа. Невиконання обов'язків, які накладала на всіх римлян традиційна релігія, могли викликати гнів богів та бути безпосередньою причиною моровиці. А тому, на думку ревного шанувальника традиційної релігії, яким був імператор, християни заслуговували суворого покарання. Окрім того, як ми уже

зазначали: «Марк Аврелій... не міг прийняти головну концепцію християнства, яке приналежність до цієї релігії ставило вище за приналежність до античного суспільства, а відданість Христу – вище за відданість римському імператорові. Оберігаючи римську релігію, забезпечуючи шанування традиційних римських богів, Марк Аврелій не міг не вступити у конфлікт з християнством, яке, з його точки зору, було “забобоном”» (Цюпак, 2018, с. 307–308). Любов Марка Аврелія до філософії жодним чином не могла змусити його пробачити провину християн: «Він симпатизував філософам, які трактували християн вкрай негативно» (Петречко, 2007, с. 148). На нашу думку, можна прослідкувати чіткий зв'язок між «моровицею Антонінів» та черговим гонінням на християн. Справді, епідемія розпочалася наприкінці 165 – початку 166 р., гоніння ж – «під час Парфянської війни, близько 166 р. н. е., за словами Орозія, в Азії та Галлії» (Петречко, 2007, с. 149). Отже, окрім причиново-наслідкового зв'язку між цими двома феноменами, простежується чітка хронологічна послідовність.

Потрібно погодитися з думкою про те, що переслідування християн не зовсім вписується у позитивний образ імператора Марка Аврелія: «факт гонінь християн дисонує з позитивною opinією щодо освіченого правителя» (Петречко, 2012, с. 268). Це особливо вражає з огляду на те, що «у відносинах між християнами та владою у другому – третьому століттях існували довгі неконфліктні періоди» (Petrechko, 2017, р. 261). Більше того, Марк Аврелій у справі репресій проти християн пішов далі за своїх попередників: «Ще однією особливістю переслідування християн за Марка Аврелія стало захоплення донощиків» (Петречко, 2012, с. 270). Однак відповідальний римський імператор не міг не взяти до уваги факт нехтування римською релігією, незважаючи на мотивацію такої зневаги. Тому немає жодної суперечності між тим, що Марка Аврелія трактують як одного з кращих імператорів, і тим, що саме за нього християни зазнали чергової хвилі переслідувань. І, як ми це бачили, підставою до таких дій імператора цілком могла стати «моровиця Антонінів», провину за яку Марк Аврелій, очевидно, покладав на християн.

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що Марку Аврелію довелося діяти в умовах, які суттєво погіршилися у порівнянні з попередніми десятиліттями. Зокрема, на Сході досить

агресивну політику проводило Парфянське царство, на Дунаї римські території зазнали нападу маркоманів. До всього цього додалася моровиця, яка ще більше ускладнила і без того непросту ситуацію. Будучи людиною свого часу і ревним прихильником традиційної римської релігії, Марк Аврелій розцінив ці нещастя, зокрема моровицю, як наслідок неналежного виконання релігійного обов'язку щодо вшанування богів. Цілком ймовірно, що частину провини за нехтування релігійним обов'язком Марк Аврелій покладав на християн. Це могло стати приводом для переслідувань християн, які проводилися за його правління.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми може стати порівняння політики, яку проводив щодо християн Марк Аврелій, з політикою щодо християн, яку проводили інші імператори династії Антонінів.

Література

- Аврелій, М.** (1986). *Роздумування*. (О. Омечинський, Пер.). Буенос-Айрес; Нью-Йорк: Науково-дослідне товариство української термінології.
- Балух, В.О., & Коцур, В.П.** (2005). *Історія Стародавнього Риму: курс лекцій*. Чернівці: Книги XXI.
- Гиббон, Э.** (1997). *Історія упадка и разрушения Римской империи* (Т. 1). Санкт-Петербург: Наука.
- Гомер.** (б.р.). *Іліада*. (Б. Тен, Пер.). Взято з http://www.ae-lib.org.ua/texts/homer_iliad_ua.htm#01.
- Машкін, М.О.** (1952). *Історія Стародавнього Риму*. Київ: Радянська школа.
- Петречко, О.** (2017). *Історія Стародавнього Риму*. Дрогобич: Редаційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Петречко, О.** (2012). Переслідування християн у добу Марка Аврелія. *Гуржійвські історичні читання*, 5, 268–270.
- Петречко, О.** (2007). Рим та християнство у I – II ст. н.е. *Археологічні дослідження Львівського університету*, 10, 142–155.
- Петречко, О.** (2009). *Суспільно-політичний розвиток Римської імперії в I – на поч. III ст. н.е.: від «відновленої» Республіки до сенатської монархії*: монографія. Львів: видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

- Петречко, О.** (1998). *Зовнішня політика Римської імперії в I ст. н.е.* Львів: Львівський державний університет ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Цюпак, В.** (2018). Політика Марка Аврелія щодо християн. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ ім. Івана Франка. Серія «Історія»*, 42, 300–312. doi: 10.24919/2312-2595.42.155291.
- Gilliam, J.** (1961). The Plague under Marcus Aurelius. *The American Journal of Philology*, 82 (3), 225–251. doi: 10.2307/292367.
- Littman, R., & Littman, M.** (1973). Galen and the Antonine Plague. *The American Journal of Philology*, 94 (3), 243–255. doi:10.2307/293979.
- Petrenchko, O.** (2017). The attitude of the Roman authorities to Christianity during the reign of the Severan dynasty. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ ім. Івана Франка. Серія «Історія»*, 40, 260–277.
- Weber, W.** (1936). The Antonines. *The Cambridge Ancient History*, 11, 325–392. Cambridge: Cambridge University Press.

References

- Avrelii, Mark.** (1986). *Rozdumuvannia [Meditations]*. (O. Ometsynski, Trans.). Buenos Aires; New York: Research society for Ukrainian terminology [in Ukrainian].
- Balukh, V.O., & Kotsur, V.P.** (2005). *Istoriia Starodavnoho Rymu [The History of Ancient Rome]*. Chernivtsi: Knyhy XXI [in Ukrainian].
- Gibbon, E.** (1997). *Istoriia upadka i razrusheniia Rimskoi imperii [The history of the decline and fall of the Roman Empire]*. (Vol. 1). Sankt-Peterburg: Nauka [in Russian].
- Homer.** (n.d.). *Iliada [The Iliad]*. (B. Ten, Trans.). Retrieved from http://www.ae-lib.org.ua/texts/homer_iliad_ua.htm#01 [in Ukrainian].
- Mashkin, M.O.** (1952). *Istoriia Starodavnoho Rymu [The History of Ancient Rome]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
- Petrenchko, O.** (2017). *Istoriia starodavnoho Rymu [The History of Ancient Rome]*. Drohobych: Redaktsiino vydavnychyi viddil Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Petrenchko, O.** (2012). Peresliduvannia khrystyian u dobu Marka Avreliia [The persecution of the Christian Church during the rule of Marcus Aurelius]. *Hurzhiivski istorychni chytannia – Hurzhii Historical Readings*, 5, 268–270 [in Ukrainian].
- Petrenchko, O.** (2007). Rym ta khrystyianstvo u I – II st. n.e. [Rome and Christianity in A. D. I – II]. *Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho*

- universytetu – Archaeological research of Lviv University, 10, 142–155 [in Ukrainian].*
- Petrenchko, O.** (2009). *Suspilno-politychnyi rozvytok Rymaskoi Imperii v I – na poch. III st. n. e.: vid «vidnovlenoi» Respubliky do senatskoi monarkhii [Socio-political development of the Roman Empire in the first century – at the beginning of the third century A.D.: from «restored» Republic to the Senate monarchy].* Lviv: vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Petrenchko, O.** (1998). *Zovnishnia polityka Rymaskoi imperii v I st. n.e. [Foreign policy of the Roman Empire in the first century AD].* Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet im. I. Franka; Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Tsiupak, V.** (2018). Polityka Marka Avreliia shchodo khrystyian [Marcus Aurelius policy towards Christians]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats DDPU im. Ivana Franka. Seriiia «Istoriia» – Problems of humanities: a collection of scientific articles of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series of «History», 42, 300–312.* doi: 10.24919/2312-2595.42.155291 [in Ukrainian].
- Gilliam, J.** (1961). The Plague under Marcus Aurelius. *The American Journal of Philology, 82* (3), 225–251. doi: 10.2307/292367.
- Littman, R., & Littman, M.** (1973). Galen and the Antonine Plague. *The American Journal of Philology, 94* (3), 243–255. doi: 10.2307/293979.
- Petrenchko, O.** (2017). The attitude of the Roman authorities to Christianity during the reign of the Severan dynasty. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats DDPU im. Ivana Franka. Seriiia «Istoriia» – Problems of humanities: a collection of scientific articles of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series of «History», 40, 260–277.* doi: 10.24919/2312-2595.40.126345.
- Weber, W.** (1936). The Antonines. *The Cambridge Ancient History, 11, 325–392.* Cambridge: Cambridge University Press.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2019

УДК 94(477.8)"15/17"

DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.184259

Ігор СМУТОК

доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (smutokigor@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5430-163X>

Леся СМУТОК

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (smutokigor@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8918-2258>

Бібліографічний опис статті: Смуток, І., & Смуток, Л. (2019). Руська шляхта у містах Перемишльської землі в XVI–XVIII ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 23–34. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184259.

РУСЬКА ШЛЯХТА У МІСТАХ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ В XVI–XVIII ст.

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати взаємовідносини руської шляхти Перемишльської землі та міст і міського суспільства. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, науковості, верифікації, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна:** досліджено один з аспектів життєдіяльності руської шляхти та шляхетський фактор у житті міст Перемишльської землі. **Висновки:** Руська шляхта витворила свою модель взаємовідносин з містами та міським суспільством. Шляхтичам заборонялося займатися ремеслом та торгівлею. На практиці ці заборони порушувалися, малозаможна руська шляхта не боялася зашкодити своїй репутації ремісничими

заняттями та торгівлею й долучалася до міщанського стану. Але масштаби цього явища були незначними. Також незначними були шлюбні контакти між руською шляхтою і міщанами. Потрапляння шляхти до міст відбувалося також шляхом набуття нерухомості в межах міста або передмість. Нечисленні згадки з XVII–XVIII ст. засвідчують, що окремі представники руської шляхти ставали власниками міських будинків, земельних ділянок практично в усіх найбільших містах Перемишльської землі. Міста, будучи центрами певних адміністративно-територіальних одиниць – землі, повіту, староства – ставали місцем дислокації урядників та представників адміністрації на місцях. Необхідність виконання своїх урядових обов'язків зумовлювала місце їхнього постійного або тривалого проживання у місті. До середини XVII ст. представники руської шляхти серед них трапляються вкрай рідко. Однак у другій половині XVII ст. ситуація змінюється й у XVIII ст. руська шляхта доволі добре представлена серед урядовців нижчої і середньої ланки. Зокрема, з них комплектуються гродська канцелярія та судові урядники. Територія Перемишльської землі поділялася на шість староств з центрами в Перемишлі, Самборі, Дрогобичі, Стрию, Мостиськах, Судовій Вишні. Управління кожного з них покладалося на адміністрацію, сформовану старостою. Як правило, вони резидували в місцевому замку, розташованому на території міста. Замкові урядники з середини XVII ст. рекрутуються із середовища руської шляхти.

Ключові слова: руська шляхта; Перемишльська земля; міста Перемишльської землі; Перемишль; Самбір; Дрогобич; Стрий.

Ihor SMUTOK

Doctor of Historical Science, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (smutokigor@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5430-163X>

Lesia SMUTOK

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (smutokigor@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8918-2258>

To cite this article: Smutok, I., & Smutok, L. (2019). Ruska shliakhta u mistakh Peremyshl'skoi zemli v XVI–XVIII st. [Ruthenian nobility in the cities of Przemysl land in the 16th – 18th centuries]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43, 23–34.* doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184259 [in Ukrainian].

RUTHENIAN NOBILITY IN THE CITIES OF PRZEMYSL LAND IN THE 16TH – 18TH CENTURIES

Summary. *The purpose of the research* is to analyze the relationship between the Ruthenian nobility of the Przemysl land and cities and urban society. **The methodology of the research** is based on the principles of historicism, scientificity, verification, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical (historical-typological, historical-systemic) methods. **The scientific novelty** is that it investigates one of the aspects of life of the Ruthenian nobility and nobility factor in the life of cities of Przemysl land. **Conclusions.** *The Ruthenian nobility developed its model of relations with cities and urban society. They were forbidden to be engaged in trade and commerce. The validity of those prohibitions was violated since the wealthy Ruthenians were not afraid to damage their reputation by crafts and trade and joined the bourgeois state. But the magnitude of this phenomenon was negligible. Marriage contacts between the Ruthenian nobility and the burghers were also insignificant. It was also possible to settle in the cities by acquiring property within the city or suburbs. The few references from the 17th to the 18th centuries testify that some representatives of the Ruthenian nobility became owners of town houses, land plots in almost all the major cities of the Przemysl land. Cities, as centers of certain administrative-territorial units were becoming the place of deployment of government officials and representatives of the local administration. The need to fulfill their governmental responsibilities dictated their permanent or long-term residence in the city. By the middle of the seventeenth century, representatives of the Ruthenian nobility among them are extremely rare. However, in the second half of the 17th century, the situation changed and in the 18th century the Ruthenian nobility was quite well represented among the lower and middle-level officials. In particular, they were among the City Office and court officials. On the territory*

of the Przemysl land there were six headquarters with centers in Przemysl, Sambir, Drohobych, Stryi, Mostyska, Sudova Vyshnia. The management of each of them relied on the administration formed by «starosta» (the elder). As a rule, they resided in a local castle located in the city. Castle rulers were recruited from the midst of the Ruthenian nobility since the mid-seventeenth century.

Keywords: *Ruthenian nobility; Przemysl land; cities of Przemysl land; Przemysl; Sambir; Drohobych; Stryi.*

Постановка проблеми. Шляхта Речі Посполитої упродовж XV–XVIII ст. була міцно укорінена в сільське середовище. Це обумовлювалося і географією шляхетського землеволодіння, котре в абсолютній більшості розташовувалося за міською межею, і шляхетським побутом, з його зверхністю до міщанства та нехиттю до професій ремісника та торгівця. Попри ці очевидні обставини, шляхта як окремий соціальний та суспільний компонент і господарський чинник, присутня у міському середовищі. Форми цієї присутності могли бути різними. Їх докладний аналіз дає змогу з'ясувати, як співіснували два стани – нобілітет і міщанство, наскільки замкнутими вони були один для одного, яке місце відводилося містам у шляхетському соціумі. Спробуємо з'ясувати ці аспекти на прикладі Перемишльської землі.

Мета статті – всебічно проаналізувати форми взаємодії шляхетського і міського соціумів.

Виклад основного матеріалу. Попри офіційні заборони та станові обмеження, які не дозволяли шляхтичу займатися ремеслом та торгівлею під загрозою втрати свого привілейованого статусу, повсякденна практика засвідчує наявність таких прецедентів. Вочевидь, до такого кроку вдавалася і руська шляхта, котра не могла розраховувати на матеріальні статки зі своїх земських маєтків, а відтак не боялася зашкодити своїй репутації ремісничими заняттями та торгівлею. Прикладом такого шляхтича може слугувати Стецько Негребецький. У документах 1570–80-х рр. він іменується то шляхетним (*nobilis*), то славетним (*fatatus*), а в одному із актів недвозначно вказується на те, що Стецько був міщанином м. Перемишля (*civis premisliensis*) (ЦДІАУЛ, ф. 14, оп. 1, спр. 33, с. 253; спр. 48, с. 557–558). Міщанського хліба пробував Климко, син Бориса Винницького Клізевича. Пев-

ний час він мешкав у м. Хусті на Закарпатті, де займався крамарством (1565) (ЦДІАУЛ, ф. 14, оп. 1, спр. 274, с. 1485–1486). Зі шляхетської родини Радилівських міг бути самбірський міщанин Григорій Радилівський та його син Андрій, котрий на 1680-ті рр. мешкав у м. Познані, де займався пекарством (ЦДІАУЛ, ф. 43, оп. 1, спр. 157, с. 529–530). Утім, усі ці випадки не виходили за межі статистичної похибки. Перетікання з одного стану в інший було радше винятком. Навіть руська шляхта, для якої міське життя могло запропонувати значно більші можливості, аніж вони мали у своїх шляхетських гніздах, цуралася міського трибу.

Поповнення міського населення здійснювалося також через шлюби. Адже, попри декларовану замкнутість нобілітету, міжстанові шлюби практикувалися упродовж XV–XVIII ст. Зазвичай шляхтянка, побравшись з міщанином, переселялася до міста та приймала звичний для міста триб життя. Кількість таких подружніх пар була незначною й обраховувалася одиницями (Смукот, 2006, с. 480–481).

Переселення шляхти до міст не завжди супроводжувалося прийняттям міського права і могло обмежуватися лише набуттям нерухомості в межах міста або передмість. Нечисленні згадки з XVII–XVIII ст. засвідчують, що окремі представники РПШ ставали власниками міських будинків, земельних ділянок практично в усіх найбільших містах Перемишльської землі. Зокрема, у Новому Самборі кам'яницею «*на старому дворіщі*» володіли Устрицькі (XVII–XVIII ст.) (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 130, с. 1430; спр. 148, с. 413–415; спр. 242, с. 31–32; спр. 459, с. 2432). Олександр Шептицький у 1660-х рр. прибрав до рук дім самбірського міщанина Шелейчака, що на Руській вулиці (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 130, с. 1430; спр. 148, с. 413–415; спр. 242, с. 31–32). Петро Блажівський з братами був власником «Кіцинського» пляцу (кінець XVII ст.) (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 450, с. 2293; спр. 460, с. 546). На рубежі XVII–XVIII ст. свою резиденцію в Самборі мали Петро і Гаврило Винницькі Антоновичі (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 459, с. 2432–2433). Власниками певних нерухомостей на одному із самбірських передмість були Дем'ян і Іван Маковські та їхні нащадки (XVII–XVIII ст.) (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 538, с. 1426–1429).

У Перемишлі власниками будинків на передмісті були Блажівські Миговичі та Радилівські Давидовичі (кінець XVI – перша третина XVII ст.) (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 92, с. 1715–1717; ф. 14, оп. 1, спр. 74, с. 963–965); Олександр Чернецький, брацлавський підчаший – власник двору на одному з передмість (кінець XVII – перша третина XVIII ст.) (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 235, с. 914); Іван Вовчанський, перемишльський бурграбій – власник двору на передмісті за Львівською брамою (перша половина XVII ст.) (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 53, с. 243). Стефан Винницький придбав від Йоана Крайського кам'яницю на Львівській вулиці (1671) (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 413, с. 1297–1298). Йоан Топільницький став власником «Кушкевського» дому на львівському передмісті (1697), його син Франциск продовжував володіти цим маєтком ще в 1720-х рр. (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 464, с. 1941–1942; спр. 534, с. 1440–1441); Яцентій Попель Кішак володів «Розецькою» кам'яницею (20-ті рр. XVIII ст.) (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 236, с. 377–378). Родина Бережницьких упродовж XVI–XVII ст. проживала на львівському передмісті «на Блоні» (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 340, с. 18; спр. 409, с. 361; спр. 436, с. 1301, 1440). У 1690-х рр. до шляхетних власників міської нерухомості долучився Андрій Рогозинський, котрий одружився з міщанкою Анастасією Лозинською (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 459, с. 2280–2282). У XVIII ст. у Перемишлі з'являються Устрицькі і Дверницькі (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 594, с. 1462–1465; спр. 624, с. 679–680).

У Дрогобичі, згідно з ревізією Перемишльської землі 1692 р., руська шляхта володіла будинками або утримувала їх за борги на ринку навколо ратуші. Це були, зокрема, Попель, котрий заводив «Голодівським» будинком, розміщеним на половині пляцу; Копистинські (можливо, Олександр, власник маєтків у сусідніх Бориславі, Попелях, Котові), що так само забрав за борги кам'яницю, звану «Мигдалинська»; Устрицький (можливо, Базилій, ловчий всховський, власник Білинки Малої і частки в Гордині), який теж володів кам'яницею, названою «Виковська», що потрапила до нього в результаті заборгованості перед ним попередніх власників (Смуток, 2003, с. 517–520).

На дрогобицьких передмістях ревізія згадує наступних власників земельних часток, яких з упевненістю можна віднести до

представників РШ: Винницький на півчверті та ще один Винницький, так само невідомий на ім'я, власник чверті на лішнянському передмісті; Олександр Винницький, власник півпрута поля і халупи, забраної у Микуцина за борги; Ян Винницький, власник півтора прута; пані Унятицька на півчверті прута; Яворський на одному пруті; Голинський, власник півтора прута; Попель Овсяник на одному пруті і Тустановські на півтора прута на передмісті, названому «між вежами» (Смуток, 2003, с. 517–520). До цього переліку слід віднести також Івана Братковського з дружиною Оленою Баранович, власників маєтку на одному з дрогибицьких передмість (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 451, с. 145–146).

У Старому Самборі у другій половині XVII ст. чверть поля на передмісті утримував Йоан Стрільбицький (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 128, с. 885–889). Натомість старосамбірське війтівство перебувало в руках Устрицьких (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 457, с. 1424–1426).

У Старій Солі (XVIII ст.) в руках родини Копистинських з Топільниці, зокрема, Станіслава, овруцького підчашого, та його племінників, перебували земельні наділи, розташовані в самому місті та передмістях, набуті за борги (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 538, с. 96–100). Брат Станіслава, Андрій Копистинський, у 1682 р. придбав за 1 500 злотих дім міщанина Базиля Стрільбицького (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 463, с. 1203–1204). На початку XVIII ст. на старосільському передмісті якісь землі утримував Дмитро Рогозинський (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 488, с. 2303–2304).

Наведений перелік, безперечно, не є вичерпним, однак доволі красномовно засвідчує присутність руської шляхти серед власників міської нерухомості практично в усіх містах Перемишльської землі в XVI–XVIII ст. Розглядаючи означений аспект через призму розселення і проживання РШ, слід зазначити, що наявність міської нерухомості не обов'язково зумовлювала переселення її власників до міст. Доволі типовою була ситуація, за якої нерухомість здавалася в оренду міщанам чи євреям, або передавалася в розпорядження шляхетських слуг чи підданих, натомість реальний власник зрідка навідувався до міста.

Міста, будучи центрами певних адміністративно-територіальних одиниць, скажімо: землі або повіту, ставали місцем дисло-

кації певної категорії урядників та представників адміністрації на місцях. Остання комплектувалася переважно з шляхти. У XVI – першій половині XVII ст. представники руської шляхти серед них зустрічаються у край рідко. Однак у другій половині XVII ст. ситуація змінюється й у XVIII ст. руська шляхта доволі широко представлена серед урядовців нижчої і середньої ланки перемишльського гроду. З них комплектуються гродська канцелярія та судові урядники на зразок віцегерентів (подив. Домпковського), субделегатів (Dąbkowski, 1918, s. 234–238). Так, в 1765 р. урядовий персонал перемишльського гроду складався з віцегерентів в особі Миколая Шептицького, Яна Городиського, Георгія Городиського, Йосифа Гординського, Августина Седлиського, субделегатів Базилія Білинського, Миколи Ільницького Фединича, Григорія Городиського Прокоп'яка, Адама Хилянського, Яна Тадея Золчинського, Петра Блажівського, регента Карвовського, бурграбія перемишльського замку Павла Гординського. Таким чином, дві третини вказаних урядовців належать до представників руської шляхти. Їхній список поповнюють Павло Кульчицький Тулюк, Ян Височанський та інші представники руської шляхти, які на той самий час працювали в канцелярії писарями, підписками, палістрантами (ЦДАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 623, с. 55–58, 895, 2789–2790). Необхідність виконання своїх урядових обов'язків зумовлювала місце їхнього постійного або тривалого проживання у місті, в даному випадку у Перемишлі.

При гродських і земських канцеляріях постійно перебувала група шляхетської молоді, кількість якої коливалася від кількох до двох-трьох десятків осіб, відправлена «в науку» для оволодіння нормами права і всіма тонкощами судового процесу. Вони певний час, нерідко по кілька років, проживали в містах – осідках гродських і земських судів. На жаль, представники цієї групи в край рідко фіксуються у тогочасних документах, тому важко сказати, який відсоток серед них склали представники руської шляхти (Dąbkowski, 1926, s. 11–56). Поодинокі згадки та непрямі свідчення дають підставу лише констатувати, що представники РШ серед них також трапляються. Наприклад, Базилій Устрицький, син Базилія Устрицького, всховського ловчого, і племінник Ієроніма, перемишльського владики, згадує, що після навчання опинився у львівській канцелярії на півроку (Kuras, 2008, s. 224).

Зрештою, вищезазначені перемишльські городські канцеляристи так само починали свою кар'єру серед цієї шляхетської молоді.

На території Перемишльської землі розташовувалося шість староств з центрами в Перемишлі, Самборі, Дрогобичі, Стрию, Мостиськах, Судовій Вишні. Управління кожного з них покладалося на адміністрацію, сформовану старостою. Її кістяк складала: підстароста, економ, провентовий і актовий писарі. Як правило, вони резидували в місцевому замку, розташованому на території міста (Dąbkowski, 1926, s. 15–16). Так звані замкові урядники з середини XVII ст. рекрутуються із середовища руської шляхти. На жаль, відсутність актової документації для більшості негородових староств не дозволяє здійснити реконструкцію персонального складу замкової адміністрації та вповні з'ясувати масштаби залучення до її складу РШ. Тому для прикладу доведеться обмежитися Самбірським староством (економією), архів якого частково зберігся та дійшов до нашого часу. На ключових урядах економії представники РШ з'являються з XVI ст. Зокрема, в цей час їм періодично належить бургграфство самбірського замку (Іван Созанський-Яменський, 1570–1571 рр., Андрій Устрицький, 1604–1605 рр., Петро Добрянський, 1610 р. (НБЛНУ–ВРСРК, спр. 517/III, арк. 149зв.–150, 391зв., 516зв.–517, 826зв.–827; спр. 518/III, арк. 213зв.–214; ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 289, с. 273)) та уряд «русського писаря» самбірського двору (Грицько Коблянський Іванкович, 1599–1608 рр. (НБЛНУ–ВРСРК, спр. 517/III, арк. 24, 79зв.–80, 136зв., 351–351зв., 343, 650)). За правління Станіслава Скаршевського представники РШ вперше з'являються на урядах підстарости (Юрій Гошовський, 1661–1667 рр. (НБЛНУ–ВРСРК, спр. 520/III, арк. 157–158, 188–191зв., 216–219, 260–260зв., 283–284зв., 311–311зв., 342–343, 376–379 зв., 380зв.–381зв., 394зв.–395, 398–399; ЦДІАУЛ, ф. 142, оп. 1, спр. 2, с. 232, 247, 302)), та провентового писаря (Михайло Волошиновський, 1650-ті рр. (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 384, с. 306–310)). У XVIII ст. в різний час серед самбірських замкових урядовців натрапляємо на Вовчанських (Іван, замковий актовий писар, 1723–1726 рр. (ЦДІАУЛ, ф. 43, оп. 1, спр. 198, с. 1; спр. 200, с. 1)), Базилій, замковий актовий писар, 1736–1751 рр. (НБЛНУ–ВРСРК, спр. 521/III, арк. 17зв.; спр. 569/III, № 169; ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 544, с. 1655; спр. 553, с. 1478; спр. 558, с. 2395; спр. 579, с. 2577;

AGAD, Arch. Kameralne, sygn. II/61, s. 137); Комарницьких (Ілля, віцеадміністратор Самбірської економії, 1715–1716 рр. (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 500, с. 2743; спр. 501, с. 209, 359, 1035, 1303; спр. 502, с. 1823–1826)), державця Дрогобицького староства, 1718–1722 рр. (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 507, с. 3264; спр. 509, с. 1173; спр. 516, с. 1167); Кульчицьких (Георгій Тулюк, інстигатор самбірського замку, 1715 р. (НБЛНУ–ВРСРК, спр. 537/III, с. 468)); Дверницьких (Степан Йосиф, віцеадміністратор, 1740–1742 рр. (НБЛНУ–ВРСРК, спр. 521/III, арк. 41зв.; ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 553, с. 1478; спр. 557, с. 971. AGAD, Arch. Kameralne, sygn. II/61, s. 137)); Уруських (Іван, плєніпотєнт і губернатор Самбірської економії, 1746–1760 рр. (НБЛНУ–ВРСРК, спр. 521/III, арк. 450–451зв.; ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 253, с. 219; спр. 570, с. 2671; спр. 571, с. 1073; спр. 585, с. 385; спр. 593, с. 1792; спр. 594, с. 1700; спр. 597, с. 1683; спр. 606, с. 1816; спр. 612, с. 2426)), замковий актовий писар, 1760–1763 р. (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 612, с. 2426; спр. 620, с. 2242); Ільницьких (Якуб, замковий актовий писар, 1766–1774 рр. (НБЛНУ–ВРСРК, спр. 531/III, арк. 358–358зв.; ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 639, с. 209)); Добрянських (Петро Павло, замковий актовий писар, 1712–1718 рр. (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 492, с. 387; спр. 505, с. 422; спр. 506, с. 2385; спр. 594, с. 990)) та Ілля, замковий провєнтовий писар, 1743–1746 рр. (НБЛНУ–ВРСРК, спр. 522/III, арк. 31зв.; ЦДІАУЛ, ф. 856, оп. 1, спр. 11, арк. 1; AGAD, Arch. Kameralne, sygn. II/69, s. 129–130). Необхідність постійного перебування в замку спонукала їх набувати нерухомисть у місті. Уже згадувані приклади володіння певним житловим фондом, як то: Вовчанськими в Перемішлі, Добрянським в Самборі, є свідченням цього.

Висновки. Руська шляхта упродовж XVI–XVIII ст. залишалася доволі замкнутою групою й в основній масі не полишала свого стану заради міського життя. Зазвичай проникнення шляхти до міського простору відбувалося шляхом набуття нерухомиості та поповнення соціально-професійних ніш, пов'язаних із адміністративно-територіальним і судовим управлінням. Однак це не вимагало інкорпорації до міського суспільства.

Джерела та література

- AGAD, Arch. Kameralne – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Kameralne.
- НБЛНУ–ВРСРК – Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка. Відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг, ім. Ф.П. Максименка.
- Смуток, І.** (2003). Дрогобич за матеріалами Генеральної ревізії Перемишльської землі 1692 р. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 7, 517–520.
- Смуток, І.** (2006). Станова замкнутість / не замкнутість дрібно шляхетських родів Самбірського повіту XVI ст. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 252, 480–481.
- ЦДДАУЛ – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.
- Dąbkowski, P.** (1926). *Palestra i księgi sądowe ziemskie i grodzkie w Dawniej Polsce*. Lwów: Redakcja i Administracja.
- Dąbkowski, P.** (1918). Urzędnicy kancelaryjni sądów ziemskich i grodzkich w dawnej Polsce. *Przewodnik Naukowy i Literacki*, 48, 234–249.
- Kuras, K.** (2008). Pamiętnik rodziny Ustrzyckich z 1735 r. *Rocznik Przemyski*, 44 (4), 237–251.

References

- AGAD, Arch. Kameralne – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Kameralne [Central Archives of Historical Records in Warsaw, Chamber Archives].
- NBLNU–VRSRK – Naukowa biblioteka Lwivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. Viddil rukopysnykh, starodrukovanykh ta ridskisnykh knykh im. F.P. Maksymenka [Scientific Library of the Ivan Franko National University of Lviv. The F.P. Maksymenko Sector of Manuscript, Hand Press Druck and Rare Books].
- Smutok, I.** (2003). Drohobych za materialamy Heneralnoi revizii Peremysl'skoi zemli 1692 r. [Drohobych according to the materials of the General Audit of Przemysl land 1692]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies*, 7, 517–520 [in Ukrainian].
- Smutok, I.** (2006). Stanova zamknutist / ne zamknutist dribno shliakhtetskykh rodiv Sambirskoho povitu XVI st. [Classical confinement / non-seclusion of small noble families of the Sambir County in the XVI century]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Memoirs of the Shevchenko Scientific society*, 252, 480–481 [in Ukrainian].
- TsDIAUL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi archiv Ukrainy, m. Lviv – Central State Historical Archives of Ukraine, Lviv.

- Dąbkowski, P.** (1926). *Palestra i księgi sądowe ziemskie i grodzkie w Dawniej Polsce* [Legal profession, as well as castle and regional courts acts in Old Poland]. Lwów: Redakcja i Administracja [in Polish].
- Dąbkowski, P.** (1918). Urzędnicy kancelaryjni sądów ziemskich i grodzkich w dawnej Polsce [Government officials castle and regional courts in Old Poland]. *Przewodnik Naukowy i Literacki – Scientific and Literary Guide*, 48, 234–249 [in Polish].
- Kuras, K.** (2008). Pamiętnik rodziny Ustrzyckich z 1735 r. [Memoirs of families of Ustrzycki since 1735]. *Rocznik Przemyski – Przemyśl Yearbook*, 44 (4), 237–251 [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 28.08.2019

УДК 94(477):342.4"1710"

DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.184260

Олександр СИТНИК

доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії, археології і філософії, Мелітопольський державний університет імені Богдана Хмельницького, 10, вул. Гетьманська, м. Мелітополь, Україна, індекс 72312 (oleksander_sytnyk@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7743-8148>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-7860-2018>

Юлія СЕРЕДА

викладач кафедри історії, археології і філософії, Мелітопольський державний університет імені Богдана Хмельницького, 10, вул. Гетьманська, м. Мелітополь, Україна, індекс 72312 (super-sereda22@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Ситник, О., & Серeda, Ю. (2019).

Передумови проголошення конституційного проекту 1710 р. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 1/43, 35–46. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184260.*

ПЕРЕДУМОВИ ПРОГОЛОШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЕКТУ 1710 р.

Анотація. Мета дослідження полягає в характеристиці передумов і підстав формування конституційного проекту 1710 р. під загальним авторством Пилипа Орлика. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципі історизму, що конкретизується підходом до історичних явищ та процесів з позиції динаміки, вивчення взаємозв'язків між ними та їх взаємозумовленості. Використання цього принципу дає змогу дослідити динаміку історичного процесу з точки зору його минулого та тенденцій розвитку в майбутньому. Також застосовано комплекс методів і прийомів наукового аналізу, що спрямовується на дослідження історії українського конституціоналізму початку XVIII ст. Так, методи сходження від конкретного до абстрактного й від абстрактного до конкретного знайшли своє застосування при дослідженні проблем і перспектив процесу розвитку українського конститу-

ціоналізму на початковому етапі. **Наукова новизна** полягає у тому, що фактично вперше в історіографії здійснено дослідження, в якому проаналізовано передумови та підстави формування конституційного проекту 1710 р. **Висновки.** Встановлено, що суттєвим підґрунтям для створення «Пактів й конституцій прав і вольностей Війська Запорізького» стали політико-правові принципи та засади, сформовані на Запорізькій Січі протягом періоду від середини XVI – до початку XVIII ст. Важливою стала спадкоємність справи гетьмана Івана Мазепи щодо відстоювання незалежності й державності України Пилипом Орликом. Адже останній був чи не єдиним, кому І. Мазепа довіряв найпотемніше, кому безмежно вірив й на кого покладав ідею продовження своєї незавершеної справи державотворення. При аналізі конституційної угоди, відомої під назвою «Пакти й конституції прав і вольностей Війська Запорізького» («*Pacta et constitutiones legitime libertatumque Exercitus Zaporoviensis*») з'ясували, що досить часто «Пакти й конституції прав і вольностей Війська Запорізького» помилково називають «Конституцією». Тому надзвичайно важливо усвідомлювати, що насправді це був перший у світі конституційний проект, а не конституція.

Ключові слова: конституційний проект; українське козацтво; Гетьманщина; державність; козацько-гетьманська держава; Запорізька Січ; Пилип Орлик; Іван Мазепа; російський царизм.

Oleksander SYTNYK

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History, Archeology and Philosophy, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University, 10 Getmanskaya Str., Melitopol, Ukraine, postal code 72312 (oleksander_sytnyk@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7743-8148>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-7860-2018>

Yuliya SEREDA

Lecturer of the Department of History, Archeology and Philosophy, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University, 10 Getmanskaya Str., Melitopol, Ukraine, postal code 72312 (super-sereda22@ukr.net)

To cite this article: Sytnyk, O., & Sereda, Yu. (2019). Peredumovy proholoshennia konstytutsiinoho proektu 1710 r. [Prerequisites for the proclamation of the constitutional project in 1710]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho*

universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43, 35–46. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184260 [in Ukrainian].

PREREQUISITES FOR THE PROCLAMATION OF THE CONSTITUTIONAL PROJECT IN 1710

*Summary. The research aims to characterize the prerequisites and grounds for the formation of the constitutional project of 1710 under the general authorship of Pylyp Orlyk. The research methodology is based on the principle of historicism, which is characterized by an approach to historical phenomena and processes from the standpoint of dynamics, the study of interconnections between them and their interdependence. The use of this principle allows us to explore the dynamics of the historical process in terms of its past and future trends. Also used a set of methods and techniques of scientific analysis, aimed at studying the history of Ukrainian constitutionalism beginning of the XVIII century. Thus, the methods of ascent from the concrete to the abstract and from the abstract to the concrete have found their application in the study of problems and prospects of the development process of Ukrainian constitutionalism at the initial stage. The scientific novelty lies in the fact that for the first time in historiography, the study conducted the analysis of the background and foundations of the formation of a constitutional project of 1710. Conclusions. It has been established that the political and legal principles and foundations that were formed on the Zaporizhzhya Sich in the period from the middle of the XVI – until the beginning of the XVIII century became the essential basis for the creation of the «Constitution of the rights and freedoms of Zaporizhia troops». Important was the continuity of the case of Hetman Ivan Mazepa to uphold the independence and statehood of Ukraine similarly to Pylyp Orlyk. After all, the latter was almost the only one whom I. Mazepa entrusted the most confidential, whom he infinitely trusted and on whom he laid the idea of continuing to build the Ukrainian state. Referring to the analysis of the constitutional agreement, known as the Covenants and Constitutions of the Rights and Liberties of the Zaporozhian Army (*Pacta et constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis*), it should be noted that it is quite often mistakenly called the «Constitution». Therefore, it is extremely important to realize that in fact it was the world's first constitutional draft, and not a constitution.*

Keywords: constitutional project; Ukrainian Cossacks; Hetman; statehood; Cossack-hetman state; Zaporizhzhya Sich; Pylyp Orlyk; Ivan Mazepa; Russian tsarism.

Постановка проблеми. Конституційний проект 1710 р. під загальним авторством Пилипа Орлика є одним із визначальних витоків українського конституціоналізму, де втілено досягнення та інтелектуальні здобутки українського суспільства початку XVIII ст. Прийняті в 1710 р. «Пакти й конституції прав і вольностей Війська Запорізького» стали першим у світі прообразом демократичної конституції, котра передбачала чіткий розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову. Незважаючи на те, що цей проект було створено на початку XVIII ст., деякі його положення залишаються актуальними й донині.

Аналіз досліджень. Передумови та підстави формування конституційного проекту 1710 р. певною мірою розглядаються в працях М. Василенка (2006), Б. Крупницького (1956), О. Оглоблина (1960), І. Усенка (2006) та інших. Однак спеціального дослідження, присвяченого передумовам й підставам проголошення конституційного проекту 1710 р., немає.

Мета статті полягає в характеристиці передумов і підстав формування конституційного проекту 1710 р. під загальним авторством Пилипа Орлика.

Виклад основного матеріалу. Процес формування конституційної думки на теренах України має досить вагомий підстави й передумови. І одним з провідних факторів цього процесу була Запорізька Січ – визначний осередок державотворення, демократії та республіканізму українського народу періоду Середньовіччя, своєрідна християнська демократична республіка. Вважається, що саме тут була започаткована ідеологія, що базувалася на принципах рівноправності всіх козаків, права вільного обрання посадових осіб, підпорядкування меншості рішенням більшості, що політично згуртовувало товариство. Однак ці обставини, а також несформованість колегіальних органів, що схилялися би до принципів опосередкованої демократії, породжувало охлократичні тенденції, маніпулювання умонастроями братчиків (Танцюра, 2001, с. 94). Цілком очевидно, що саме державницькі традиції й звичаї, започатковані на Запорізькій Січі, були

використані Пилипом Орликом та його сподвижниками для розробки конституційного проекту 1710 р.

На Запорізькій Січі існувала своєрідна державність, що була, на відміну від західноєвропейських прототипів, демократичною республікою та зросла на підґрунті двох великих основ – духу свободи й духу православної віри (Яворницький, 1990, с. 237, 238). Загалом слід відзначити, що чинна на Запорізькій Січі система органів військово-адміністративної та судової влади забезпечувала виконання властивих державі внутрішніх і зовнішніх функцій. Саме на основі тих принципів військово-адміністративного устрою згодом сформувалася політико-правова система козацько-гетьманської держави Б. Хмельницького. А відтак увесь досвід державотворення на Запорізькій Січі та в козацько-гетьманській державі було акумульовано в конституційному проекті 1710 р. під загальним авторством Пилипа Орлика.

Як зауважив М. Василенко, ідеї, втіленні в «Пактах й конституціях прав і вольностей Війська Запорізького», формувалися протягом тривалого часу ще за гетьманства Івана Мазепи (Василенко, 2006, с. 389–408). Б. Крупницький відзначив, що головним постулатом «Пактів й конституцій прав і вольностей Війська Запорізького» була повна незалежність України від Польщі та Москви, причому кордони з Польщею визначалися по лінії Случу, як колись за Б. Хмельницького. Замість самовладних тенденцій І. Мазепи мала бути більш демократична влада. А Карл XII як протектор України підтверджував не тільки права й привілеї Війська Запорізького, а й ставав гарантом незалежності країни (Крупницький, 1956, с. 21).

Аналізуючи українську державницьку думку XVII–XVIII ст., О. Оглоблин підкреслив українську політику супроти Москви від Переяслава до Конотопа, як таку, що завжди стояла на позиціях української самостійності й тяглості української національно-державної традиції. Козацько-гетьманська держава мислилася як законний – і єдиний – спадкоємець стародавньої княжої України-Руси – насамперед на землях, заселених українським (руським) народом. Перемога національно-визвольної революції Хмельницького скріпила цю традицію й втілила у реальне життя тогочасної України. Політичні та культурні успіхи нової Української держави, що знову стала поважним чинником на Сході Європи в добу

Мазепи, природно, викликали піднесення національної гордості, одним з виявів котрої було відродження старої української ідеї Києва як «Другого Єрусалиму» (Оглоблін, 1960, с. 12).

За гетьманування Івана Мазепи Україна поступово стає територією свободи, насамперед – політичної та духовної. Проте, тривав цей період лише до початку XVIII ст., коли жорстокі реалії періоду Північної війни перекреслили сподівання Мазепи перетворити Україну на монархію (Ситник, 2009, с. 171). Саме тоді серед московських (російських) правлячих кіл утверджується думка про доцільність скасування державного ладу Гетьманщини, зміни українських органів влади на російські, реформування козацького війська в російські армійські підрозділи. Реальна загроза перетворення України на російську провінцію спричинила побоювання козацької старшини, у свідомості якої акумулювалася ідея самобутності політичного устрою держави, що жила пам'яттю про славні часи Богдана Хмельницького. А відтак, з боку окремих її представників почали звучати дорікання Івану Мазепі за надмірну поступливість Москві. Небезпека позбутись залишків автономії змусила гетьмана Мазепу розпочати таємні переговори зі шведським королем Карлом XII і польським королем Станіславом Лещинським.

Виступивши в російсько-шведській війні на боці Карла XII, І. Мазепа звернувся до козаків зі знаменитою промовою «Ми стоїмо тепер братіє між двома проваллями...», в якій зробив спробу пояснити мотиви свого вчинку, мету та завдання гетьманської України в цій війні (Мазепа, 1991, с. 42). Державницька позиція Івана Мазепи, спрямована на досягнення незалежності та самостійності України, висловлена, серед іншого, в його «Маніфесті до українського війська і народу» від 1708 р. (Мазепа, 1994, с. 47–49) та у зверненні до козацтва – «Ми стоїмо тепер, братіє, між двома проваллями...», заклала вагому передумови проголошення Пилипом Орликом конституційного проекту 1710 р.

Після поразки справи гетьмана Івана Мазепи спроби політичного розриву Гетьманщини з Російською державою та пошук нового протектора для козацької старшини стали занадто проблематичними. І за цих нових реалій, українська старшина прагнула знайти шляхи до збереження залишків привілеїв і вільностей за умов уніфікації державного ладу Російської імперії.

Республіканська форма правління, участь найширших кіл козацтва у розв'язанні майже всіх господарських і суспільних питань сприяли життєстійкості Запорізької Січі як політичного організму. Проте водночас повільно, але неухильно визрівали внутрішні та зовнішні умови й фактори, що призвели її до загибелі. Оточена ворожими силами (Річ Посполита, Кримське ханство й Оттоманська Порта, а пізніше царська Росія), Січ функціонувала в умовах постійної зовнішньої загрози. До того ж політичні суперечності та внутрішньо станові конфлікти в середовищі січової громади спричиняли її ослаблення, підривали стабільність на Січі. Водночас це підсилювало агресивні прагнення російського царизму, який давно виношував плани зруйнування «злого гнізда», як називав Січ Петро I, і навіть знищення вільнолюбного «запорізького духу», до чого прагнули Катерина II та її послідовники.

Політика російського царизму щодо українського козацтва, в основі якої лежали принципи «поділяй і володарюй», на жаль, приносила свої плоди. Російській владі шляхом підкупів і лицемірного ставлення до українців вдавалося роз'єднувати сили козацької старшини, залучаючи на свій бік певну її частину, з допомогою якої поневолювалася решта козацтва, поступово відбиралися у нього всі автономні права та вольності, а потім й остаточно було ліквідовано козацьку республіку (Бутич, 1998, с. 8, 9, 39). Зрештою, така тенденція була характерною для всієї історії України, яка постійно була об'єктом тиску з боку імперської великодержавної політики Москви (Петербурга) (Ситник, 2017, с. 72, 73).

Безсумнівно, що за більш сприятливих політичних умов Запорізька Січ, маючи в собі значний прогресивний потенціал у вигляді республікансько-демократичних засад, могла б стати основою для формування незалежної української держави. Цю ідею фактично й відстоював Пилип Орлик. Також важливою політико-правовою ознакою козацтва в період Гетьманщини залишалися: високий ідеологічний рівень, заснований на системі громадянських цінностей, основними критеріями й складовими якого є особиста свобода, свобода участі в публічному житті, право у філософсько-доктринальному розумінні тощо (Усенко, 2006, с. 223). Н. Яковенко звернула увагу на те, що у творах Пилипа Орлика та

низки козацьких літописців обґрунтовувалась легітимна концепція «козацько-руської вітчизни» з її політичним ядром – «козацьким народом», що спиралася на три головні тези: 1) законність прадавнього козацького володіння над серцевиною земель княжої Русі випливала з рицарської служби «шляхетних козаків» різним династіям, яка тривала доти, доки володарі шанували їхні права, тобто стану й територіальну автономію; 2) козаки представляли інтереси всієї людності, оскільки боронили «благочестиву віру»; 3) «козацький народ», як і кожний інший, мав «натуральне і Боже право» на свої вільності (Яковенко, 1995, с. 125).

Слід наголосити, що проект Конституції 1710 р. був далеким від досконалості конституційним актом в сучасному розумінні цього поняття. Проте безсумнівним є те, що саме він заклав основи конституційного процесу в Україні, в той час, коли в багатьох сусідніх країнах, зі значно кращими умовами державного будівництва, такого унікального явища не існувало. Важливим також є і те, що конституційним проектом 1710 року було закладено модель державно-правового розвитку козацько-гетьманської держави, котра не лише відповідала тогочасним політико-правовим реаліям, а й формувала передумови майбутнього українського національного державотворення.

Саме «Пакти й конституції прав і вольностей Війська Запорізького», що побачили світ у Бендерах в 1710 р., серед тієї частини українського козацтва, яка пішла за Іваном Мазепою й опинилася у вимушеній еміграції, стали однією з найвизначніших пам'яток української політико-правової думки.

Висновки. Загалом, необхідно відзначити, що «Пакти й конституції прав і вольностей Війська Запорізького» 1710 р. своєрідним чином узагальнили увесь попередній досвід Української козацької держави та визначили шляхи її подальшого розвитку. Основною ідеєю документа стала вимога обмежити владу гетьмана й прагнення старшини відігравати головну роль у суспільно-політичному житті України. Конституція, за висловлюваннями провідних істориків, була наслідком компромісу трьох основних політичних сил, що довгі десятиліття змагались між собою на батьківській землі, проте порозумітися зуміли лише в еміграції, а саме: гетьмана як верховного правителя, старшини – провідної суспільної верстви Гетьманщини та Запорізької Січі, що трива-

лий час намагалася посісти поважне місце в політичній системі козацької України.

Суттєвим підґрунтям для створення «Пактів й конституцій прав і вольностей Війська Запорізького» стали ті політико-правові принципи та засади, котрі були сформовані на Запорізькій Січі протягом періоду від середини XVI – до початку XVIII ст.

Важливою стала спадкоємність діяльності гетьмана Івана Мазепи щодо відстоювання незалежності й державності України Пилипом Орликом. Адже останній був чи не є єдиним, кому І. Мазепа довіряв найпотаємніше, кому безмежно вірив й на кого покладав ідею продовження побудови української держави. Державницька позиція Івана Мазепи, спрямована на досягнення незалежності та самостійності України, висловлена, серед іншого, в його «Маніфесті до українського війська і народу» від 1708 р. та у зверненні до козацтва – «Ми стоїмо тепер, братіє, між двома проваллями...», заклала вагомі передумови проголошення Пилипом Орликом конституційного проекту 1710 р.

Чинна система органів військово-адміністративної і судової влади на Запорізькій Січі забезпечувала виконання властивих державі внутрішніх і зовнішніх функцій. Саме на основі тих принципів військово-адміністративного устрою, що існували на Запорізькій Січі згодом сформувалася політико-правова система козацько-гетьманської держави Б. Хмельницького. А відтак увесь досвід державотворення на Запорізькій Січі та в козацько-гетьманській державі було акумульовано в конституційному проекті 1710 р. П. Орлика.

При аналізі конституційної угоди, відомої під назвою «Пакти й конституції прав і вольностей Війська Запорізького» («*Pacta et constitutiones legume libertatumque Exercitus Zaporoviensis*»). Слід, відзначити, що досить часто «Пакти й конституції прав і вольностей Війська Запорізького» помилково називають «Конституцією». Тому надзвичайно важливо усвідомлювати, що насправді це був перший у світі конституційний проект, а не конституція.

З погляду розвитку української державно-політичної ідеї «Пакти і конституції прав і вольностей Війська Запорізького» – це унікальний документ. Він дає глибоке розуміння правового регулювання питань справедливості, захисту особи, устрою державного та суспільно-політичного ладу в Україні та міждержавних

стосунків. Пилип Орлик був політиком, який розумів справжні колоніальні цілі царизму та який визначив роль України у збереженні системи стримувань і противаги в Європі.

Загалом, в «Конституції» Пилипа Орлика сформульовані головні принципи побудови незалежної Української держави: поділ гілок влади, суверенність, демократизм, соціальність, законність, забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Література

- Бутич, І.Л.** (Ред.). (1998). *Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775 рр.* (Т. 1). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського.
- Василенко, М.П.** (2006). *Вибрані твори. Т. 2: Юридичні праці.* Ю.С. Шемшученко, І.Б. Усенко та ін. (Ред.). Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корещького НАН України; ТОВ «Вид-во «Юридична думка».
- Крупницький, Б.** (1956). *Гетьман Пилип Орлик (1672–1742), його життя і доля.* Мюнхен: Вид-во «Дніпрова хвиля».
- Мазепа, І.** (1991). Ми стоїмо тепер, братіє, між двома проваллями... *Вивід прав України* (с. 42–44). Львів: МП «Слово».
- Мазепа, І.** (1994). Маніфест до українського війська і народу. 1708 р. *Іван Мазепа і Москва. Історичні розвідки і статті* (с. 47–49). Київ: Рада.
- Оглоблин, О.** (1960). *Гетьман Іван Мазепа та його доба: праці історично-філософської секції.* Нью-Йорк–Париж–Торонто: видання ООЧСУ – Ліги Визволення України.
- Ситник, О.** (2009). *Формування та еволюція ідеологічних концепцій національно-державницького спрямування в Україні (від початку ХІХ ст. – до 1939 р.).* Донецьк: «Нуолідж» (Донецька філія).
- Ситник, О.** (2017). Історичні витоки російсько-української війни 2014–2017 років. *Східноєвропейський історичний вісник*, 2, 71–81. doi: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.2.1015>.
- Танцюра, В.І.** (Ред.). (2001). *Політична історія України.* Київ: Видавничий центр «Академія».
- Усенко, І.Б.** (Ред.). (2006). *Правовий звичай як джерело українського права (ХІ–ХІХ ст.).* Київ: Наук. думка.
- Яворницький, Д.І.** (1990). *Історія запорозьких козаків* (Т. 1). Київ: Наук. думка.
- Яковенко, Н.** (1995). Між правдою та славою (не зовсім ювілейні роздуми до ювілею Богдана Хмельницького). *Сучасність*, 12, 68–76.

References

- Butych, I.L.** (Ed.). (1998). *Arkhiv Kosha Novoi Zaporozkoi Sichi: korpus dokumentiv 1734–1775 rr.* [Archives of the New Zaporizhzhya Sich Kosh: corpus of documents 1734–1775]. (Vol. 1). Kyiv: Instytut ukrainskoi arkhеоhrafii ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho [in Ukrainian].
- Vasylenko, M.P.** (2006). *Vybrani tvory. T. 2: Yurydychni pratsi* [Selected works in three volumes. Vol. 2: Legal works]. Yu.S. Shemshuchenko, I.B. Usenko et al. (Eds.). Kyiv: Instytut derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy; TOV «Vyd-vo «Yurydychna dumka» [in Ukrainian].
- Krupnytskyi, B.** (1956). *Hetman Pylyp Orlyk (1672–1742), yoho zhyttia i dolia* [Hetman Pylyp Orlyk (1672–1742), his life and destiny]. Miunkhen: Vyd-vo «Dniprova khvyliia» [in Ukrainian].
- Mazepa, I.** (1991). *My stoimo teper, bratiie, mizh dvoma provalliamy...* [We stand now, brethren, between two failures...]. *Vyvid prav Ukrainy – Declaration of Rights of Ukraine* (pp. 42–44). Lviv: MP «Slovo» [in Ukrainian].
- Mazepa, I.** (1994). *Manifest do ukrainskoho viiska i narodu. 1708 r.* [A manifesto for the Ukrainian army and people. 1708]. *Ivan Mazepa i Moskva. Istorychni rozvidky i statti – Ivan Mazepa and Moscow. Historical intelligence and articles* (pp. 47–49). Kyiv: Rada [in Ukrainian].
- Ohloblyn, O.** (1960). *Hetman Ivan Mazepa ta yoho doba: pratsi istorychno-filosofichnoi seksii* [Hetman Ivan Mazepa and his day: the works of the historical and philosophical section]. Niu-York–Paryzh–Toronto: vydannia OOHChSU – Ligy Vyzvolennia Ukrainy [in Ukrainian].
- Sytnyk, O.** (2009). *Formuvannia ta evoliutsiia ideolohichnykh kontseptsii natsionalno-derzhavnytskoho spriamuvannia v Ukraini (vid pochatku XIX st. – do 1939 r.)* [Formation and evolution of ideological concepts of national-state orientation in Ukraine (from the beginning of XIX century – till 1939)]. Donetsk: «Nuolidzh» (Donetska filiiia) [in Ukrainian].
- Sytnyk, O.** (2017). *Istorychni vytyky rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2017 rokiv* [Historical origins of the Russo-Ukrainian War 2014–2017]. *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk – Eastern European Historical Bulletin*, 2, 71–81. doi: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.2.1015> [in Ukrainian].
- Tantsiura, V.I.** (Ed.). (2001). *Politychna istoriia Ukrainy* [Political History of Ukraine]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia» [in Ukrainian].
- Usenko, I.B.** (Ed.). (2006). *Pravovyi zvychai yak dzherelo ukrainskoho prava (XI–XIX st.)* [Legal custom as a source of Ukrainian law (XI–XIX centuries)]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

- Yavornytskyi, D.I.** (1990). *Istoriia zaporozkykh kozakiv [History of Zaporozhye Cossacks]*. (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Yakovenko, N.** (1995). Mizh pravdoi ta slavoii (ne zovsim yuvileini roz-dumy do yuvileiu Bohdana Khmelnytskoho) [Between truth and glory (not quite an anniversary reflection on the anniversary of Bohdan Khmelnytsky)]. *Suchasnist – Modernity*, 12, 68–76 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.08.2019

УДК 930.2(477):323.1(=161.2)"19"
DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.184263

Наталія СЕМЕРГЕЙ

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та суспільних наук, Українська медична стоматологічна академія, 23, вул. Шевченка, м. Полтава, Україна, індекс 36024 (nsemergey@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3095-3131>

Бібліографічний опис статті: Семергей, Н. (2019). Національна ідентичність українців в імперську добу: теоретичний та історіографічний аспекти. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 47–61. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184263.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. Мета дослідження – проаналізувати висвітлення в українському історіографічному дискурсі окремих аспектів націєтворчих процесів та ментальних трансформацій української ідентичності як складника і здобутка національно-культурного відродження середини XIX – початку XX ст. Студія побудована на засадах історіографічної компаративістики, цивілізаційній та етнологічній **методології**. Наукові результати досягнуто на основі системного історіографічного аналізу, інструментарій якого дав змогу дотриматися пріоритетів науковості та об'єктивності у висвітленні історіографічних фактів, історизму та наступності у побудові історіографічного нарративу, міждисциплінарності й інтеграції історіографічних висновків. **Наукова новизна** полягає у розгляді теоретичних засад традиційної та модерної української історіографії щодо природи та змісту розвитку української національної ідентичності у другій половині XIX – на початку XX ст. Розглянуто науково-теоретичні підходи новітньої історичної науки до розуміння категорій «етнічність» та «національна ідентичність», розкрито їхні евристичні можливості у висвітленні українського історичного процесу в імперську добу. **Висновки.** З'ясовано, що у вітчиз-

няній історіографії питання розвитку української етнічності в модерний час вивчається у межах кількох підходів: примордіалізму, інструменталізму, конструктивізму, а також біологічної, енергетичної, дуалістичної та інформаційної концепцій етносу. Доведено, що сучасних істориків за критерієм їхнього розуміння природи націєтворення умовно об'єднують у школи традиційної та модерної історіографії. Перша – побудована на ідеях примордіалізму. Її представники, обґрунтовуючи думку про одвічність нації, пропонують концепцію національного відродження, «пробудження» нації. Натомість модерна історіографія, тяжіючи до конструктивізму, легітимізує положення про творення, «конструювання» нації у модерний час. Охарактеризовано розуміння сучасними істориками місця і ролі архетипів нації (свободи, незалежності, соборності тощо) у відродженні українського руху, його політизації та духовно-культурному піднесенні. Зроблено висновок, що ментальні трансформації та становлення національної ідентичності українців українська історіографія розглядає як процес та ключовий здобуток українського національно-культурного відродження. Підкреслено його виняткове ціннісно-смісловне, соціокультурне та історичне значення для продовження державотворчих змагань та духовно-культурної консолідації українців у новітній період цивілізаційного поступу.

Ключові слова: українська історіографія; українське національно-культурне відродження; «довге ХІХ ст.»; архетип; ментальність; ментальні трансформації; національна ідентичність; націєтворчі процеси.

Nataliia SEMERHEI

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Philosophy and Social Sciences Department, Ukrainian Medical and Dental Academy, 23 Shevchenko Str., Poltava, Ukraine, postal code 36024 (nsemergev@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3095-3131>

To cite this article: Semerhei, N. (2019). Natsionalna identychnist ukrainsiv v impersku dobu: teoretychni ta istoriografichni aspekty [National identity of Ukrainians in the imperial era: theoretical and historiographical aspects]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the*

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43, 47–61.
doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184263 [in Ukrainian].

NATIONAL IDENTITY OF UKRAINIANS IN THE IMPERIAL ERA: THEORETICAL AND HISTORIOGRAPHICAL ASPECTS

*Summary. The purpose of the study is to analyze the enlightenment in the Ukrainian historiographical discourse of the certain aspects of nation-forming processes and mental transformations of the Ukrainian identity as a component and achievement of national and cultural revival of the mid-19th – early 20th centuries. The research is based on the principles of historiographical comparative studies, civilization and ethnological **methodology**. Scientific results were achieved on the basis of systematic historiographical analysis, which made it possible to adhere to the priorities of science and objectivity in the coverage of historiographical facts, historicism and continuity in the construction of historiographical narratives, interdisciplinarity and integration of historiographical findings. **The scientific novelty** is in the fact that the article considers theoretical foundations of traditional and modern Ukrainian historiography regarding the nature and content of the development of Ukrainian national identity in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. It studies the scientific-theoretical approaches of modern historical science to the understanding of the categories «ethnicity» and «national identity» and reveals their heuristic possibilities in the coverage of the Ukrainian historical process in the imperial era. **Conclusions.** It is found that in the national historiography the issues of development of the Ukrainian ethnicity in modern times are studied within several approaches: primordialism, instrumentalism, constructivism, as well as biological, energy, dualistic and information concepts of ethnicity. It is proved that modern historians, by the criterion of their understanding of the nature of national formation, are conveniently combined into schools of traditional and modern historiography. The first is based on the ideas of primordialism. Its representatives, in substantiating the idea of the eternity of the nation, propose the concept of national revival, the «awakening» of the nation. On the other hand, modern historiography, while striving for constructivism, legitimizes the position of creation, the «construction» of the nation in modern times. The modern historians characterize understanding of the place and role of the*

archetypes of the nation (freedom, non-dependence, conciliarity, etc.) in the revival of the Ukrainian movement, its politicization and spiritual and cultural elevation. The author concludes that the Ukrainian historiography considers the mental transformations and the formation of the national identity of Ukrainians as a process and a key achievement of the Ukrainian national-cultural revival. The article emphasizes its exceptional axiological, notional, socio-cultural and historical importance for the continuation of state-building competition and spiritual and cultural consolidation of the Ukrainians in the recent period of civilizational progress.

Keywords: *Ukrainian historiography; Ukrainian national-cultural revival; «Long nineteenth century»; archetype; mentality; mental transformations; national identity; nation-building processes.*

Постановка проблеми. Зміст, обсяг і масштабність цивілізаційних змін та історичних сюжетів, які репрезентують український контекст європейської історії XIX ст. багато в чому легітимізують гобсбаумівську трилогію про «довге століття» (Хобсбаум, 1999a, 1999b, 1999c). Тогочасний вітчизняний історичний процес визначали суперечливі за характером та історичними інтенціями процеси. З одного боку, Україна зазнала серйозного тиску та обмежень від колонізаційних амбіцій Російської та Австрійської імперій, українство відчуло штучний поділ та усю трагічність імперської політики «divide et impera». Все це ставало каталізатором негативних ментальних трансформацій українства, зумовлювало розмивання його ідентичності у міру втягування до імперських соціокультурних спільнот, поглиблювало комплекс меншовартості, підтримувало синдром малоросійства та подвійної лояльності (Калакура, Рафальський, & Юрій, 2017, с. 281). З іншого – духовні сили та пасіонарність українського народу знайшли необхідні резерви для розгортання широкого суспільного руху за національне визволення, ядром якого стало українське національно-культурне відродження. Усвідомлення ідеї соборності, національна консолідація, духовно-релігійне та культурне піднесення, зростання соціального престижу української мови, поява інтелігенції та українського громадянського істеблішменту, політизація державотворчих процесів – усі ці атрибути українського національного відродження відіграли роль ключо-

вого чинника формування української модерної нації та побудови національної ідентичності (Грицак, 1996). Українське національно-культурне відродження як широкий рух спротиву імперським амбіціям та різносторонній національно-визвольній процес консолідації і кристалізації української нації став основою ментальних трансформацій, набув статусу ключового «пруфа» піднесення українських націєтворчих процесів та неспростовної гарантії успішності державотворення.

Аналіз досліджень і публікацій. Осмислення націєтворчих процесів та ментальних трансформацій української ідентичності в імперську добу – одна із магістральних тем українського історичного дискурсу. Народницька та державницька школи, еміграційна та діаспорна історіографії, модерні та постмодерні історіографічні концепції – це далеко неповний перелік умовної класифікації наявних в українській історичній науці підходів до розуміння етнічно-ментального та націєтворчого складника українського національно-культурного відродження. Окремі історіографічні сюжети порушеної нами тематики представлено у наукових надбаннях І. Войцехівської, Я. Грицака, Л. Запшкільняка, О. Калакури, Я. Калакури, І. Колесник, М. Котляра, В. Кравченка, С. Кульчицького, П. Радька, О. Рафальського, О. Реєнта, В. Смоля, В. Солдатенка, О. Удода, Ю. Шаповала, Р. Шпорлюка та інших. Водночас цілісна історіографічна панорама історичних досліджень про ментально-етнічний та націєтворчий виміри українського національного відродження ще не була предметом окремої розвідки.

Мета студії – проаналізувати теоретичні та історіографічні аспекти дослідження українських націєтворчих процесів та ментальних трансформацій української ідентичності як необхідного складника, процесуального атрибута та результату українського національно-культурного відродження другої половини XIX – першої третини XX ст.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що події, факти та явища української історії XIX – початку XX ст. у сучасній історіографії розглядаються у парадигмі українського національного відродження, етнос та характер якого детермінували усі сфери розвитку суспільства – політичну, суспільно-громадську, націо-

нально-етнічну, соціальну, економічну, культурну, духовно-релігійну. Водночас міра розвитку вказаних складників українського ренесансу була різною, а на авансцену тогочасної історії вийшло національно-культурне відродження. Його діалектика виявилася у тому, що, маючи культурні та духовні акцентуації, український національний рух поступово набував не лише політичного характеру та синергетичної самоорганізації, але й ставав каталізатором етнічних та націєтворчих процесів, зумовлював ментально-психологічні зміни та виформовував зміст української ідентичності. Відтак цілком закономірним стало тематизування істориками українського національного відродження етнічної проблематики досліджень, які б висвітлювали місце етнічного та ментального в умовах, обставинах, процесі та здобутках українського модерного ренесансу.

Сьогодні в українській історіографії загально визнаною є теза про те, що українське відродження було необхідним складником широкого європейського національного ренесансу. Крім того, вчені, говорячи про цивілізаційне значення та історичну роль українського національного руху, торкаються питань розвитку української ідентичності та збагачення українського менталітету. У такому дискурсі насамперед порушується питання про сутність етнічного, його природність або створюваність, органічність чи штучність.

Сьогодні відомо декілька теоретико-методологічних підходів до аналізу природи етнічної та національної ідентичності. Однією із перших виникла біологічна теорія етносу (Широкогоров, 2012; та інші), відповідно до якої життя етносу – це процес творення, розвитку та смерті таких етнічних елементів, як мова, звичаї, побут, традиції тощо. Життя етносу – це пристосування до середовища за біологічними законами. Сам етнос є біологічним явищем, групою людей, які об'єднуються біологічним зв'язком. Біологічна теорія етносу розглядала його як базову і універсальну форму об'єднань людей, яка відповідає біологічній та родовій сутності людини (Кузнецов, 2006, с. 60).

Співзвучною біологічній теорії етносу стала енергетична (Л. Гумільов та інші) (Гумилев, 2016), відповідно до якої етнос – це стійкий природно сформований колектив людей, які проти-

ставляють себе іншим аналогічним колективам та характеризуються почуттям компліментарності й відрізняються стереотипністю поведінки. Відповідно до цієї теорії, етноси є географічними та біофізичними спільнотами, які упорядковані у соціальну обгортку. Компліментарність теоретики розуміють як відчуття взаємної симпатії, на основі якої відбувається об'єднання людей в етноси, поділ на своїх та чужих.

Окрім названих підходів, у сучасному етнологічному та історичному дискурсах, виокремлюють три основні теорії етнічності: примордіалізм, конструктивізм та інструменталізм. Гносеологія примордіалізму, джерела якого сягають філософії Романтизму, Просвітництва та позитивізму, ґрунтується на визнанні етнічності як об'єктивної реальності, первинної властивості людини. Національна належність людини визначається у її генетичному коді, є вродженою здатністю індивіда до ідентифікації. Відтак нація – органічне, природне утворення, а її виникнення є біологічно обумовленим результатом розвитку етносу. Близькою до примордіалізму є дуалістична концепція етносу, у якій людські спільноти поділяються на етноси (етнічні характеристики) та етносоціальні групи (поєднання етнічних елементів із соціально-економічними та політичними умовами) (Бромлей, 1987). Натомість конструктивісти заперечують природність та генетичну закованість етнічних ознак, не визнають націю як біосоціальний організм та стверджують її штучність та вигаданість. Національна ідентичність, на думку конструктивістів, є розумовою конструкцією, яка створюється інтелектуалами, уявною та містичною категорією, продуктом зусиль інтелектуальної, політичної та державної еліти (Андерсон, 2001). Нарешті, в межах інструменталізму (США) етнічність розглядається як сформоване за певних умов почуття солідарності груп людей, яке використовує політичний істеблішмент. Етнічним виявом колективних устремлінь виступає міф, який використовують еліти для досягнення політичних та плутократичних цілей.

Як вказані концепції етнічності допомагають розглядати націєтворчі процеси українського національного відродження? Вітчизняна історіографія солідарна у думці про те, що не варто віддавати перевагу якійсь одній теорії етносу та етнічності, особ-

ливо при аналізі українського націєтворчого процесу. Формування української національної ідентичності – тривалий та багатогранний процес. Як зазначають сучасні вчені, українська народність була продуктом середньовіччя. Її характеризували такі ознаки, як спільність мови, території, господарства й культури, а також наявність певних рис характеру, господарських зв'язків, етнічна самосвідомість. У наступні часи ці ознаки кристалізуються і стають визначнішими, наповнюються ширшим якісним змістом, тобто народність переростає у вищу етносоціальну спільність, якою є нація (Калакура, Рафальський, & Юрій, 2017, с. 284).

Історики (Я. Ісаєвич, І. Лисяк-Рудницький, О. Моця, О. Рафальський та інші) зазначають, що на процес формування етнонаціональної ідентичності українців у період «довгого століття» переважальний вплив чинили не природно-біологічні, а соціальні та культурні чинники етногенезу (Лисяк-Рудницький, 1994; Ісаєвич, 1995, с. 16–22). Саме духовність та культура розпочала відігравати провідну роль у націєтворенні. Як висновують О. Удод та М. Юрій (2013): «Український націоналізм заперечував малоросійську ідентичність, яка могла мирно співіснувати з загальноросійською, і створював свій образ ідеальної Вітчизни, провокуючи конфлікт і з польським, і з російським. Українська ідея «забирала» в російській не просто частину національної території, але й «Київ – матір міст російських», місце православної віри і державності, а також позбавляла ідеологічної підстави в конфлікті з польським рухом» (с. 50). Під впливом культурного відродження відбувалося становлення національної ідеї, зовнішнім виявом якої став розвиток національної мови та духовності.

У вітчизняних історичних дослідженнях українського національно-культурного відродження важливе місце посідає питання про місце і роль у його зародженні та розвії архетипів українського етносу (В. Даниленко, О. Казакевич, О. Калакура, Я. Калакура, О. Рафальський та інші). За допомогою інструментарію архетипічної методології історики, у контексті біологічної та енергетичної теорій етнічності, пояснюють джерела спрямованості українців до відродження власної духовності, культури, а зрештою й державності. Йдеться про архетип як масштабну, філософсько-етнологічну, історичну та психологічну категорію, обґрун-

тування якої дає змогу зрозуміти джерела «вихідних даних», першооснови цінностей, образів та смислів. У проблематиці джерельної бази українського національного відродження виникає питання про первні загальних концептів, константних ідей, набір ціннісних орієнтацій, що є універсальними, інваріантними складниками світорозуміння українського етносу. Інакше кажучи: звідки ми дізнаємося про цінності свободи та незалежності, про те, що становить основу цілісного світорозуміння, де ми черпаємо активність для цілепокладання національних ідей, образів тощо.

Теоретичному осмисленню концепту «архетип» у зв'язку з українською культурою та ментальністю присвячено порівняно небагато досліджень, більшість із яких – етнологічні, психологічні, історичні, соціологічні та філософські студії (М. Грушевський, А. Гуревич, М. Попович, Я. Калакура, С. Кримський та інші). Започаткування поняття «архетип» належить філософській спадщині К.Г. Юнга, який пов'язав його із колективним несвідомим, первинними структурами, що представлені ідеями, переживаннями, почуттями, образами, сюжетами, нарешті – традиціями (Юнг, 1991, с. 25–30). Важливо підкреслити, що архетип є у площині менталітету нації, а з-поміж його основних ознак називають: первинність, колективне несвідоме, універсальність, спадковість, образність, повторюваність, стійкість, символізм, апіорність, схематичність. Архетип це те, що є передумовою майбутніх образів, їхньою схемою, а першообраз набуває дійсних характеристик тоді, коли проникає у свідомість та наповнюється матеріалом свідомого досвіду. Учені наголошують, що архетип належить до етнічності, у якій займає місце інваріантного архетипічного ядра. Прикладом архетипу може, зокрема, бути людське уявлення про матір як первинне психологічне відчуття духовної єдності (Калакура, Рафальський, & Юрій, 2017, с. 86; Бондаренко, 2008, с. 173). Тобто під архетипами розуміють колективно повторювані форми сприйняття і розуміння, що виконують роль організуючого принципу інтеграції колективного несвідомого у сферу соціальної свідомості. Структурно архетипи складаються із психічної першооснови, яка була властива певному етносу на початку його становлення, та національного досвіду, певних подій, що чинили на етнос тривалий вплив, прирізом сакральний або військовий (Сагайдак, 2008, с. 204).

Учені стверджують, що архетип є біологічним феноменом, адже локалізує інстинктивну природу. Що більше, архетип пов'язує із пізнанням цілісної психіки суб'єкта. Архетип як вроджений інстинкт до чогось (цінності Матері, Свободи, Батьківщини тощо) забезпечує трансляцію національної культури, дає змогу зберегти її першообразність та історичність (Євтушенко, 2018, с. 10). Українські архетипи виявляють себе як символи у міфах, казках, прислів'ях, приказках, обрядах і традиціях. До того ж, ідея цілісності пронизує структуру та зміст українського архетипу, його складники становлять цілісність, відображаючи єдність світу, діалектичний зв'язок тілесного та духовного, матеріального та ідеального (Мищенко, 2014, с. 91).

Видатний український учений С. Кримський, якому належить беззаперечний пріоритет у науковому осмисленні й аналізові феномену архетипу, стверджував, що українцям властиве універсумне уявлення про цілісний світ нації, який упорядковується у тріаді дім – поле – храм. Дім означає святе доквілля людини, її нішу в Універсумі. Поле – життєвий топос людини, поле життя, простір розвитку. Храм – сакральність, святині етносу, його єдність і цілісність у категоріях земного та небесного (Кримський, 1998, с. 75; Кримський, 2006, с. 274).

У сучасному історичному наративі роль архетипів у генезі та розвитку українського національного відродження розглядається дуалістично. З одного боку, історики стверджують, що поява ідеї національного відродження зумовлена первинністю його образу у колективній свідомості українського суспільства, її іманентністю, природністю, внутрішньою властивістю народу, його життєво-необхідною потребою. «Колективний дух», «загальний розум», «пасіонарність особистостей» актуалізували ідею національного руху та духовно-культурного відродження. З іншого, архетипи стали донорами ціннісно-сміслової основи українського відродження, забезпечили легітимізацію у його завданнях ідей свободи («автономізм»), державності (політизація національного відродження), демократії (поліфонія культурного життя), соборності (консолідація та вирівнювання ментального обличчя східних і західних українців) тощо (Калакура, Рафальський, & Юрій, 2017, с. 281).

Висновки. Як засвідчує представлений аналіз українського історичного дискурсу, етнічні процеси націєтворення, пошуку та збагачення національної ідентичності були невід'ємним складником українського історичного процесу у XIX ст. Вітчизняна історіографія ментальні трансформації та становлення національної ідентичності українців розглядає як процес та ключовий здобуток українського національно-культурного відродження, яке відіграло виняткове ціннісно-сміслове, соціокультурне та історичне значення для продовження державотворчих змагань і духовно-культурної консолідації українців у новітній період цивілізаційного поступу. Історики зазначають, що розвиток української етнічності відбувався під впливом низки чинників, провідну роль з-поміж яких зайняли духовність, національна ідея соборності та політичної консолідації. Водночас становлення національної ідентичності не могло проігнорувати негативні виклики того часу: імперську колоніальну систему, розпорошеність української етнічності, несприятливість політичних і суспільних умов, нарешті культурно-історичні та ментальні травми. Спільною є думка істориків про те, що об'єднувальним чинником тогочасного українства залишалися ментальні якості, зокрема сукупність тих першобразів, що становлять основу українського архетипу: прагнення до відродження, відчуття відповідальності за майбутнє етносу, ідеали свободи, рівності, демократії, справедливості, соборності та захисного націоналізму.

Перспективи подальших розвідок. Проведений аналіз окреслює й низку напрямів для майбутніх досліджень, зокрема інтерес становить історіографія впливу ментальних травм на розвиток національної ідентичності; історіографія соборницького складника етноментальних атрибутів українського етносу у добу українського національного відродження; історіографія трансформації української ментальності, зміни її ознак на тлі українського модерного ренесансу. Відповідну тематику ми розглядаємо як предмет майбутніх студіювань.

Література

Андерсон, Б. (2001). *Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму.* (В. Морозов, Пер.). Київ: Критика.

- Бондаренко, О.В.** (2008). Українська національна ментальність та освітня культура: точки стикування. *Гуманітарний вісник ЗДІА*, 34, 173–180.
- Бромлей, Ю.В.** (1987). *Этносоциальные процессы: теория, история, современность*. Москва: Наука.
- Грицак, Я.** (1996). *Нариси з історії України: формування української модерної нації*. Київ: Генеза.
- Гумилев, Л.** (2016). *Этногенез и биосфера Земли*. Москва: АСТ.
- Свтушенко, І.В.** (2018). Архетип як універсальна категорія. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, 3 (7), 9–13.
- Ісасевич, Я.** (1995). Етнічне коріння української нації. *Формування української нації: історія та інтерпретації*: матеріали «круглого столу» істориків України (с. 16–22). Львів: [Б. в.].
- Казакевич, О.М.** (2018). *Українська мова як чинник формування модерної нації у європейському контексті (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)*. (Автореф. дис. д-ра іст. наук). Київ.
- Калакура, Я.С., Рафальський, О.О., & Юрій, М.Ф.** (2017). *Ментальний вимір української цивілізації*. Київ: Генеза.
- Кримський, С.Б.** (1998). Архетипи української культури. *Вісник НАН України*, 7–8, 74–87.
- Кримський, С.Б.** (2006). Архетипи української ментальності. Дім – Поле – Храм. В М.В. Попович (Ред.), *Проблеми теорії ментальності* (с. 273–299). Київ: Наукова думка.
- Кузнецов, А.М.** (2006). Теория этноса С.М. Широкогорова. *Этнографическое обозрение*, 3, 57–71.
- Лисяк-Рудницький, І.** (1994). Формування українського народу й нації (методологічні завваги). *Історичні есе* (Т. 1–2; Т. 2). (М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицак, А. Дешиця, Г. Киван, Е. Панкєєва, Пер.). Київ: Основи.
- Міщенко, М.М.** (2014). Українські національні архетипи: від колективного несвідомого до усвідомленої національної ідентичності (до актуальності методології архетипічного аналізу). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Філософія. Філософські перипетії*, 1130 (51), 90–94.
- Сагайдак, А.Н.** (2008). Архетипи колективного бессознательного в украинской культуре. *Вестник ОНУ имени И.И. Мечникова*, 5, 204–207.
- Удод, О.А., & Юрій, М.Ф.** (2013). Модернізація і становлення української нації. *Сторінки історії*, 35, 39–59.
- Хобсбаум, Э.** (1999а). *Век революции: Европа 1789–1848*. (Л.Д. Якунина, Пер.). Ростов-на-Дону: Феникс.

- Хобсбаум, Э. (1999b). *Век Империи: 1875–1914*. (Е.С. Юрченко & В.П. Белоложко, Пер.). Ростов-на-Дону: Феникс.
- Хобсбаум, Э. (1999с). *Век Капитала: 1848–1875*. (Т. Горяйнова & В. Белоложко, Пер.). Ростов-на-Дону: Феникс.
- Широкогоров, С.М. (2012). *Этнос. Исследование основных принципов измерения этнических и этнографических явлений*. Москва: Либроком.
- Юнг, К.Г. (1991). *Архетип и символ*. Москва: Ренессанс.

References

- Anderson, B. (2001). *Uviavlennia spilnoty. Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia u poshyrennia natsionalizmu [Imagined Communities. Considerations on the origin and spread of nationalism]*. (V. Morozov, Trans.). Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Bondarenko, O.V. (2008). *Ukrainska natsionalna mentalnist ta osvittnia kultura: tochky stykannia [Ukrainian national mentality and educational culture: points of contact]*. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Humanities Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*, 34, 173–180 [in Ukrainian].
- Bromlei, Iu.V. (1987). *Etnosotzialnye protsessy: teoriia, istoriia, sovremennost [Ethno-social processes: theory, history, modernity]*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Hrytsak, Ya. (1996). *Narysy z istorii Ukrainy: formuvannia ukrainskoi modernoi natsii XIX–XX stolittia [Essays on the History of Ukraine: Formation of the Ukrainian Modern Nation of the Nineteenth and Twentieth Centuries]*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
- Gumilev, L. (2016). *Etnogenez i biosfera Zemli [Ethnogenesis and biosphere of the Earth]*. Moskva: AST [in Russian].
- Yevtushenko, I.V. (2018). *Arkhetyp yak universalna katehoriia [Archetype as a universal category]*. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, 3 (7), 9–13 [in Ukrainian].
- Isaievych, Ya. (1995). *Etnichne korinnia ukrainskoi natsii [Ethnic roots of the Ukrainian nation]*. *Formuvannia ukrainskoi natsii: istoriia ta interpretatsii: materialy «kruhloho stolu» istorykiv Ukrainy – Formation of the Ukrainian Nation: History and Interpretations: Proceedings of the Round Table by Ukrainian Historians* (pp. 6–22). Lviv: [B. v.] [in Ukrainian].
- Kazakevych, O.M. (2018). *Ukrainska mova yak chynnyk formuvannia modernoi natsii u yevropeiskomu konteksti (druha polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [The role of Ukrainian language in shaping the*

- modern Ukrainain nation (the late 19th – early 20th cc.): the European context*]. (Extended abstract of Doctor's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Kalakura, Ya.S., Rafalskyi, O.O., & Yurii, M.F.** (2017). *Mentalnyi vymir ukrainskoi tsyvilizatsii [The mental dimension of Ukrainian civilization]*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
- Krymskyi, S.B.** (1998). Arkhetypy ukrainskoi kultury [Archetypes of Ukrainian Culture]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 7–8, 74–87 [in Ukrainian].
- Krymskyi, S.B.** (2006). Arkhetypy ukrainskoi mentalnosti. Dim – Pole – Khram [Archetypes of Ukrainian mentality. House – Field – Temple]. In M.V. Popovych (Ed.), *Problemy teorii mentalnosti – Problems of the theory of mentality* (pp. 273–299). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kuznetsov, A.M.** (2006). Teoriia etnosa S.M. Shirokogorova [S.M. Shirokogoroff's Ethnos Theory]. *Etnograficheskoe obozrenie – Ethnographic Review*, 3, 57–71 [in Russian].
- Lysiak-Rudnytskyi, I.** (1994). Formuvannia ukrainskoho narodu y natsii (metodolohichni zavvahy) [Formation of Ukrainian people and nation (methodological considerations)]. *Istorychni ese – Historical essays* (Vols. 1–2; Vol. 2). (M. Badik, U. Havryshkiv, Ya. Hrytsak, A. Deshchytisia, H. Kyvan, E. Pankeieva, Trans.). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Mishchenko, M.M.** (2014). Ukrainski natsionalni arkhetypy: vid kolektyvnoho nesvidomoho do usvidomlenoi natsionalnoi identychnosti (do aktualnosti metodolohii arkhetypichnoho analizu) [Ukrainian national archetypes: from the collective unconscious to the conscious national identity (to the relevance of the methodology of archetypal analysis)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Filosofiia. Filosofski perypetii – Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University. Philosophy. Philosophical vicissitudes*, 1130 (51), 90–94 [in Ukrainian].
- Sagaidak, A.N.** (2008). Arkhetypy kollektivnogo besoznatelnogo v ukrainskoi kulturi [Archetypes of the collective unconscious in Ukrainian culture]. *Vestnik Odesskogo natsionalnoho universytetu imeni I.I. Mechnikova – Bulletin of the Odessa I.I. Mechnikov National University*, 5, 204–207 [in Russian].
- Udod, O.A., & Yurii, M.F.** (2013). Modernizatsiia i stanovlennia ukrainskoi natsii [Modernization and formation of the Ukrainian nation]. *Storinky istorii – Pages of History*, 35, 39–59 [in Ukrainian].
- Khobsbaum, E.** (1999a). *Vek revoliutcii: Evropa 1789–1848 [The Age of Revolution: Europe 1789–1848]*. (L.D. Iakunina, Trans.). Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].

- Khobsbaum, E.** (1999b). *Vek Imperii: 1875–1914 [The Age of Empire: 1875–1914]*. (E.S. Iurchenko & V.P. Belonozhko, Trans.). Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
- Khobsbaum, E.** (1999c). *Vek Kapitala: 1848–1875 [The Age of Capital: 1848–1875]*. (T. Goriainova & V. Belonozhko, Trans.). Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
- Shirokogorov, S.M.** (2012). *Etnos. Issledovanie osnovnykh printcipov izmereniia etnicheskikh i etnograficheskikh iavlenii [Ethnos. Study of the basic principles of measuring ethnic and ethnographic phenomena]*. Moskva: Librokom [in Russian].
- Iung, K.G.** (1991). *Arkhetip i simvol [Archetype and symbol]*. Moskva: Renaissance [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 15.09.2019

UDC 392(=161.2)"18"

DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.184266

Олена БОРОДЕНКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, 2, вул. Остроградського, м. Полтава, Україна, індекс 36000; докторант, Запорізький національний університет, 6б, вул. Жуковського, м. Запоріжжя, Україна, індекс 69600 (elena_bs@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0292-9310>

Бібліографічний опис статті: Borodenko, O. (2019). Age features of the first marriage in Ukrainian socium in the middle of the nineteenth century. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 62–81. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184266.

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРШОШЛЮБНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ СЕРЕДИНИ ХІХ ст.

Анотація. *Мета дослідження* – за матеріалами церковно-облікової документації обчислити, систематизувати та проаналізувати числові показники віку осіб обох статей, які брали перший шлюб на українських землях Лівобережної України у середині ХІХ ст. **Методологія** дослідження ґрунтується на принципі історизму, системності, науковості, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, структурно-функціональний аналіз, метод виміру та опису, логічний метод) і спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний) методів. Розв'язання поставлених завдань здійснюється у межах антропологічного, квантитативного і міждисциплінарного підходів у поєднанні методів локальної соціальної історії, мікроісторії та історичної демографії. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше у вітчизняній історіографії зроблена спроба порушити проблематику вікових особливостей першої шлюбності, дослідити квантитативні показники на основі маловивчених архівних документів – церковних обшуків, провести тендерний компаративний аналіз у межах указаної людської спільноти та подібних показників польського м. Губін, визначити жіно-

чі та чоловічі шлюбно-вікові спалахи, деталізувати аналіз наведенням осібних прикладів подружніх пар. **Висновки.** У результаті проведеного дослідження виявлено наймолодших першошлюбників: 16-річних дівчат та 18-річних хлопців. Очевидним фактом було пізнє чоловіче, порівняно з жіночим, статеве дозрівання і готовність до подружнього життя. Адже випадки маскулінного раннього одруження (15–19 років) були малочисельними – 12,7%. Фемінні показники указують на незначну популярність ранньовікових сімейних союзів з-поміж жінок – 30,0%. Для представників обох статей шлюбно-віковий спалах зафіксований, починаючи з 20-річного віку. 70,0% жінок і 87,3% чоловіків уклали матримоніальні союзи, починаючи з цього віку. Обчислено середній вік першого одруження: для чоловіків – 23,4 року, а жінок – 21,5 року.

Ключові слова: вік; вікові групи; матримоніальний союз; фемінно-маскулінні особливості; середній вік першого одруження; шлюбні обшуки.

Olena BORODENKO

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, 2 Ostrogradsky Str., Poltava, Ukraine, postal code 36000; Doctoral Student, Zaporizhzhia National University, 66 Zhukovsky Str., Zaporizhzhia, Ukraine, postal code 69600 (elena_bs@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0292-9310>

To cite this article: Borodenko, O. (2019). Age features of the first marriage in Ukrainian socium in the middle of the nineteenth century. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43, 62–81. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184266.*

AGE FEATURES OF THE FIRST MARRIAGE IN UKRAINIAN SOCIUM IN THE MIDDLE OF THE NINETEENTH CENTURY

Summary. *The purpose of the study is to compute, systematize and analyze the numerical indicators of the age of persons of both*

sexes who entered the first marriage in the Ukrainian lands of Left-Bank Ukraine in the middle of the 19th century based on the materials of church records. **The research methodology** is based on the principles of historicism, systemacy, scientific content, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, structural and functional analysis, measurement and description method, logical method) and special historical (historical-genetic, historical-comparative, historical and typological) methods. The solution of the tasks is carried out within the anthropological, quantitative and interdisciplinary approaches in a combination of methods of local social history, microhistory and historical demography. **The scientific novelty** lies in the fact, that for the first time in native historiography, an attempt to touch upon the problematics of the age characteristics of the first marriage was made, to study quantitative indicators based on poorly studied archival documents – church searches, to conduct a gender comparative analysis within the specified human community and similar indicators of the Polish town of Gubin, to identify female and male marriage and age flashes, to detail the analysis of bringing specific examples of married couples. The result of the study shows that the youngest individuals who entered into marriage for the first time were 16-year-old girls and 18-year-old boys. The obvious fact was the later male in comparison with the female pubescence and readiness for family life. Thus cases of masculine early marriage (15–19 years) were few in number – 12.7%. Feminine figures indicate a low popularity of early-age family unions among women – 30.0%. For both sexes, the age-related outbreak has been recorded since the age of 20. 70.0% of women and 87.3% of men entered into matrimonial unions from this age. The average age of the first marriage was calculated: for men – 23.4 years, and for women – 21.5 years.

Keywords: age; age groups; matrimonial union; feminine-masculine features; average age at first marriage; marriage searches.

Problem statement. In the context of creating an interdisciplinary «science of man», the space of modern world humanities is filled with different areas that are represented by social and political anthropology, socioreligious history, history of identity, history of everyday life, gender studies, quantitative history, historical demography and etc. The methodology of quantitative, historical and demographic research involves a careful calculation of data from documents of a mass nature. Conclusions should be substantiated by numerous indicators and confirmed statistically. Historical demography is especially productive.

The source base is primarily represented by materials of church accounting and fiscal documentation of the prestatistical and statistical periods: metric books, confessional murals, marriage searches, various population censuses, and etc. By calculating and systematizing quantitative information, such social components of demography as marriage, birth, mortality, population growth rates, typology and population of households and others are raised to the discussion (Yakovenko, 2007, p. 209).

The purpose of the study. In our research, we will try to follow the methodological principles of the areas of historical anthropology and touch upon marriage issues of the first marriage in the Ukrainian lands of the middle of the 19th century, which are mostly supported by the preserved popular memory and fiction of modern writers about the traditional family. As if people were predominantly married at an early age and then had many children.

The analysis of sources and recent researches. Since there was no such direction of research of the specified period in the Ukrainian lands, the author's attention was drawn to the works of foreign scientists. In matters of methodology of historical and demographic research, the fundamental work of French demographers L. Anri and A. Blum was used (Anri & Blum, 1997). The works of Polish researchers were addressed most of all: in revealing the features of the patriarchal society, gender inequality, family history, household structure – M. Szoltysek (Szoltysek, 2015, pp. 107–161; Szoltysek et al., 2017, pp. 228–262) determining the age limit of childhood – M. Delimata (2004) a historical and comparative analysis of the first marriage rate – H. Kurowska (2010).

Base of research sources. The main source of research was the books of marriage or church searches of the Ukrainian population, together they compiled data for a quarter of a century – from 1836 to 1860. By marriage searches we understand such written church acts that were concluded by parish priests on the eve of each wedding and confirmed the existence of the conditions that were required by law for the implementation of the marriage procedure (*Entciklopedicheskii slovar Brokgauza i Efrona*, 1897, p. 643). Accounting documentation of this type was first introduced in 1765, while the Senate decree of the Russian Empire of August 25, 1802 emphasized that parish priests should extract from the metric books specific information about those born, deceased and persons who entered into

marriage. Then this documentation was sent to the town and rural police (PSZRI, 1838c, p. 230). Another Decree of the Synod of November 30, 1837 introduced a new form of marriage searches, which actually created opportunities for a wide research field. It allows to study the anthroponymic data, religion, age, presence/absence of family and spiritual kinship, family affiliation, the provision of marriage consent from relatives or guardians of the bride and groom, additional documents that allowed for the wedding ceremony and etc (PSZRI, 1838e, pp. 947–948).

To solve this problem, the books of marriage searches of various parishes of the Poltava, Chernihiv, and Kharkov provinces were taken: Khrestovosdvizhensra Church in the village of Vovkovtsy, Romny district, Poltava province for 1838–1847; Varvarinskaya Church in the town of Krolevets, Krolevetsky district, Chernihiv province for 1836–1857; Pokrovska Church in the town of Krolevets, Krolevets district, Chernihiv province for 1839–1853; Mikhailivska Church in the village of Melnya, Krolevets district, Chernihiv province for 1846–1860; Ridsvo-Bogorodnicha Church in the village of Mikolaevka, Romny district, Poltava province for 1838–1841 and 1854–1858; Pokrovska Church in the village of Reutenzi, Krolevetsky district, Chernigov province for 1836–1854; Ilinska Church, in the town of Sumi, Sumy district, Kharkiv Province for 1843–1849; Khrestovosdvizhensra Church in the village of Khyzhky, Konotop district of Chernigov province for 1840–1857 pp. (DASO, f. 71, d. 1, c. 5; f. 834, d. 2, c. 2; f. 834, d. 2, c. 4; f. 844, d. 1, c. 3; f. 844, d. 1, c. 6; f. 855, d. 1, c. 41; f. 865, d. 1, c. 13; f. 1036, d. 1, c. 5; f. 1036, d. 1, c. 27; f. 1071, d. 1, c. 3; f. 1187, d. 1, c. 10).

Table 1

**Age characteristics of men who entered into a first marriage
in 1836–1860 (based on marriage searches)**

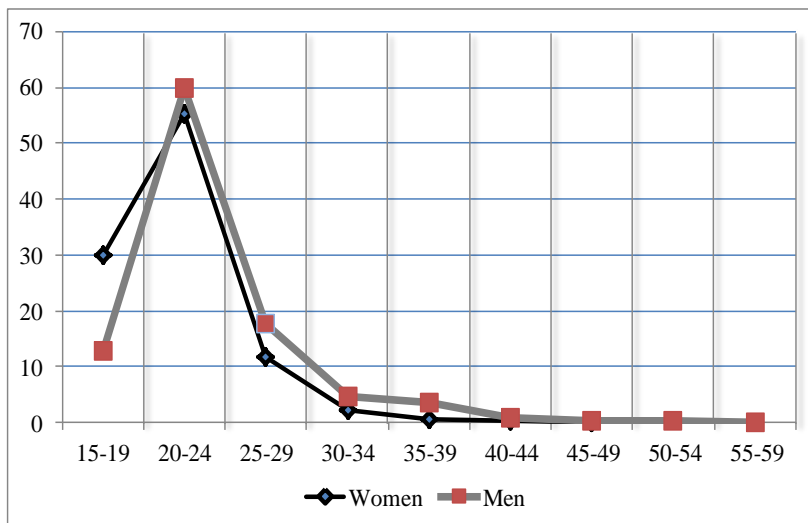
Age groups Age	Vovkivtsi	Krolevets 1	Krolevets 2	Melnya	Mykolaiivka	Reutentsi	Sumy	Khyzhky	Total		Age groups	
									By persons' age			
									N	%		
Number of people												
15-19	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	136 (12,7%)
	16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	18	4	2	1	2	2	-	-	9	20	1,9	
	19	20	8	13	25	9	9	2	30	116	10,9	
20-24	20	38	16	34	37	9	30	10	27	201	18,8	640 (60%)
	21	19	13	19	15	7	18	12	25	128	11,9	
	22	19	30	28	12	4	26	15	24	158	14,8	
	23	10	20	18	6	3	17	8	6	88	8,2	
	24	4	12	13	3	4	9	7	13	65	6,1	
25-29	25	12	12	26	2	2	5	9	5	73	6,8	189 (17,7%)
	26	3	13	6	3	1	5	12	-	43	4,0	
	27	3	-	7	6	2	4	12	-	34	3,2	
	28	1	4	6	1	2	-	5	4	23	2,2	
	29	1	7	-	2	-	2	-	4	16	1,5	
30-34	30	1	3	4	-	1	3	6	2	20	1,9	49 (4,6%)
	31	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	32	3	3	-	3	1	2	1	-	13	1,2	
	33	-	2	-	-	-	3	1	1	7	0,6	
	34	-	1	-	2	1	2	3	-	9	0,8	
35-39	35	3	5	3	1	3	1	-	-	16	1,5	38 (3,6%)
	36	-	-	-	-	1	-	1	3	5	0,5	
	37	2	2	2	2	-	-	-	-	8	0,8	
	38	2	-	-	-	-	1	-	-	3	0,3	
	39	-	1	1	1	-	-	1	2	6	0,6	

Continuation of the table 1

**Age characteristics of men who entered into a first marriage
in 1836–1860 (based on marriage searches)**

Age groups Age	Vovkivtsi	Krolevets 1	Krolevets 2	Melnya	Mykolaivka	Reutentsi	Sumy	Klyzhky	Total		
									By persons' age	Age groups	
											N
Number of people											
40-44	40	-	-	-	-	1	-	2	2	5	0,5
	41	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	42	-	-	-	-	-	1	-	-	1	0,1
	43	-	1	-	-	-	1	-	-	2	0,2
	44	-	1	-	1	-	-	-	-	2	0,2
45-49	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	46	-	-	-	-	-	-	1	-	1	0,1
	47	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	48	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	49	-	-	-	-	-	-	1	-	1	0,1
50-54	50	1	-	-	-	-	-	1	-	2	0,2
	51	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	52	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	53	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	54	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
55-59	55	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	56	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	57	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	58	-	-	1	-	-	-	-	-	1	0,1
	59	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
146 156 182 124 53 139 110 157											
Total	13,7%	14,6%	17,1%	11,6%	5,0%	13,0%	10,3%	14,7%	1067 (100%)		

Note: 1. Krolevets 1 – Varvarinska church, Krolevets 2 – Pokrovska church. N – Number. 2. The table was prepared by the author on the basis of analysis of sources (DASO, f. 71, d. 1, c. 5; f. 834, d. 2, c. 2; f. 834, d. 2, c. 4; f. 844, d. 1, c. 3; f. 844, d. 1, c. 6; f. 855, d. 1, c. 41; f. 865, d. 1, c. 13; f. 1036, d. 1, c. 5; f. 1036, d. 1, c. 27; f. 1071, d. 1, c. 3; f. 1187, d. 1, c. 10)

Figure 1. Sexual age structure of primordality

Note: On the vertical axis – a percentage of people of both sexes, on the horizontal axis – five-year age groups.

In our intelligence, let us turn to the study of one of possible research issues, namely: disclosing the gender-age peculiarities of the first marriage among the Ukrainian population in Left-Bank Ukraine in the middle of the 19th century, which was the part of the Russian Empire. Let us try to analyze the age groups of persons of both sexes, determine feminine and masculine marriage-age outbreaks, conduct a gender comparative analysis of age characteristics and indicate the average age at first marriage for both sexes. Appealing to the concretization method, refer to the separate examples of married couples. Finally, confirm or refute the established opinion about the popularity of early-age marriages.

Table 2

**Age characteristics of women who entered into a first marriage
in 1836–1860 (based on marriage searches)**

Age groups Age	Vovkivtsi	Krolevets 1	Krolevets 2	Melnya	Mykolaiivka	Reutentsi	Sumy	Khyzhky	Total		Age groups	
									By persons' age			
									N	%		
15-19	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	355 (30,0%)	
	16	-	-	-	-	-	2	1	3	0,3		
	17	9	2	1	9	1	5	1	7	35		3,0
	18	33	8	17	20	4	13	12	6	113		9,6
	19	20	14	66	27	10	28	17	22	204		17,3
20-24	20	53	30	74	28	12	39	19	41	296	25,0	
	21	11	22	8	13	3	9	10	27	103	8,7	
	22	9	27	11	16	9	23	18	25	138	11,7	
	23	3	9	6	10	3	7	6	19	63	5,3	
	24	4	19	-	2	4	6	5	13	53	4,4	
25-29	25	4	17	7	4	4	10	8	10	64	5,4	
	26	-	4	1	2	2	5	4	-	18	1,5	
	27	2	10	-	1	1	2	5	3	24	2,0	
	28	1	10	-	6	1	1	3	3	25	2,1	
	29	1	-	3	1	1	-	-	-	6	0,5	
30-34	30	1	2	-	-	-	3	4	1	11	0,9	
	31	-	-	-	1	1	1	1	-	4	0,3	
	32	-	2	-	-	-	1	1	3	7	0,6	
	33	-	1	-	-	-	-	-	-	1	0,1	
	34	2	-	-	-	-	1	-	-	3	0,3	
35-39	35	-	-	1	1	1	-	-	-	3	0,3	
	36	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	37	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	38	1	1	-	-	-	-	1	-	3	0,3	
	39	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

*Continuation of the table 2***Age characteristics of women who entered into a first marriage in 1836–1860 (based on marriage searches)**

Age groups Age	vovkivisi	Krolevets 1	Krolevets 2	Melnya	Mykolaivka	Reutentsi	Sumy	Khyzhky	Total		Age groups	
									By persons' age			
									N	%		
Number of people												
40-44	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3 (0,3%)
	41	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	42	-	-	-	-	1	-	-	1	0,1	-	
	43	-	1	-	-	-	1	-	2	0,2	-	
	44	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
45-49	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 (0,1%)
	46	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	47	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	48	1	-	-	-	-	-	-	1	0,1	-	
	49	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Total	155	179	195	141	57	155	118	181	1181 (100%)			
	13,1%	15,2%	16,5%	11,9%	4,8%	13,1%	10,0%	15,3%				

Note: 1. Krolevets 1 – Varvarinska church, Krolevets 2 – Pokrovska church. N – Number. 2. The table was prepared by the author on the basis of analysis of sources (DASO, f. 71, d. 1, c. 5; f. 834, d. 2, c. 2; f. 834, d. 2, c. 4; f. 844, d. 1, c. 3; f. 844, d. 1, c. 6; f. 855, d. 1, c. 41; f. 865, d. 1, c. 13; f. 1036, d. 1, c. 5; f. 1036, d. 1, c. 27; f. 1071, d. 1, c. 3; f. 1187, d. 1, c. 10).

Statement of the basic material. The materials of this church documentation allowed us to calculate the quantitative indicators of single men (1067) and unmarried women (1181), who entered into first marriage. These data are differentiated by gender features and are systematized in two tables, and are also shown in the graph (see Tables 1 and 2 and fig. 1). The age structure of persons with a first marriage of both sexes is represented by one-year and five-year groups.

Analyzing the population of these groups, we will appeal to, proposed by French researcher L. Anri, the two types of separation of human populations: biological and economic¹. Unfortunately, in order to carry out a thorough comparative analysis of the indicators of the first marriage on domestic material, it is not possible due to the lack of research in this area. Therefore, comparing, we will appeal to historical-demographic data of matrimoniality of the town of Gubin in the first half of the nineteenth century, which was located in the western part of the Polish lands.

Age-related female and male groups differ in number, due to the belonging of the oldest persons of both sexes in a certain age category, for women it is 48, and for men 58 years. So, the older feminine-age groups are people of 45–49 years old, because this age ends the fertile age and one can speak about the transition of unmarried women of 50 years of age to the «old widows» stage, and their marriage became unlikely and unpromising (Borodenko, 2012, p. 62). Such a masculine group can be considered people 55–59 years. Adulthood and human productivity end in these age limits. In the abovementioned town Gubin, the oldest persons who married for the first time were a 62-year-old woman and a 69-year-old man (Kurowska, 2010, p. 138). So, the Ukrainian figures are below Polish.

The initial age group in the gender ratio was a group of 15–19 years old. After all, as is known, it is the 14th anniversary of the end of childhood (Anri & Blium, 1997, p. 23; Delimata, 2004, p. 49). According to Christian demands, women could marry from 12 years of age, and men marry from 15 years (Mohyla, 1996, p. 381). By the Decree of the Synod on December 17, 1774, it was reported that the feminine age of first marriage should be no earlier than 13 years old, and the masculine – 15 (PSZRI, 1838b, p. 1063). True, in the under study Ukrainian society, the 16-year-old girls and the 18-year-old boys were the first to marry. Obviously, this situation is explained by the marriage conditions declared by the Tsar's Decree of July 19, 1830, according to which the children could enter into a family union

---

¹ According to biological types, people are divided into: young – 0–19 years old, adults – 20–59 years old, 60 years old and older. According to the economic division, respectively, on: people of pre-productive age – 0–14 years, people of productive age – 15–64, and postproductive age – 65 years or more (Anri & Blium, 1997, p. 23).

from the age of 18, and the girls from 16. Age-related changes were motivated by the need to avoid family unions between minors, who «shook good morals» (PSZRI, 1838d, p. 740). In the church books of different parish communities, women who were married for the first-time appeared under special names: «maidens» or «brides». Men were similarly called «young men» or «fiancés». For example, in the town parish of the Polish town of Gubin during 1817–1850, young people, who entered their first marriage, were 15-year-old girls and 18-year-old boys like in Ukraine (Kurowska, 2010, p. 138).

Next, we will try to conduct a gender historical and comparative analysis of the age characteristics of people who get marry for the first time. According to the indicators of the tables, the fact of feminine-masculine identity can be noted, because the majority of both sexes married in general after the age of 20 years old: there were 70.0% of such women, and significantly more of men – 87.3%. The leaders in the age and sex distribution of marriage were women and men of the age group 20–24 years old. More than half of the women of the researched human community entered into matrimonial unions at these age limits (55.3%). Feminine wedding outbreak can be fixed only from the age of 20 (25.0%). Also the women of the age of 22-years-old prevailed (11.7%). Feminine fractions of 21 years old were significantly inferior (8.7%), 23 years old – 5.3%, and 24 years old – 4.4%.

In second place in the total feminine number was a group of young people at the age of 15–19 years old. Comparing sex indicators, it is logical that in the group of early marriages women were significantly ahead. Almost 1/3 (30%) among them got married early enough, because family socialization, public sentiment, traditions of society, as well as the rapid puberty of girls compared to boys, stimulated and simultaneously demonstrated readiness for early marriage². However, we can record feminine growth in this five-year group only from the age of 19. Such women had a significant proportion – 17.3%. 18-year-olds were almost half as much – 9.6%, and the indicators of 17-year-olds (3.0%) and 16-year-olds (0.3%) were very small.

---

² The puberty period (puberty), which is generally limited to 12–17 years, differs by gender. In girls, it begins at 11–14 years and ends by 15–17 years of full maturation. young people enter a new stage of life later in 15–17 years, and a mature person is formed in the age limit of 17–19 (Gender characteristics of pubescence).

From the number of young girls – brides, sources represent only three people. Two 16-year-olds were from the city Sumi and one – from the village of Khizhki (see Table 2). The first was a guild girl, Maria Fedorova Taranenkova, who married on January 27, 1846, with the «single» 20-year-old state peasant Vasily Prokopovich Tandenko (DASO, f. 71, d. 1, c. 5, p. 42). The second married couple of state peasants was the couple Marina Sidorova Nagornaya and 20-year-old Naum Vasiliev Strunov (DASO, f. 71, d. 1, c. 5, p. 81). Their wedding took place on January 23, 1849, as stated above in the town of Sumi. Another young bride was Maria Mironovna Skorikova, the daughter of a retired non-commissioned officer, who was married on October 13, 1857 with a single ordinary soldier of the Tobolsk regiment, Konstantin Venediktovich Siryk of 30 years old (DASO, f. 865, d. 1, c. 13, pp. 130–130). All representatives of couples, taking into account the principle of social endogamy, were at almost the same level of social hierarchy.

In third place in the proportion of women stood out a group of 25–29-year-olds – 11.6%. This group begins the feminine category of persons at risk of female loneliness (Borodenko, 2012, p. 62), because with each generative year the chances of marriage were lost. In general, the marriage market was narrowing and there were not enough potential marriage partners, mostly older in age or peers. Do not forget also that some young men were taken to the recruit service. In addition, it is necessary to take into account the minor migration processes of the population, because a significant part of the couples came from one locality, the other – from the nearest neighboring points. According to folk customs, the wedding took place in a bride's parish. First of all, obviously, in order to prevent the illegal registration of marriages, fornication and extramarital childbearing. Otherwise, if brides from other parishes happened, then the woman and the man were required to testify her spiritual father with the necessary testimony: «A girl or a widow, how old she is, if she had a confession and Holy Communion, and attach this evidence to the search» (PSZRI, 1838e, p. 948).

In the following women's groups, we observe a spasmodic decline in the number. Thus, women at the age of 30–34 years old were 26 (2.2%). And in three other productive groups, single cases are generally noticeable when women marry for the first time: 35–39 years old – 6 (0.5%), 40–44 – 3 (0.3%) and 45–49 – only one (0.1%).

Since the age of 50 for a quarter of a century, not a single matrimonial union has been found, when a woman would marry for the first time. This confirms our thesis that with the onset of the age of the «old maids», the chances for the marriage of the «maidens» practically did not exist. Such women were considered marginalized, not perceived by society, therefore, quite often they voluntarily went into monkhood. The oldest woman (48-year-old) Cossack Ekaterina Kirillovna Shevchenko from the village of Vovkivtsi got married for the first time June 24, 1847 in the Khrestovosdvizhenskaya Church. She was married to a fellow-villager of Cossack origin Ivan Prokopovich Panchenko at the age of 54 years old, a widower for his first marriage (DASO, f. 1071, d. 1, c. 3, p. 116).

Analyzing male indicators, we can say the following. First, the masculine proportion of the age group of 15–19 years old is almost three times less than that of women (12.7%). Secondly, the 18-year-olds were young, but in quantitative terms they are much more numerous than women – they are 20 people (1.9%). Thirdly, feminine-masculine age differences of the youngest people give grounds to assert that the boys became, obviously, socially and physiologically adapted in the marriage sense at least 2 years later than the girls.

Turning to the age and sex characteristics of married couples, in which the youngest men of 18 years old are found, we observe an interesting tendency. Thus among 20 people only 3 (15%) married with their peers. Two (10.0%) married one year younger girls. In general, it is 5 (25.0%) people. All other «young men» – 15 (75.0%), that is, 3/4, married older more experienced girls: three married 19-year-olds and 24-year-olds (30.0%), four (20.0%) – 20-year-olds, two (10.0%) – 21 and one each married 23, 25 and 27-year-olds (15.0%). The age difference between a boy and a girl was about 9 years. This couple was represented by the Krolevets residents, married in the Varvarinska Church on November 8, 1853: Cossack Pavel Ivanovich Sagaevich, of 18 years old, and the 27-year-old bourgeois daughter of Evgenia Fomivna Makarovtsova (DASO, f. 834, d. 2, c. 4, pp. 87–87). Given these gender-age differences, we can assume that some of these young men were infantile, that is, psychologically insufficiently socially mature, not ready to take responsibility, with a low level of behavioral motivations. They were easy to manipulate parents and older girls. We do not exclude the possibility that the younger children

and their families had their own pragmatic interests, although we admit the fact of love for the newlyweds.

Fourthly, analyzing the gender-territorial delimitation of people who entered into marriage for the first time, the number of brides who were married in three town parishes was almost identical: 42.0% men and 41.7% women. Accordingly, in rural churches, slightly more than 58.0% of men and 58.3% of women were married. Of the 20 males, the majority were rural weddings 17 (85.0%) and a minority – 3 (15.0%) – urban. A minority of 19-year-old men are counted in towns – 23 (19.8%) people, and the vast majority in villages – 93 (80.2%). A total of 18–19 years old, the town's wedding ordinances accounted 26 (19.1%), rural – 110 (80.9%). Twice as high as female territorial delimitation. Thus, at the age of 16 to 19 years old, 140 (39.4%) women were married in urban parishes, and 215 (60.6%) rural parishes. So, in the towns, young men entered into half the number of early marriages than women of similar age. In fact, by analyzing the early marriageable people of urban origin, we note that a significant proportion among them was women of the Krolevets's Pokrovsky parish – 84 (23.7%) people (DASO, f. 1187, d. 1, c. 10). Turning to the materials of the marriage searches of this church, we find out that almost all the parishioners belonged to the social stratum of landlord peasants. They actually belonged territorially to the urban parish church, and to the peasantry by social stratification. Therefore, is it hardly possible to actually consider them full-fledged town dwellers? Such cities, in which the majority of the population was peasants, had a more pronounced rural character than the urban one (Arendarenko, 1849, p. 44).

Fifthly, like women, men's marriages dominated between 20 and 24 years old, but their share was slightly higher and amounted to 60.0% (see Table 1). In general, we note a similar trend in the feminine-masculine pattern in these age categories. The male marriage activity, similarly to women, was recorded in 20-year-olds – 18.8%. Their share in comparison with feminine is 6.2% less. Then it is shown the men of 22 years old (14.8%), the 21-year-olds conceded (11.9%), then the 23-year-olds (8.2%) and the 24-year-olds completed – 6.1%. Although, we note that the distribution of persons from among the women in this age group is more abrupt, therefore, age fluctuations of 8 times between the maximum and minimum number are noti-

ceable. In contrast, the male age structure is characterized by significantly smaller leaps – only 3 times.

Sixth, in the proportion of different male age groups, as opposed to women, it was noted that the age group 15–19 years old (12.7%) occupied the third place and was inferior to the more mature group 25–29 (17.7%). Therefore, we can make a certain conclusion. So, a significant part of men who first married – 90.4%, represented at the age from 18 to 29 years old. Of these, 77.7%, that is, the majority, were in the border frame of two male groups of the adult population – 20–24 and 25–29 years old.

Seventh, highlighting the masculine indicators of the first marriage rate, starting from the age of 30, we notice a whole greater number of «young men» (9.6%) in contrast to the «girls» (3.1%). As you can see, the gender difference is more than three times in favor of male representatives. It is clear that such feminine-masculine indicators of age decrease. So, in the group of 30–34 years old 4.6% of men are represented, in the next one – 35–39 – 3.6%, then 40–44 – 0.9%. In the other three masculine groups of the adult, working-age population, there were solitary instances of men who got married for the first time. In particular, two (0.2%) people are shown at the age of 46 and 49 years old, two (0.2%) were 50 years old, and the oldest man was 58 years old (0.1%).

Pay attention to the territorial identity of the five oldest men. Only one of them got married in the Volkovsky parish, which was located in the countryside. Four are registered as town residents: three from the town of Sumi and one senior bridegroom was from the town of Krolevets. The last one was a 58-year-old parishioner of the Pokrovska Church in the town of Krolevets, a retired non-commissioned officer Dorofiy Ivanovich Ivchenko. He entered into a legal marriage with the 30-year-old widow Khavronya Ivanovna Prunova January 16, 1849 (DASO, f. 1187, d. 1, c. 10, p. 134). It should be noted that all these men were retired or ordinary soldiers. For example, the 50-year-old retired soldier of the Riga Infantry Regiment, Grigori Vasilyevich Ignatiev, married the widow of Cossack origin Maria Spiridonovna Rygenkovy of 30 years old from the village of Vovkovtsy (DASO, f. 1187, d. 1, c. 10, p. 38–38). Ordinary military hurried to marry, find a family shelter. Otherwise, if there was nowhere for them to return after the end of the 25-year service, they could be sent to a monastery

for state maintenance, either to settle along the Irkutsk road or Lake Baikal, for their old age and decrepitude but of their own free will (PSZRI, 1838a, p. 301; PSZRI, 1838c, p. 76, 262).

In general, these data indicate a slight popularity of early age marriages in the 30–50s of the XIX century, when young people who entered into marriage the first time were 15–19 years old. We note a small dominant of women in this issue, and the importance of male early-female marriage does not occur at all. More than 2/3 of women and almost 9/10 of men entered into matrimonial unions after the age of 20. At the age of permanent celibacy (15–24 years old) women were indicative ahead of 85.3%, while men conceded 72.7%, since the largest share of the latter was in two age groups of the adult population, from 20 to 29 years old that is, in adulthood. It is noteworthy that such gender-age ratios of different age groups determined the average feminine-masculine indicators of the first marriage named Ukrainian society. In particular, the average age of first marriage for men was 23.4, and for women it was 21.5 years. The gender-age interval was 1.9 years in favor of masculinity. Historical and comparative analysis of indicators of the Polish town of Gubin allows to determine a rather significant difference. The maiden average age at first marriage was 25.3 years, and the male age was 27.8. The age interval is 2.5 years (Kurowska, 2010, p. 139). The feminine-age discrepancy between the Polish and Ukrainian indices was 3.8 years, and the masculine ones even more – 4.4 years. So it is significant that in the Ukrainian lands people entered into their first marriage earlier than in Poland.

Conclusions. In accordance with the proposed by L. Anri two types of division of the population into two large groups, we can state the following: 100% of men who marry for the first time were in the economic category of people of working age – 15–64, similarly, women. According to biological typology, 12.7% of men belonged to the category of young people (0–19 years old) and the majority were adults – 87.3%, between the ages of 20 and 59 years old. Young women were significantly more – 30.0%, of course adults are numerically less – 70.0%.

Thus, the analysis of quantitative indicators of the Ukrainian population of the middle of the nineteenth century on the processed materials of marriage searches allows to assert the insignificant popularity of early marriage among women (30.0%). Men's marriage cases in

the age group of 15–19 years are generally small (12.7%). The total number of single men was 1067, and women more than one – 1181. The feminine masculine jump of the first marriage was observed from the age of 20 years of adolescence. In general, since this age, 70.0% of women and 87.3% of men have concluded matrimonial unions. Young girls who were married for the first time were 16 years old (0.3%), and among men – 18 years old (1.9%). The oldest were: a woman 48 years old and a man 58 years old. The average age of entry into the first marriage for women was 21.5 years, and for men – 23.4. The materials of church searches allow us to continue the study of individual historical and demographic issues: the characteristics of repeated marriageability, the marriage market, the genealogy of individual families, and etc.

References

- Delimata, M.** (2004). *Dziecko w Polsce średniowiecznej [A child in medieval Poland]*. Poznan: Poznan Publishing House [in Polish].
- Kurowska, H.** (2010). *Gubin i jego mieszkańcy. Studium demograficzne XVII–XIX w. [Gubin and his nobles. Demographic survey 17–19 centuries]*. Warszawa: Biblioteka Uniwersytecka [in Polish].
- Szolysek, M.** (2015). Komputerowa mikrosymulacja sieci krewniczkiej a wzorce współmieszkania: rzecz o demograficznych uwarunkowaniach rodziny chłopskiej w okresie staropolskim [Computer microsimulation of the network of relatives and patterns of cohabitation: on the demographic conditions of the peasant family in the old Polish period]. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland's demographic past*, 37, 107–161. doi: 10.18276/pdp.2015.1.37-05 [in Polish].
- Szolysek, M., Klüsener, S., Poniak, R., & Gruber, S.** (2017). The patriarchy index: A new measure of gender and generational inequalities in the past. *Cross-Cultural Research*, 51 (3), 228–262. doi: 10.1177/1069397117697666.
- Anri, L., & Blum, A.** (1997). *Metodika analiza v istoricheskoi demografii [Methods of analysis in historical demography]*. (S. Khok & Iu. Egorova, Trans.). Moscow: RGGU [in Russian].
- Arendarenko, N.** (1849). *Zapiski o Poltavskoi gubernii Nikolaia Arendarenka sostavleniia v 1846 godu [Proceedings about Poltava province by Nikolai Arendarenko are made in 1846]*. (Vols. 1–3; Vol. 2). Poltava: V tipografii Gubernskago Pravleniia [in Russian].
- Borodenko, O.** (2012). Nezamizhni zhinky Hetmanshchyny druhoi polovyny XVIII stolittia (istoryko-demografichnyi aspekt na prykladi oblikovykh dzherel sil Poltavskoho polku) [Unmarried women of the Hetmanate in the second of the 18th century (the historical and demo-

- graphic aspect at the core of the registers of Poltava Regiment villages)]. *Istorychna pamiat – Historical memory*, 27, 60–69 [in Ukrainian].
- Genderni osoblyvosti statevoho dozrivannia [Gender characteristics of pubescence]*. (n.d.). Retrieved from <https://electric.org.ua/old/copypaste/genderni-osoblyvosti-statevoho-dozrivannya.html> [in Ukrainian].
- DASO – Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti [State Archives of Sumy region].
- Entsyklopedicheskii slovar Brokgauza i Efrona [Encyclopedic dictionary Brockhaus and Efron]*. (1897). (Vol. 21a, p. 643). Retrieved from https://ru.wikisource.org/w/index.php?title=%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Encyclopedicheskii_slovar_tom_21_a.djvu&page=182#filehistory [in Russian].
- Mohyla, P.** (1996). *Trebnik mytropolyta Petra Mohyly*. Kyiv 1646. [Prayer-book by Metropolitan Petro Mogela. Kyiv 1646]. Kyiv: Informatsiino-vydavnychiy tsentr Ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy [in Ukrainian].
- PSZRI – *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii, s 1646 goda [The complete collection of laws of the Russian Empire since 1646]*. (1938a). *Sobranie pervoe* (Vol. 12). Sankt-Peterburg: Tip. II Otd. Sobstvennoi E.I. V. Kantcelarii [in Russian].
- PSZRI – *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii, s 1646 goda [The complete collection of laws of the Russian Empire since 1646]*. (1938b). *Sobranie pervoe* (Vol. 19). Sankt-Peterburg: Tip. II Otd. Sobstvennoi E.I. V. Kantcelarii [in Russian].
- PSZRI – *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii, s 1646 goda [The complete collection of laws of the Russian Empire since 1646]*. (1938c). *Sobranie pervoe* (Vol. 27). Sankt-Peterburg: Tip. II Otd. Sobstvennoi E.I. V. Kantcelarii [in Russian].
- PSZRI – *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii, s 1646 goda [The complete collection of laws of the Russian Empire since 1646]*. (1938d). *Sobranie vtoroe* (Vol. 5 (1)). Sankt-Peterburg: Tip. II Otd. Sobstvennoi E.I. V. Kantcelarii [in Russian].
- PSZRI – *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii, s 1646 goda [The complete collection of laws of the Russian Empire since 1646]*. (1938e). *Sobranie vtoroe* (Vol. 12). Sankt-Peterburg: Tip. II Otd. Sobstvennoi E.I. V. Kantcelarii [in Russian].
- Yakovenko, N.** (2007). *Vstup do istorii [Introduction into History]*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

Джерела та література

- Delimata, M.** (2004). *Dziecko w Polsce średniowiecznej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

- Kurowska, H.** (2010). *Gubin i jego mieszkańcy. Studium demograficzne XVII–XIX w.* Warszawa: Biblioteka Uniwersytecka.
- Szolysek, M.** (2015). Komputerowa mikrosymulacja sieci krewniczkiej a wzorce współmieszkania: rzecz o demograficznych uwarunkowaniach rodziny chłopskiej w okresie staropolskim. *Przeszłość Demograficzna Polski*, 37, 107–161. doi: 10.18276/pdp.2015.1.37-05.
- Szolysek, M., Klüsener, S., Poniak, R., & Gruber, S.** (2017). The patriarchy index: A new measure of gender and generational inequalities in the past. *Cross-Cultural Research*, 51 (3), 228–262.
- Анри, Л., & Блюм, А.** (1997). *Методика анализа в исторической демографии.* (С. Хок и Ю. Егорова, Пер.). Москва: РГГУ.
- Арендаренко, Н.** (1849). *Записки о Полтавской губернии, Николая Арендаренка, составленные въ 1846 году* (Ч. 1–3; Ч. 2). Полтава: Въ типографіи Губернскаго Правленія.
- Бороденко, О.** (2012). Незаміжні жінки Гетьманщини другої половини XVIII століття (історико-демографічний аспект на прикладі облікових джерел сіл Полтавського полку). *Історична пам'ять*, 27, 60–69. Полтава.
- Гендерні особливості статевого дозрівання.* (б.г.). Взято с <https://electric.org.ua/old/copypaste/genderni-osoblyvosti-statevoho-dozrivannya.html>.
- ДАСО – Державний архів Сумської області.
- Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона.* (1897). (Т. 21а, с. 643). Взято с [https://ru.wikisource.org/w/index.php?title=%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Encyclopedicheskii slovar tom 21_a.djvu&page=182#filehistory](https://ru.wikisource.org/w/index.php?title=%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Encyclopedicheskii%20slovar%20tom%2021_a.djvu&page=182#filehistory).
- Могила, П.** (1996). *Требник митрополита Петра Могили.* Київ 1646. Київ: Інформаційно-вид. центр Української православної церкви.
- ПСЗРИ. (1938а). *Собрание первое* (Т. 12). Санкт-Петербург: Тип. II Отд. Собственной Е.И. В. Канцелярии.
- ПСЗРИ. (1938b). *Собрание первое* (Т. 19). Санкт-Петербург: Тип. II Отд. Собственной Е.И. В. Канцелярии.
- ПСЗРИ. (1938с). *Собрание первое* (Т. 27). Санкт-Петербург: Тип. II Отд. Собственной Е.И. В. Канцелярии.
- ПСЗРИ. (1938d). *Собрание второе* (Т. 5 (1)). Санкт-Петербург: Тип. II Отд. Собственной Е.И. В. Канцелярии.
- ПСЗРИ. (1938е). *Собрание второе* (Т. 12). Санкт-Петербург: Тип. II Отд. Собственной Е.И. В. Канцелярии.
- Яковенко, Н.** (2007). *Вступ до історії.* Київ: Критика.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2019

UDC 930(437.3):94(477)(092)
DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.184268

Віталій ТЕЛЬВАК

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/X-5320-2018>

Вікторія ТЕЛЬВАК

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (viktoriatellyak75@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/3026747/viktoria-telvak/>

Бібліографічний опис статті: Telvak, V., & Telvak, V. (2019). Mykhailo Hrushevsky in reflection of Czech historiography at the end of XIX – beginning of XX century. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 1/43*, 82–106. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184268.

**МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
У ДЗЕРКАЛІ ЧЕСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Анотація. *Мета* дослідження полягає у реконструкції чеської рецепції різнопланової діяльності М. Грушевського наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. **Методологічне підґрунтя** роботи становить міждисциплінарний підхід. Важливу роль відіграв біографічний метод, що передбачає вивчення історичних явищ і процесів через призму життя та творчості окремих помітних представників епохи. **Наукова новизна** статті полягає у спробі комплексного аналізу чеської рецепції різнопланової діяльності

М. Грушевського наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Висновки. Чеська наука в своїх оцінках творчої діяльності М. Грушевського була об'єктивною та загалом досить прихильною. Доброзичливість та об'єктивність чеських учених при зверненні до наукового доробку автора «Історії України-Руси» є особливо помітною при порівнянні з емоційними характеристиками його доробку з боку російських і польських колег. Відсутність взаємних історичних претензій, важкий досвід імперського гніту, традиційно міцні чесько-українські культурні взаємини, особисті приятні стосунки вченого з чоловими представниками наукового світу Богемії створили сприятливу атмосферу для побудови доволі гармонійного міжнаціонального історіографічного діалогу, в якому М. Грушевський відігравав роль лідера. Попри скептичне ставлення до антинорманізму автора «Історії України-Руси» та деякі застереження щодо сміливості його історичного моделювання, чеські вчені з великим визнанням ставилися до різнобічної культурної діяльності українського колеги, уважно відстежуючи появу його наукових творів. Найбільше визнання чеських учених здобула науково-організаційна праця М. Грушевського, що, на їх переконання, легітимізувала українознавство як важливий напрям славістичних студій.

Ключові слова: М. Грушевський; «Історія України-Руси»; реценція; рецензія; чеська історіографія.

Vitalii TELVAK

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/X-5320-2018>

Viktoria TELVAK

Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (viktoriatelvek75@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/3026747/viktoria-telvek/>

To cite this article: Telvak, V., & Telvak, V. (2019). Mykhailo Hrushevsky in reflection of Czech historiography at the end of XIX – beginning of XX century. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43, 82–106.* doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184268.

MYKHAILO HRUSHEVSKY IN REFLECTION OF CZECH HISTORIOGRAPHY AT THE END OF XIX – BEGINNING OF XX CENTURY

Summary. *The purpose of the study is to reconstruct Czech reception of diversified activities of M. Hrushevsky during the late XIX – early XX centuries. The methodological basis for the work is an interdisciplinary approach. The biographical method plays an important role, which involves the study of historical phenomena and processes through the prism of life and creative heritage of certain outstanding representatives of the era. The scientific novelty of the article isto comprehensively analyse the Czech reception of diversified activities of M. Hrushevsky during the late XIX – early XX centuries. Conclusions.* *The Czech science in its evaluations of M. Hrushevsky's creative activity was objective and generally quite favourable. The benevolence and objectivity of the Czech scholars when referring to the scientific works of the author of «History of Ukraine-Rus» are particularly noticeable when compared with the emotional assessments of his work by Russian and Polish colleagues. The lack of mutual historical claims, the difficult experience of imperial oppression, the traditionally strong Czech-Ukrainian cultural relations, the personal friendly relations of the scholar with the leading representatives of the Bohemian scientific world created a favourable atmosphere for the construction of a rather harmonious inter-ethnic historiographic dialogue. Despite the sceptical attitude towards the anti-Normanism of the author of «History of Ukraine-Rus» and some reservations about his historical modelling, Czech scholars were quite appreciative of the diverse cultural activities of their Ukrainian colleague, closely monitoring the appearance of his scientific works. Czech scholars especially recognized scientific and organizational work of M. Hrushevsky, who, in their belief, legitimized Ukrainian studies as an important field of Slavic studies.*

Keywords: M. Hrushevsky; «History of Ukraine-Rus»; perception; review; Czech historiography.

The statement of the problem. Among the current trends of modern Hrushevsky studies is the importance of the perception of M. Hrushevsky's creative heritage in the historical thought of the late 19th – beginning of the 20th centuries. At the same time, only the research of the Ukrainian Hrushevsky studies has a solid and comprehensive experience of interpretation due to the prominence of the scientist, the cruciality of his contribution to the development of different aspects of Ukrainian life of that time. The problem of perception of M. Hrushevsky's creative work in other national history schools is still little-known today. We can cite only single publications that cover the peculiarities of Russian, Polish and German Hrushevsky studies. At the same time, appealing to national traditions of interpreting the works of a prominent scientist will solve, alongside with a number of specific historiographical problems, a wider range of issues: first and foremost, ones of a cultural and scientific dimensions. It is well known that M. Hrushevsky, being in the epicentre of Ukrainian national life for a long time, embodied a contemporary Ukrainian for the Western world. Therefore, the foreign assessments of his activity can be extrapolated to the entire Ukrainian movement of the late XIX – early XX centuries.

The multifarious activity of M. Hrushevsky outside the Ukrainian environment was met with the most interested reaction by the representatives of neighbouring Slavic peoples, who have been closely observing the rapid growth of Ukrainian cultural and socio-political life since the end of the 19th century. At the same time, Russian and Polish observers, in their majority, were critical towards the revitalization of the Ukrainian movement, considering it to be a danger to the traditional foundations of expansionist policy on Ukrainian lands. As Ukrainian-Polish and Ukrainian-Russian polemics aggravated at the turn of the 19th–20th centuries, the reception of the achievements of the Ukrainian movement in the Czech scientific literature and journalism seems to be rather calm and friendly, especially concerning creative achievements of one of its leaders. This was facilitated by the establishment of close Czech-Ukrainian cultural contacts during that period, as well as by the personal friendly relations of M. Hrushevsky with the leading Czech figures.

Analysis of previous research. The problem of the Czech reception of the creative heritage of M. Hrushevsky has already been raised in the researches of V. Telvak (2008) and D. Ishchenko (2001). However, the writings of the aforementioned researchers did not take into account a significant number of newly discovered review texts, which make our research relevant.

The purpose of the article is to reconstruct the Czech reception of diversified activities of M. Hrushevsky during the late XIX – early XX centuries.

The statement of the main material. M. Hrushevsky was first mentioned in the last years of the nineteenth century on the pages of the Czech scientific periodicals. At that time, diversified activities aimed at modernizing of the Ukrainian cultural and public space of Galicia gave first results. Czech scholars were approvingly commenting on the scientific level of periodicals headed by Lviv professor of SSS, in particular, the articles of «Notes of the SSS» which were reformed from the annual journal into a two-month periodical. As an example, the authoritative periodical in Slavic circles «Český Časopis Historický» described unfavorable conditions for the development of Ukrainian science in its native language within the Russian Empire and pointed out that despite all the obstacles, the task of Ukrainian culture development was greatly accomplished by Lviv scientists, united by M. Hrushevsky at the SSS. The employee of Prague journal, philologist and folklorist Jiří Polivka stated that even possessing more than modest finances, the journal thoroughly implemented its scientific program, that justly deserved to be awarded the title of the Academy of Sciences. He emphasized on the importance of scientific publications of SSS in promotion of the achievements of Ukrainian culture and science (J.P., 1905).

Following the development of «Notes of the SSS», the Czech observers of Ukrainian cultural life repeatedly noted that the periodical had exemplary bibliographical and scientific chronicle sections. Czech colleagues wrote about that in their reviews (Pasternek, 1900; J.P., 1905; Ml., 1914) as well as in letters to the chief editor. For example, after receiving the «Notes of the SSS» as a present, the director of the Czech Ethnographic Museum, Lyubor Niederle, wrote to M. Hrushevsky: «I consider it to be my duty to express my genuine admiration for the excellent and rich scientific chronicles and biblio-

graphy in the «Notes...». Nothing like this would appear in another magazine in the near future» (Naulko, 2006, p. 632).

Other periodicals and serial editions edited by M. Hrushevsky were also admired by Czech scholars. The journal «Literary and Scientific Herald» founded by M. Hrushevsky was frequently mentioned on the pages of Czech magazines. It was also noted that the magazine presented the political platform for the chief editor and his associates who were opposed to the Polish ruling circles, and those who supported them, among whom we can mention Olexander Barvinsky (Hrushevskiy, 1898).

The scientific works of M. Hrushevsky were mentioned by representatives of the Czech scientific world after the publication of the first volume of «History of Ukraine-Rus» in 1898. Despite certain problems with the perception of the Ukrainian-language work, there were several notes about it in Czech journals. Thus, in the magazine «Český Časopis Historický» it was emphasized that the Ukrainian professor's book was written on a truly professional level and that it was the first thorough study of the early period of Ukrainian people history («Zprávy», 1899). Even more exalted were the assessments of Czech humanitarians expressed in letters to the author. For example, while expressing gratitude for the gift, L. Niederle described the book as «excellent» (Naulko, 2006, p. 635).

Founded by L. Niederle, the Prague magazine «Věstník Slovanských Starožytosti», informing about the appearance of the first volume of «History» by M. Hrushevsky, promised its readers to publish a detailed review of the book. Interestingly, the editor of «Věstník» contacted the author himself with a request to choose a possible reviewer from the circle of his acquaintances (Naulko, 2006, pp. 634–635). Following the advice of M. Hrushevsky, L. Niederle turned to the young student of the Lviv professor Myron Korduba. In order to please the author, L. Niederle agreed to place a comprehensive review of M. Korduba of the pages of the magazine in Ukrainian language (Korduba, 1899). M. Hrushevsky noticed this friendly gesture of the editorial board and in his review of the Prague magazine he noted «the progress that the editorial staff made, finally placing the Ukrainian language among other Slavic languages» (M. H., 1901).

The real interest in the work of the Lviv professor in Western Europe and in the Czech scientific environment in particular was

triggered by the publication of the first German-language «History of the Ukrainian people». This work was in fact an authorized translation of the second Ukrainian edition of the first volume of «History of Ukraine-Rus». Czech historians responded to the emergence of this book with concise bibliographic notes (Čeňěk, 1906), as well as with two informative reviews.

A profound critical review of «The History of the Ukrainian People» for the Prague magazine «Sborník Věd Právnických a Státních» was written by professor of Karl University Karel Kadlec (Kadlec, 1909b). Having received a new work from the Lviv professor as a present, the scientist, in a grateful letter dated April 30, 1908, expressed his admiration for the idea of M. Hrushevsky to translate his main work into German, the language of contemporary science, thus familiarizing Western European colleagues with his original ideas.

In his review K. Kadlec conducted a thorough analysis of the content of the work demonstrating the profound knowledge of the subject. At the beginning of his review, the Czech researcher introduces the author to readers of the reviewed book. He stated that M. Hrushevsky remained an unknown scholar for the Czechs: «although he belongs to the most interesting and most distinguished Slavic authors». Describing the various talents of the Lviv professor, K. Kadlec wrote: «A 42 years old scholar already has noteworthy literary works, and at the same time he is the head of the Ukrainian movement seeking official recognition for Ukrainian (Rusyn) nationality not only in Galicia, [...] but also in Russia, which still does not recognize the Ukrainians as a separate group. 14 years ago he moved to Lviv [...], united Rusyn writers around him, reorganized the Shevchenko Scientific Society, which by importance equals to the scientific academy for the Rusyns, briefly trained a number of talented Ukrainian historians and extended his activity for Ukrainians on the territory of the Russian Empire since 1905» (Kadlec, 1909b, p. 298). Idealizing to a certain extent the personality of M. Hrushevsky, the reviewer compared his contribution to the development of the Ukrainian culture with the significance of Frantisek Palacky for the Czech culture. For K. Kadlec Hrushevsky «...woke up people by his scientific and journalistic activity, proving the fairness of the requirement that Ukrainians be recognized as independent, distinct nation from the Russian one». It should be noted that since that review

of K. Kadlec, such a comparison of F. Palacky and M. Hrushevsky's influence for their peoples gained popularity in the Czech Hrushevsky studies.

K. Kadlec notes, that «The History of the Ukrainian People» was basically the significant contribution to the national revival. The Czech researcher devoted his close attention to the introduction in the first volume, which outlines the conceptual foundations of the entire «History of Ukraine-Rus». The reviewer fully agrees with the basic theoretical postulates of the Ukrainian scientist, calling them «heretical» in relation to the generally accepted Slavic studies of that time. K. Kadlec considers the author's emphasis on the history of culture and socio-economic life to be an appropriate accent, which suggests the continuity of the historical process of the Ukrainian people, that lived an independent political life only in the oldest period of its existence. According to K. Kadlec, M. Hrushevsky's statement about the heredity and continuity of the Ukrainian state tradition from the times of Kyiv Rus and the emphasis on the importance of the Old Rus heritage in the formation of Eastern European culture was especially courageous.

Highly appreciating the scientific level of the work, the reviewer did not overlook its debatable points. For example, he observed the insufficient argumentation of the M. Hrushevsky's hypothesis about the Antes as direct ancestors of Ukrainians, as well as the excessive categoricalness in its defense, which was rather dissonant with the general poverty of the available historical sources about that issue. In conclusion, the reviewer once again mentioned the importance of the first volume of «History of the Ukrainian people» as significant historiographical phenomenon: «[...] The work of prof. M. Hrushevsky is written with such an extraordinary erudition and relied on such a rich literature and so many sources that it truly belongs to the most outstanding achievements of Slavic literature over the past decade» (Kadlec, 1909b, pp. 301–302).

Along with a purely polemical component, the review of K. Kadlec had an extensive informative part in which he briefly acquainted the Czech readers with the contents of the remaining six volumes of «The History of Ukraine-Rus» published at that time. Explaining the necessity of such a supplement, the reviewer mentions the difficulties with the dissemination of the main work of M. Hrushevsky, espe-

cially in the Russian Empire, where he was practically forbidden in terms of the Ukrainian language. Informing the Czech reader of the content from the second to sixth volume of M. Hrushevsky's work, K. Kadlec drew attention to the richness and diversity of the problems raised by the author. Particularly, the Czech scientist marked the sixth part of the work: «Like all previous volumes, the sixth volume of Hrushevsky is based on numerous sources and rich literature, and therefore provides guarantees for its great scientific value, which is further enhanced by the well-known study of the author» (Kadlec, 1909b, p. 305).

The thorough review of the historian and publicist Jan Slavik in «Český Časopis Historický» was noticeably more critical towards the «History of the Ukrainian people». At the beginning of his review, the reviewer revealed his own credo concerning the very essence of the Ukrainian – or in reviewer's terms – the «Little Russian» question. J. Slavik claims that he does not stand at the position of those scholars who, «in the Great and Little Russians discussions, occupy an extremely negative position, which in the 1860s Russian Minister Petro Valuev expressed most fully in the words: «there was no Ukrainian nation, neither it can and will be». Next, the reviewer admitted that «this part of the dispute, when the very existence of the Little Russians as a separate ethnographic unit was seriously questioned, is already left in past. The Little Russian people exists and will always exist» (Slavik, 1908, p. 214).

At the same time, the Czech scholar raised the question of whether this people existed for a long time or differentiated on the threshold of Slavic history? He questioned Mr. Hrushevsky's positive answers to these questions. The theses of the Ukrainian scientist, as he emphasized, «are significantly different from the generally accepted view». In concluding the latter, the reviewer said that «for us, Ukrainians [...] are part of the Russian (ruského) tribe, the product of a secondary, special development that Russian (ruský) people» (Slavik, 1908, p. 214). The caution of the author in this aspect was that strong that he found it necessary to «consider only with the appropriate warning [...] the southern Russian tribes to be the ancestors of modern «malorossy», although it has become «some kind of a habit to define them as such» (Slavik, 1908, p. 214).

J. Slavik also stated that Lviv professor was not satisfied with this hypothesis, and «combined or eliminated from the Byzantine sources the identity of the Antes with the «Ukrainian» tribes». The Czech scholar consistently takes in quotes the ethnonym «Ukrainians». «An entire «Antes» hypothesis of prof. Hrushevsky is doubtful. From all the evidence given by Hrushevsky, there is no one that gives grounds to consider the Ants to be ancestors of «Ukrainians» (Slavik, 1908, p. 215). The only thing that the reviewer agrees with is that «the settlement of the ants coincided, apparently, in part with the settlements of Little Russians, but it is also very difficult to confidently state that Antes settled between the Dniester and the Dnieper, as Hrushevsky does – it is necessary to move the area southwest to Carpathians» (Slavik, 1908, p. 215). The Antes hypothesis of a Ukrainian colleague was called «*carmina non prius audita*» in his review.

Such a skeptical attitude of J. Slavik was aroused by M. Hrushevsky's attempt to reproduce the palette of ancient tribes, using the evidence of the Nestor Chronicle, as well as Byzantine and Arab sources. Such an attempt, as the reviewer noted, is far from new; «The only thing that is new here is that the author takes as a proven fact the statement that was and, I believe, will remain only a hypothesis». In the opinion of the critic, such an ungrounded argumentation of his hypotheses concerning the Old Rus age the Ukrainian scientist also demonstrated in other parts of the peer-reviewed work.

J. Slavik's greatest criticism was targeted at the M. Hrushevsky's Anti-Normanist theory, which was substantiated in a special appendix to the first volume. The reviewer himself called this application «a good review of the history of controversy», admiring the author's exhaustive analysis of the literature. At the same time, he said: «Hrushevsky's intention to undermine the Norman theory as well as the same efforts of his predecessors failed. And the «Slavic» hypothesis about the origin of the Kyiv principality obviously lacks objectivity» (Slavik, 1908, p. 215).

Finally, J. Slavik criticized the architectonics of the book. In his opinion, the work, at least in its German edition, was too ample, because there was an overwhelming number of occasional unnecessary details. Apart from this, the reviewer states, «the boundary of the bibliographic data has been exceeded». «What value», the columnist asked rhetorically, «has the listing Little Russian and Russian litera-

ture in a book addressed primarily to those who do not know these languages?» (Slavik, 1908, p. 215).

We do not know about the direct reaction of M. Hrushevsky to the criticism of Czech historians. Although his researcher self-esteem obviously was pleased by the attention of Western colleagues to the German-language translation of the first volume of «History of Ukraine-Rus», which cost the author considerable time waste and money. His attitude to the discussions caused by the appearance of the book was reflected in a letter to the Russian colleague Alexander Lappo-Danilevsky: «Me and my «History...», released last year in German, are now experiencing a true baptism of fire. Despite the more or less harsh comments dictated by unfriendliness to my «innovations» or personal and political prejudices, I was pleased to see that even the most unfriendly critics did not point at any real flaws in my conclusions or methods; From this angle, these unfriendly reviews, perhaps, should be appreciated even higher than friendly ones, and especially – loud compliments. This urges me to make a new revision of the book».

At the same time, M. Hrushevsky could not leave unanswered some of the criticisms of his Czech colleagues, especially regarding the appropriateness of the use of ethnonyms «Ukraine» and «Ukrainians». Such an answer was given by the Lviv professor in many reviews on the novelties in Czech historiography. M. Hrushevsky was surprised by the inertia of the research thinking of his Czech colleagues who could not get rid of the Russian imperial optics of the perception of Ukrainian history as part of the «common» one. The scholar was irritated by the treatment of contemporary Ukrainian historiography as an organic part of the Russian by Czech colleagues. This irritation is especially noticeable in the review of «Věstník slovanské filologie a starožitností» by L. Niederle: «Quite surprisingly interpreted in the edition of *Ukrainica*. One might get the impression that the distinguished Czech editors tried not to contradict the Pan-Russian views. I would not like to attribute them any to political prejudices, but it looks like that» (Hrushevskiy, 1903, p. 2).

It is worth noting that the mentioned Russophilism of L. Niederle was also criticized by some of his Czech counterparts. In particular, Professor of Karl University Jaroslav Bidlo responded with a review to the publication of a new work by L. Niederle «Slovanský Svět» (Praha, 1910), in which he explicitly expressed his critical view of the

position of the Ukrainian people in the scientific concept of a famous historian (Bidlo, 1910). J. Bidlo's criticism obviously contradicted the editorial policy of the magazine «Český Časopis Historický», on the pages of which a review was published, since the footnote to it stated that the editors did not always agree with the author's judgments. Interestingly, in the following years, we do not come across such notes.

The debate around the German-language first volume of «History of Ukraine-Rus» and the increasingly active work of the headed by M. Hrushevsky SSS, gave him authority and popularity among the Czech colleagues. They were more and more interested in his works written in Ukrainian language. A special attention was drawn to the «History of Ukraine-Rus» on which M. Hrushevsky worked with sublime perseverance, despite the growing public-political and scientific-organizational activities on both sides of the Zbruch region of Ukraine.

Most of the Czech researches were excited by volumes of the so-called «Cossack cycle» of «History of Ukraine-Rus». A review of the seventh volume of work devoted to the study of an important issue of the genesis of the Ukrainian Cossacks was written by already mentioned J. Slavik. He considered his critical response to be a continuation of the discussion initiated by the German-language review of the first work of Ukrainian colleague. In the introduction, the Czech scientist again reminded that M. Hrushevsky traced back the origins of the Ukrainian people to the beginnings of the ancient Rus state. The ethnonym «Ukrainians», as in beforementioned reviews, was usually written in quotation marks. Observing the scope of the research, the reviewer once again pointed at the presence of digressions with numerous details and extensive quotations, which, together with the abundance in the presentation, in his opinion, led to an excessive increase in the volume of all work: «The author often repeats himself, we can come across a lot of details twice or thrice [...], the author leaves a vast space for additional information».

However, despite these flaws, which, according to the reviewer, characterize all the volumes of «History of Ukraine-Rus», J. Slavik admitted that the peer-reviewed volume is better than the previous one in a range of aspects. «The research gets rid of prejudices», the reviewer emphasized, «and it is not biased anymore. Presentations about the origin of the Cossacks are based on, I believe, convincing sources and, perhaps, I will not be mistaken if I say in advance that

here we have for the long time the product of the main ...» (Slavik, 1910, p. 335). Among the noted drawbacks, the Czech researcher sometimes pointed at a bit careless usage of available sources, the desire of his Ukrainian colleague to say more than the documents of that era can give (Slavik, 1910, p. 339). Briefly summarizing the content of the whole volume, J. Slavik wished that Lviv professor could please the reader with the continuation of his studies on the Ukrainian Cossacks as soon as possible.

More accomplished and comprehensive reviews on the Cossack volume of «History of Ukraine-Rus» were published in two parts in Russian translation under the title «The History of Ukrainian Cossacks», in the magazine «Sbornik Věd Právních a Státních» by K. Kadlec. Having received these books as a gift from the author, the Czech scientist expressed his admiration for the scientific prolificacy of his Ukrainian counterpart: «I am your great debtor. My review of your «Kyiv Rus» has not come out yet, and I have already received work of a greater value».

In the reviews of Cossack volumes «History of Ukraine-Rus», which K. Kadlec called «the work of the whole life of prof. Hrushevsky», special attention was devoted to acquainting the Czech reader with the content richness of the research. The critic pointed at the diligence of working out sources and literature by his Ukrainian colleague, and also emphasized on his critical approach in relation to common myths and stereotypes. K. Kadlec noted the courage of the historiographical construction of the past of the Ukrainian Cossacks, the entirely original hypotheses concerning the origin and evolution of this social strata. Summarizing the review of the first part of the «History of the Ukrainian Cossacks», the reviewer noted: «Hrushevsky for the first time gives us scientific work, in which, quite objectively, based on numerous sources, the history of the Cossacks, one of the most interesting phenomena in the history of the Slavic peoples, is presented» (K. K., 1913a, p. 442).

A similar logic was marked by an overview of the second part of «The History of the Ukrainian Cossacks»: K. Kadlec dedicated the majority of his text to an overview of the work. As in the previous case, he drew the attention of the reader to the originality of the Cossack hypotheses of the Ukrainian colleague. Summarizing his impressions, the reviewer gave an assessment of the first part: «The second volu-

me of Hrushevsky's work is marked by the same diligence as the first part» (K. K., 1915, p. 60). With similar admiration, Czech researchers also noted other Cossack works of M. Hrushevsky («Zprávy», 1909).

With similar interest Czech researchers reacted to the scientific-popular works of M. Hrushevsky. When in 1905 the Russian Empire published the Russian-language «Essay on the History of the Ukrainian People», the Czech scientific journals noted its appearance by several bibliographic reports. They stressed that the work of the Lviv professor, despite its popularization character, was the first attempt to present the Ukrainian past from prehistoric times to the beginning of the twentieth century as a whole (Čeněk, 1905).

Again, with great interest the Czech scholars met the publication of the popular «Illustrated History of Ukraine». M. Hrushevsky sent this book, as well as his other works, as a present to his Czech colleagues, receiving the words of gratitude and admiration in return. For example, after receiving the book, Konstantin Jirečekin a letter of gratitude called it «a famous work». Similar recognition was expressed in letters of Kadle.

«Časopis Musea Království Českého» in Prague responded to the new work of M. Hrushevsky with a review of his long-time sympathizer – K. Kadlec. The Czech scientist said about the importance of the scientific popularization in the latest work of Lviv professor, which better informed not only Ukrainian society, but also representatives of other peoples interested in Ukrainian affairs. Briefly summarizing the contents of the whole book and highlighting the author's story, the reviewer paid special attention to the study of the Cossack community. According to K. Kadlec, these are the best parts in the work, because the author provided not only unknown facts, but also gave them a qualitatively new interpretation (Kadlec, 1912). According to the columnist, the perfection of the author's History made it appealing and understandable to the average reader. The illustrative design of «Illustrated History of Ukraine» was approved by Kadlec as well, since it made the content more interesting for the broad circle of readers. «The value of Hrushevsky's book», the critic concluded, «consists not only in the fact that it is accessibly written in a clear and comprehensible manner, but above all that it has been written by the best connoisseur of the Ukrainian past» (Kadlec, 1912, p. 178).

K. Kadlec also responded to the Russian translation of «Illustrated History of Ukraine» by a brief bibliographic review (K. K., 1913b, p. 196). He noted that the book by M. Hrushevsky had a remarkable success in the readers' circles, as evidenced by its repeated reprint and translation into Russian. Comparing the Ukrainian and Russian publications, the reviewer fully recognized the author's right to decide on the extension of the last part of the «Illustrated History of Ukraine», which dealt with the current state of development of Ukrainian life – the era of national revival. Czech observers also appreciated an essay on the Ukrainian past by M. Hrushevsky, placed in the encyclopedia collection «Ukrainian People in its Past and Present» published in St. Petersburg on the eve of the First World War (Ml., 1914).

Alongside with the scientific and popular works, Czech commentators of Ukrainian life also appreciated the journalistic activity of M. Hrushevsky. Especially they paid attention to the speeches of the Lviv professor dedicated to the analysis of the complex Ukrainian-Polish relations in Galicia. Thus, a resonant collection of articles from the Lviv professor «On the History of Polish-Ukrainian Relations in Galicia» was frequently referenced on the pages of the «Slovansky Přehled» journal. The reviewer, with a certain embarrassment, listed the highlights of M. Hrushevsky's explanations of how the Ukrainian majority was suppressed by the Polish minority in Eastern Galicia and expressed the desire that «this book would soon become more than just theoretical» and that Ukrainians were given the rights for national autonomy (Č., 1907, p. 284).

It is interesting to note that, with the approval of M. Hrushevsky's attempts to awaken the national consciousness of the Dnieper Ukrainians through the publication of numerous popular scientific works, the Czech observers at the same time critically perceived the struggle with the educational activity of the scientist from the side of Russian intellectuals, the supporters of the monarchical ideology. Thus, on the pages of the Czech scientific journals, one of the anti-Ukrainian ideologues the professor at the University of St. Volodymyr, and at the same time the Kyiv censor Timothy Florinsky, was subjected to condemnation. The observers of his anti-Ukrainian opuses were surprised at the bias in discussing Ukrainian issues, emphasizing at the political motivation of all his struggle with Ukrainianity (Polivka, 1908).

Observers also discussed a scandalous situation around Hrushevsky's attempt to take the vacant chair of Russian history at the University of Kyiv, which was free after the death of Petro Golubovsky in 1907. Kyiv chauvinists made significant efforts to devalue scientific activity of Hrushevsky, descending to outright insinuations that became the subject of lawsuits. Despite the fact that press defended the activity of Lviv professor the department did not approve his candidature. An observer of Ukrainian life in the «Slovansky Přehled» magazine expressed his real surprise that the candidature of M. Hrushevsky – «the author of great and valuable works» – was rejected by Kyiv professors (ch., 1908).

An interesting feature of the editorial policy of the «Slovansky Přehled» magazine was that Ukrainians themselves often wrote about the latest events of Ukrainian cultural and public life. The importance of such an editorial decision was that the Czech reader received first-hand information from the most engaged activists of the national revival. Obviously, the heterogeneous work of M. Hrushevsky was in the center of discussions. Among them we can enumerate numerous reviews of Ivan Franko (Franko, 1899), Volodymyr Hnatyuk (Hnatiuk, 1903) and Ipolit Bochkovsky (Boczkowski, 1910). Occasionally, Ukrainian linguists also wrote reviews on the books of Lviv professor. As an example, we can mention Bohdan Lepky's review of «The Essay on the History of the Ukrainian People» (Lepkyj, 1907).

A peculiar result of the Czech Hrushevsky studies at the beginning of the twentieth century were publications dedicated to the commemoration of the decade of Hrushevsky's migration to Galicia (1904). This event was the first commemoration on behalf of his contemporaries and became a turning point in Ukrainian journalism as well as in the life of Galician Ukrainians. In numerous publications professor was unanimously recognized the leader in scientific and public life.

Such assessments of the importance of the cultural work of M. Hrushevsky for Galician Ukrainians were also shared by the Czech observers. For example, in 1904 Rudolf Broz in the essay «The Awakening of Little Russian People» sincerely admired vitality and diversity of the national service of Lviv Professor: «Rusyn Revival in recent years was marked by the return to scientific work. The breakthrough in Rus-Ukrainian thought led to the creation of «Shevchenko

Scientific Society» in Lviv, headed by M. Hrushevsky, a professor of history at Lviv University, who is a person of great knowledge, energy and endurance. Hrushevsky united all the Rusyns who wanted to work for the revival of their people. With a pedagogical tact, he led young people to scientific work, and clearly under his leadership, this group has achieved great results» (Brož, 1904, p. 397).

Students and friends of M. Hrushevsky presented to him the magnificently published volume of scientific works, which was published with considerable delay in 1906, on this jubilee (*Naukovyi Zbirnyk*, 1906). Actually, this great gift to M. Hrushevsky once again attracted the attention of the Czech observers to the figure of leader of Ukrainian scientific life. Recognizing the emergence of the «Scientific Collection», the Czech observers noted that the output of such a magnificent book was an indication that: «Hrushevsky has a respectful academic school around him» («Na oslavu», 1906).

The aforementioned anniversary and the publication of the «Scientific Collection» again led to presentation of M. Hrushevsky to Czech audience in the Prague journal «Slovansky Přehled». K. Kadlec was the one to represent the versatile figure of M. Hrushevsky on the journal's pages (Kadlec, 1909a). Explaining to the reader the motives of his appeal to the author of «History of Ukraine-Rus», he emphasized: «Mykhailo Hrushevsky was the first to dwell upon the Ukrainian question to a great extent, he was also the first to make a scientific substantiation of the autonomy for Ukrainian people and organize the Ukrainian movement. Even one aspect of his activity would suffice to assure the immortality of his name for the Ukrainian people» (Kadlec, 1909a, p. 163). According to the Czech scholar, his Ukrainian colleague: «...belongs to the most prolific and most profound Slavic scholars».

In the following parts K. Kadlec introduced the reader to the main milestones of M. Hrushevsky's life and creative principles, being based on his autobiography, which the historian wrote on the occasion of his fortieth birthday in 1906 (Hrushevskyyi, 1992). The Czech scientist was unanimous with the high estimates of the various work of M. Hrushevsky, expressed by colleagues of the scientist in the introduction to the aforementioned «Scientific collection». Quoting them, K. Kadlec emphasized that the organizational skills of the jubilant contributed to the rapid progress of the Lviv SSS that transformed into a true Academy of Sciences, as well as the Kyiv Ukrainian Scientific

Society (hereinafter – the KUSS). In addition, the author highlighted that due to Hrushevsky the Ukrainian science reached all scientific requirements (Kadlec, 1909a, p. 163). Apart from this, K. Kadlec concentrated on the scientific-organizational work of the scientist, stressing that under his leadership the first scientific historical school in Ukrainian academic culture arose.

Alongside with such a large-scale research and scientific-organizational activities, K. Kadlec also drew attention to the public service of the Lviv professor, where he has already practically implemented his convictions regarding the right of the Ukrainian people for free cultural and social development. Fascinated by the ideas of the socio-political journalism of the author of «History of Ukraine-Rus», the Czech scientist emphasized that on its pages the scientist not only informed readers about the state of the Ukrainian question, but also offered ways to solve it. Explaining the Czech audience the credo of Hrushevsky's politics, K. Kadlec wrote with understanding that for the Lviv professor the only acceptable solution to the Ukrainian issue in Russia was a national-territorial self-government and broad decentralization. As a result, summarizing the assessments of contemporary Ukrainian journalism, K. Kadlec pointed out at the proportionality of Hrushevsky's contribution to the development of Ukrainian life along with his great predecessors, Taras Shevchenko and Mykhailo Drahomanov.

It is interesting to note that M. Hrushevsky knew that a Czech colleague was preparing a biographical note on him, because K. Kadlec asked Ukrainian scientist to send his photo. Responding to the request of K. Kadlec, M. Hrushevsky on November 29, 1908 visited a photo shop, he left a note in his diary about this event. It should also be noted that the written biography of K. Kadlec was published on the pages of Ukrainian magazines and was written with great sympathy for the Ukrainian leader. The Bukovinian newspaper «Kamenyari», having received the permission of a Czech scientist, even published his article on its pages in the translation of Zenon Kuzela – a student of M. Hrushevsky (Kadlets, 1909).

Another indication of the popularity of M. Hrushevsky in the Czech scientific environment was also the appearance of an encyclopedic article about him in the renamed Czech encyclopedia «Ottův Slovník Naučný». From the letters of K. Kadlec, we know that he

was the initiator of the publication and the author of the biographical slogan about the Lviv professor, as he asked him to send the main biographical dates of his life and a list of scientific works. Also, at the request of K. Kadlec, M. Hrushevsky was often the mediator between those Ukrainian figures whose biographies the Czech professor considered necessary to be published on pages of «Ottův Slovník Naučný».

After the first Russian revolution of 1905, M. Hrushevsky paid more and more attention to the need to develop the cultural and scientific life of the Dnieper Ukrainians. Since then, the scientist was struggling to unify the Ukrainian lands scattered by the Zbruch border, and was torn apart between the Dniester and the Dnieper, in his words: «living in two houses». The student of the Lviv historical school Ivan Krypiakevych mentioned those years of his teacher's life: «All this time he was like a flying bird, being in Galicia, then over the Dnieper. And all this time he was alone in his mind, thinking of spreading his activity in all parts of the Ukrainian lands» (Krypiakevych, 1992).

The period of 1906–1914 was marked by the active propaganda of the Ukrainian question, an attempt to unite the disparate Ukrainian movement on the platform of the territorial-national autonomy of Ukraine while maintaining the federal structure of Russia. The proclamation of political liberties in the Romanov empire gave him the hope that the situation in Ukraine could be changed in a better constitutional way. The scientist made every effort to bring Ukrainians of Galicia and Dnieper closer to each other, making Kyiv a true center of political and cultural life for compatriots. M. Hrushevsky launched an active scientific-organizational and publishing work – initiated the founding of the Ukrainian Scientific Society and its periodicals: «Notes of the SSS» and the magazine «Ukraine». This activity was quite quickly responded to in the circle of the Czech observers of Ukrainian life, who were genuinely interested the activity of the Lviv professor and noted the high level of scientific journals he founded («Začal vycházeti», 1909).

The little-known page in the biography of M. Hrushevsky is that for a long time in Kyiv, he settled contacts with representatives of the Czech community in the city. He wrote about those new acquaintances in a diary. In particular, he referred to the name of Vaclav Vondrák from Volyn, an entrepreneur, a lawyer, a member of the Czech cultural and educational societies in Kyiv (the head of the Kyiv sports

club Sokol, a member of the Janus Amos Comenius Charitable and Educational Society) V. Vondrák was the founder and editor-publisher of the magazine «Ruský čech» – the edition named after Jan Amos Komensky, dedicated to the Czech interests in Russia, which was publishing in Kyiv from October 17, 1906 to June 27, 1908, initially as a weekly edition, and then it was issued twice a week. Since the beginning of the First World War, V. Vondrák was a member of the Kyiv Victims of War Committee. The Ukrainian scientist repeatedly traveled to St. Petersburg with him, when the Duma began its meetings in the capital.

A high recognition of the achievements of M. Hrushevsky in the study of the history and culture of the Slavic peoples by the Czech academic community was the election of him as a member of the Czech Academy of Sciences in 1911. It was firstly reported by K. Kadlec. The author of «The History of Ukraine-Rus», and both his relatives and colleagues treated this news with a significant upsurge as an evidence of the recognition of many years of scientific work and considerable efforts to popularize the achievements of modern Ukrainianity. However, the joy turned out to be premature, as the political intrigues intervened: given the emperor's status of the Academy, the approval of this appointment was delayed. In the last pre-war years, the opposition to the Ukrainian movement, Polish journalism, consistently created the image of M. Hrushevsky as a separatist, which made the choice of the Czech academic community completely vetoed by. This decision was treated by M. Hrushevsky, as evidenced by his letter to Alexei Shakhmatov, as the next manifestation of the repressive policies of imperial power against Ukrainians».

As a compensation for this refusal, the Czech intellectuals chose M. Hrushevsky as a member of the oldest scientific institution – the Czech Scientific Society, which did not need any governmental approval for its choices. The initiator of this election, L. Niederle informed Ukrainian scientist in his letter of January 8, 1914: «I have the honor to inform you that the Czech Scientific Society (Česká královská společnost náuk) has elected you yesterday as a foreign member taking into account your enormous and outstanding activity in Slavonic science» (Naulko, 2006, p. 638). Later, M. Hrushevsky received an official announcement signed by Joseph Zubatý, in which he said: «The Royal

Scientific Society of the Czech Republic, recognizing your merits to science, has decided to elect you as our current member».

It should be noted that M. Hrushevsky himself repeatedly initiated the election of Czech humanitarians, whose works concerned the history and culture of the Ukrainian people, as members of scientific institutions headed by him in Lviv and Kyiv. For example, only during 1914 he attributed the SSS membership to Jiří Polivka, and K. Kadlec was elected to the SSS.

Conclusions. Summarizing the research on the Czech Hrushevsky studies at the end of the XIX – early XX centuries, we can say that the Czech science in its evaluations of M. Hrushevsky's creative activity was objective and generally quite favourable. The benevolence and objectivity of Czech scientists when referring to the scientific works of the author of «History of Ukraine-Rus» are particularly noticeable when compared with the emotional assessments of his work by Russian and Polish colleagues. The lack of mutual historical claims, the difficult experience of imperial oppression, the traditionally strong Czech-Ukrainian cultural relations, the personal friendly relations of the scientist with the leading representatives of the Bohemian scientific world created a favourable atmosphere for the construction of a rather harmonious inter-ethnic historiographic dialogue. Despite the sceptical attitude towards the anti-Normanism of the author of «History of Ukraine-Rus» and some reservations about his historical modelling, Czech scientists were quite appreciative of the diverse cultural activities of their Ukrainian colleague, closely monitoring the appearance of his scientific works. Czech scientists especially recognized scientific and organizational work of M. Hrushevsky, who, in their belief, legitimized Ukrainian studies as an important field of Slavic studies. In this context, the Czech scientists traditionally compared M. Hrushevsky with Czech historian F. Palacky as they both were prominent for the historiography of their countries. Therefore, it is no coincidence that M. Hrushevsky received his greatest academic titles – one of a foreign member of the National Academy of Sciences – in the Czech Republic. Czech historiography also has the biggest amount of Hrushevsky studies publications: special publications dedicated to M. Hrushevsky reproduced the image of a prominent Slavic scientist, a tireless worker in the field of Ukrainian culture, a fundamental defender of national interests.

References

- Bidlo, J.** (1910). Niederle L. Slovanský Svět [Niederle L. Slavonic World]. *Český Časopis Historický – Czech Historical Journal*, 16, 68–71 [in Czech].
- Boczkowski, H.** (1910). Mykh. Hrushevskiyi. Studii z polia suspilnykh nauk i statystryky. Lviv, 1909 [Mykh. Hrushevsky. Studies in the field of social sciences and statistics. Lviv, 1909]. *Slovansky Přehled – Slavic Revue*, 12, 478–479 [in Czech].
- Brož, R.** (1904). Probuzeni maloruského národa [Awakening of the Little Russian nation]. *Slovansky Přehled – Slavic Revue*, 6, 360–401 [in Czech].
- Č.** (1907). M. Hrushevskiyi: K polsko-ukrajnskym otnosheniyam Halytsiy. Kyev, 1905. Str. 112 [M. Hrushevsky: Towards Polish-Ukrainian relations in Galicia. Kiev, 1905. P. 112]. *Slovansky Přehled – Slavic Revue*, 9, 284 [in Czech].
- Čeněk, Zibrt.** (1905). M. Hrushevskii. Ocherk ystoriy ukrajnskaho naroda. S.-Peterburh. 1904 [M. Hrushevsky. Essay on the history of the Ukrainian people. St. Petersburg. 1904]. *Časopis Musea Království Českého – The Journal of the Czech Kingdom Museum*, 79, 197 [in Czech].
- Čeněk, Zibrt.** (1906). Hruševikyj Michael. Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) Volkes. 1906 [Hrushevsky Michael. History of the Ukrainian (Ruthenian) People. 1906]. *Časopis Musea Království Českého – The Journal of the Czech Kingdom Museum*, 80, 483–484 [in Czech].
- ch.** (1908). Malorusové [Little Russian]. *Slovansky Přehled – Slavic Revue*, 10, 473 [in Czech].
- Franko, I.** (1899). Literatura ukrajinsko-rusinská r. 1898 [Ukrainian-Rusyn literature in 1898]. *Slovansky Přehled – Slavic Revue*, 1, 385–390 [in Czech].
- Hnatiuk, V.** (1903). Ze Lvova [From Lviv]. *Slovansky Přehled – Slavic Revue*, 5, 128, 180 [in Czech].
- Hrushevskiyi Mykh. Istoriiia Ukrainy-Rusy. T. I. U Lvovi, 1898 [Hrushevsky Mih. History of Ukraine-Rus. Vol. I. In Lviv, 1898]. (1899). *Věstník Slovanských Starožytosti – The Slavonic Antiquities Journal*, 2, 54 [in Ukrainian].
- Hrushevskiyi, M.** (1903). Věstník slovanské filologie a starožytostí, vydavají L. Niederle, F. Pastrnek, J. Polivka, J. Zubaty. P.I. Praha. 262 s. P. II. 1902 [Journal of Slavic Philology and Antiques, published by L. Niederle, F. Pastrnek, J. Polivka, J. Zubaty. P.I. Prague. 262 p. P. II. 1902]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society*, 53, 2 [in Ukrainian].

- Hrushevskiy, M.** (1992). Avtobiohrafia, 1906 [Autobiography, 1906]. *Ve-lykyi Ukrainets: materialy z zhyttia ta diialnosti M.S. Hrushevskoho – Great Ukrainian: Proceedings from the life and work of M.S. Hrushevsky* (pp. 197–213). Kyiv [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (Ed.). (1898). Literaturno-naukovyj vistnyk [Literary and scientific journal]. *Česki lid – Czech people*, 7, 235 [in Czech].
- Ishchenko, D.V.** (2001). Kontakty M.S. Hrushevskoho z cheskoiu profesuroiu u konteksti ukraïnsko-cheskykh zviazkiv [M.S. Hrushevsky's contacts with the Czech professors in the context of Ukrainian-Czech relationships]. *Mahisterium*, 7, 84–88 [in Ukrainian].
- J.P. [Polivka J.]**. (1905). Zprávy [News]. *Český Časopis Historický – Czech Historical Journal*, 11, 468–469 [in Czech].
- K. K. [Kadlec K.]**. (1913a). Grushevskii M. Istoriiia ukraïnskogo kazachestva do soedineniia s Moskovskim gosudarstvom. T. 1: Do nachala XVII veka. Kiev, 1913 [Hrushevsky M. History of the Ukrainian Cossacks before joining the Moscow State. Vol. 1: Until the beginning of the XVII century. Kiev, 1913]. *Sborník Věd Právních a Státních – The Journal of legal and public sciences*, 13, 437–442 [in Czech].
- K. K. [Kadlec K.]**. (1913b). Grushevskii Mikh. Illiustrirovannaia istoriia Ukrainy. Sankt-Peterburg, 1913 [Hrushevsky Mikh. Illustrated History of Ukraine. Saint Petersburg, 1913]. *Sborník Věd Právních a Státních – The Journal of legal and public sciences*, 13, 196 [in Czech].
- K. K. [Kadlec K.]**. (1915). Grushevskii M. Istoriiia ukraïnskogo kazachestva do soedineniia s Moskovskim gosudarstvom. T. 2: Pervye desiatiletiiia XVII veka. Kiev, 1914 [Hrushevsky M. History of the Ukrainian Cossacks before joining the Moscow State. Vol. 2: Until the beginning of the XVII century. Kiev, 1914]. *Sborník Věd Právních a Státních – The Journal of legal and public sciences*, 15, 57–60 [in Czech].
- Kadlec, K.** (1909a). Mychajlo Hruševskij [Mykhailo Hrushevskiy]. *Slovansky Přehled – Slavic Revue*, 11, 163–167 [in Czech].
- Kadlec, K.** (1909b). Hruševskij Mychajlo. Istorija Ukrainy-Rusy (6 svazek, Lvov, 1907) a Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes (I sv. Lipsko, 1906) [Mykhailo Hrushevsky. History of the Ukraine-Rus (6th volume, Lviv, 1907) and History of the Ukrainian (Ruthenian) People (I vol. Leipzig, 1906)]. *Sborník Věd Právních a Státních – The Journal of legal and public sciences*, 9, 298–305 [in Czech].
- Kadlec, K.** (1912). Mykhailo Hrushevskiy. Illiustrovana istoriia Ukrainy. Kyiv–Lviv, 1911 [Mykhailo Hrushevskiy. Illustrated History of Ukraine. Kyiv–Lviv, 1911]. *Časopis Musea Království Českého – The Journal of the Czech Kingdom Museum*, 86, 177–178 [in Czech].

- Kadlets, K.** (1909). Mykhailo Hrushevskiy [Mykhaylo Hrushevsky]. *Kamerniari – Stonemasons*, 17, 1–3 [in Ukrainian].
- Korduba, M.** (1899). Hrushevskiy Mykhailo. Istoriiia Ukrainy-Rusy. T. 1: Do pochatku XI vika. U Lvovi, 1898 [Hrushevsky Mykhailo. History of Ukraine-Rus. Vol. 1: By the beginning of the XI century. In Lviv, 1898]. *Věstník Slovanských Starožytosti – The Slavonic Antiquities Journal*, 2, 63–67 [in Ukrainian].
- Krypiakevych, I.** (1992). Hrushevskiy Mykhailo. Zhyttia i diialnist [Hrushevsky Mykhailo. Life and activities]. *Velykyi Ukrainets: materialy z zhyttia ta diialnosti M.S. Hrushevskoho – Great Ukrainian: Proceedings from the life and work of M.S. Hrushevsky* (pp. 448–483). Kyiv [in Ukrainian].
- Lepkyj, B.** (1907). Zukrajinské vědy [Ukrainian science]. *Slovansky Přehled – Slavic Revue*, 9, 15–16 [in Czech].
- M. H. [Hrushevsky M.]**. (1901). Věstník slovanských starožytosti, vydává Dr. Lubor Niderle, III, 1899; IV, 1900 [Journal of Slavic Antiques, published by Dr. Lubor Niderle, III, 1899; IV, 1900]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society*, 42, 1–2 [in Ukrainian].
- Ml. [Máchal J.]**. (1914). Ukrainiskij narod v jeho prošlom i nastojaščem [The Ukrainian people in the past and the aspirant]. *Časopis Musea Království Českého – The Journal of the Czech Kingdom Museum*, 88, 358–359 [in Czech].
- Ml. [Máchal J.]**. (1914). Zapysky Naukovoho tovarystva im. Ševčenka. Roč. XXII, 1913 [Notes of the Shevchenko Scientific Society. Yearbook 22, 1913]. *Časopis českého museum – The Journal of the Czech Museum*, 88, 358–359 [in Czech].
- Na oslavu desítiletého působení Michala Hruševského ve Lvové [To celebrate Michal Hrushevsky's ten years in Lvov]. (1906). *Český Časopis Historický – Czech Historical Journal*, 14, 503–504 [in Czech].
- Naukovyi Zbimyk prysviachenyi profesorovy Mykhailovy Hrushevskomu uchenykamy i prykhylnykamy z nahody Yoho desiatylitnoi naukovoï pratsi v Halychyni (1894–1904) [The Scientific Collection is devoted to Professor Mikhaylo Hrushevsky's students and supporters on the occasion of his ten-year scientific work in Galicia (1894–1904)].* (1906). Lviv [in Ukrainian].
- Naulko, V.** (2006). Lysty Liubora Niderle do Mykhaila Hrushevskoho [Letters from Lubor Niederle to Mikhaylo Hrushevsky]. *Ukrainskyi arheohrafichnyi shchorichnyk. Nova seriia – Ukrainian archeographic yearbook. New series*, 10/11, 620–637 [in Ukrainian].

- Pasternek, F.** (1900). Zapysky Naukovoho tovarystva im. Ševčenko [Notes of the Shevchenko Scientific Society]. *Listy filologické – Philological letters*, 27, 308–310 [in Czech].
- Polivka, J.** (1908). Prof. T.D. Florinskij, Slavjanskoje plemja [Prof. T.D. Florinsky. Slavic tribe]. *Český Časopis Historický – Czech Historical Journal*, 16, 85–90 [in Czech].
- Slavik, J.** (1908). Hruševskýj Michael. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. Leipzig: Teubner, 1906. I Band [History of the Ukrainian (Ruthenian) People. Leipzig: Teubner, 1906. Vol. 1]. *Český Časopis Historický – Czech Historical Journal*, 2, 214–215 [in Czech].
- Slavik, J.** (1910). Hruševskýj Michajlo. Istorija ukrajinskoj Kozaččini. T. 1. Do roku 1625. Kijev–Lvov, 1909... [Mykhailo Hrushevskiyi, History of Ukrainshn Cossacks. Vol. 1. Until 1625. Kyiv–Lviv, 1909...]. *Český Časopis Historický – Czech Historical Journal*, 16, 335 [in Czech].
- Telvak, V.** (2008). Cheska hrushevskiana pershoi tretyny XX stolittia [Czech Hrushevsky Studies in the first third of the twentieth century]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiography Research in Ukraine*, 19, 240–258 [in Ukrainian].
- Začal vycházeti nový ukrajinský védecký časopis Zapysku ukrajinskoho naukovoho tovarystva v Kyjivi [New Ukrainian scientific journal Notes of the Ukrainian Scientific Society in Kyjiv started to be published]. (1909). *Český Časopis Historický – Czech Historical Journal*, 15, 269 [in Czech].
- Zpràvy [News]. (1899). *Český Časopis Historický – Czech Historical Journal*, 5, 392 [in Czech].
- Zpràvy [News]. (1909). *Český Časopis Historický – Czech Historical Journal*, 15, 498–499 [in Czech].

Стаття надійшла до редакції 31.08.2019

УДК 94(477.83):821.161.2.09(092)
DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.185517

Володимир ГАЛИК

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (galykvol@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9761-7661>

Василь ПЕДИЧ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, 15, вул. Карпатська, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76019 (velshum@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8942-8374>

Бібліографічний опис статті: Галик, В., & Педич, В. (2019). Борислав та його інтелектуальне середовище у житті і творчих зацікавленнях Івана Франка (вибрані аспекти). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 1/43, 107–122.* doi: 10.24919/2312-2595.1/43.185517.

**БОРИСЛАВ ТА ЙОГО
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ У ЖИТТІ
І ТВОРЧИХ ЗАЦІКАВЛЕННЯХ ІВАНА ФРАНКА
(ВИБРАНІ АСПЕКТИ)**

Анотація. *Мета дослідження* – зробити різноаспектний аналіз Франкових праць про Борислав та проаналізувати його листування із вибраними представниками інтелектуального середовища міста. **Методологія дослідження** передбачає використання традиційних принципів історизму й об'єктивності та загальнонаукових й спеціально-історичних методів. **Наукова новизна** дослідження проявляється у різнобічному аналізі творчої спадщини Івана Франка про Борислав і аналізі листів, відправ-

лених Франкові із поштової скриньки Борислава. **Висновки.** Уся творча спадщина Івана Франка про Борислав уміщує в собі сюжети побаченого та почутого ним особисто, а також із подачі матеріалів від його друзів, в тому числі і місцевих кореспондентів. Це зумовлено тим, що дослідник постійно спілкувався із локальними робітниками, обговорював з ними їхні біди та проблеми, ділився своїми думками, цікавився їхнім буденним життям, яке виливалося у робітничому фольклорі: піснях, коломийках, прислів'ях, приказках. Тема Борислава для І. Франка була шляхом до успіху на літературній ниві, нагодою для пропаганди політичних ідей вченого серед читачької публіки не лише міста, але й навколишніх населених пунктів. У результаті змістовного аналізу збереженої Франкової епістолярної спадщини із Борислава визначено, що ці унікальні першоджерела, повною мірою дають змогу реконструювати і глибше дослідити малознані факти не лише з життя та історико-краєзнавчої, етнографічно-фольклорної і дослідницької діяльності Івана Франка, а також докладніше ознайомитися з місцевим різноманітним соціальним складом, видами діяльності дописувачів, малознаними біографічними фактами Франкового життя та його адресантів тощо.

Ключові слова: Іван Франко; Борислав; творча спадщина; різножанрові праці; інтелектуальне середовище; адресанти; епістолярна спадщина.

Volodymyr HALYK

Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (galykvol@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9761-7661>

Vasyl PEDYCH

Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor of the Department of History and Political Science, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15 Karpatska Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76019 (velshum@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8942-8374>

To cite this article: Halyk, V., & Pedych, V. (2019). Boryslav ta yoho intelektualne seredovyshe u zhytti i tvorchykh zatsikavleniakh

Ivana Franka (vybrani aspekty) [Boryslav and his intellectual environment in life and creative interests of Ivan Franko (selected aspects)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43, 107–122. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.185517 [in Ukrainian].*

BORYSLAV AND HIS INTELLECTUAL ENVIRONMENT IN LIFE AND CREATIVE INTERESTS OF IVAN FRANKO (SELECTED ASPECTS)

Summary. The purpose of the study is to make a comprehensive analysis of Ivan Franko's works on Boryslav and to analyze his correspondence with selected representatives of the city's intellectual environment. The methodology of the study involves the use of traditional principles of historicism and objectivity, as well as general scientific and special historical methods. The scientific novelty of the research is evident in the comprehensive analysis of Ivan Franko's creative heritage about Boryslav and the analysis of letters sent to Franko from the Boryslav mailbox. Conclusions. The whole of Ivan Franko's creative heritage about Boryslav contains the subjects of what he saw and heard personally, as well as the submission of materials from his friends including local correspondents. This is due to the fact that the researcher constantly communicated with the local workers discussing their troubles and problems, sharing their thought. He was interested in their daily life, which found its reflection in the working folklore: songs, kolomykas, proverbs, sayings. Franko's creative heritage about the city testifies that he was well acquainted with both the history of Boryslav and its surrounding villages as well as the narrative tradition of workers and peasants. This, in turn, helped him in the creation of scientific, historical, local history, literary and non-fiction works. Boryslav's theme has a significant place in Ivan Franko's multifaceted creative heritage, adding important touches to his collecting and research activities. In addition, the topic of Boryslav was also the way to success in the literary field. It became an opportunity for propaganda of the scientist's political ideas among the readership not only of the city but also of the surrounding settlements. As a result of a meaningful analysis of the preserved Franko epistolary heritage from Boryslav, we have determined that these unique primary sources make it possible to deeper reconstruct and investigate the little-known facts not only

of the life and history, ethnographic-folklore and research activity of Ivan Franko, and also with the local diverse social composition, types of correspondent activities, little-known biographical facts of Franko's life and his addressees, etc.

Keywords: *Ivan Franko; Boryslav; creative heritage; different genres of works; intellectual environment; addressees; epistolary heritage.*

Постановка проблеми. Однією з особливостей сучасної української історичної науки є підвищення уваги до проблематики, в якій аналізуються генеза історичної думки, процес збагачення історичних знань, внесок провідних учених у вивчення тієї чи тієї проблеми. До таких видатних постатей належить і Іван Франко, творча спадщина якого справила значний вплив на формування історичної свідомості різних поколінь та верств українського суспільства.

У контексті сказаного, актуальним вбачається звернення до різнопланового аналізу праць Івана Франка про Борислав та його листування із інтелектуальним середовищем міста. Це пов'язується з тим, що у своїх різножанрових працях, де прямо чи опосередковано присутня тема Борислава, Іван Франко намагається виокремити проблемні питання минулого рідного йому краю, дати оцінку конкретним історичним явищам і фактам, а також подіям сучасного життя. Дослідникові, у цьому плані належить чимала кількість публікацій, присвячених Бориславу, зокрема, етнографічних та фольклорних праць, літературних, мовних, публіцистичних та спеціальних історичних досліджень.

Важливим є також вивчення і збереженої епістолярної спадщини Івана Франка, а особливо листів до нього, які він отримав із поштової скриньки Борислава. Згадані епістолярні джерела передусім дають нам змогу не лише реконструювати та дослідити малознані факти з життя та історико-краєзнавчої, етнографічно-фольклорної і дослідницької діяльності Івана Франка, а й докладніше ознайомитися із діяльністю окремих представників багатоманітного соціального складу Борислава Франкового часу, видами діяльності дописувачів, малознаними біографічними фактами особистого життя тих чи тих кореспондентів, які свого часу спілкувалися з ученим та внесли певний штрих у формування

його поглядів, переконань тощо. Побіжно зазначимо, що оригінали всіх листів, які Франкові відправлялися із пошти Борислава, перебувають на збереженні у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (далі – І. Л.) в фонді 3 «Іван Франко», який є одним із найбільших за кількістю архівних матеріалів.

З огляду на це важливість вивчення порушеної проблеми зумовлюється, на наш погляд, такими двома факторами: історіографічним (необхідність дефініції місця і внеску Івана Франка у розвиток досліджень з історії Борислава в українській історичній науці) та джерелознавчим (пошуку і впровадження до наукового обігу комплексу малознаних джерел франкознавства, а саме – епістолярної спадщини).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порушеної теми «Франко і Борислав» прямо чи опосередковано торкалися різні дослідники. Так, наприклад: Г. Сабат аналізувала еволюцію свідомості робітничого люду Борислава 1870-х років на основі роману «Борислав сміється» (Сабат, 1995, с. 135–139); Б. Гаврилів вивчав доробок І. Франка в контексті галицького краєзнавства (Гаврилів, 1997); З. Гузар (1995, с. 122–125) і М. Шалата (1998, с. 100–105) систематизували матеріал про локальний колорит літературних творів Франка на прикладі Борислава. Львівський історик Я. Грицак (2006) спробував визначити вплив Борислава на формування Франкових історико-краєзнавчих, етнографічно-фольклорних, політичних, соціально-економічних поглядів. Зокрема, у праці «Пророк у своїй вітчизні» цим аспектам він присвятив цілий розділ «Франко та його Борислав».

Водночас звернемо увагу на те, що перші кроки у напрямі введення листів до Івана Франка у широке коло франкознавчої науки, які відправлялися йому з Борислава, у Незалежній Україні, почали робитися ще з другої половини 1990-х рр. Зокрема, у 1998 р. Р. Горак опублікував листи С. Коваліва до Івана Франка, які той надсилав йому із поштової скриньки Борислава (Горак, 1998, с. 117–126), а згодом, у 2003 р., їх було передруковано (Ковалів, 2003).

Починаючи уже із перших років ХХІ ст., дослідники-франкознавці почали активно «атакувати» маловивчену епістолярну спадщину Івана Франка. Це стало можливим завдяки проекту

знаного історика Я. Грицака та результату праці багатьох колег-однодумців. Завдяки їм було зроблено цифрову фотокопію всіх листів до Івана Франка, які оприлюднено в мережі «*Internet*» (І. Л., Ф. 3), що і собі дає можливість багатьом франкознавцям вельми спрощено користуватися цими епістолярними матеріалами й відповідно займатися їх вивченням.

Мета статті. У запропонованому дослідженні ставимо собі за мету зробити огляд, систематизацію й аналіз історико-краєзнавчих, етнографічно-фольклорних та апокрифічних Франкових досліджень про Борислав, а також проаналізувати листування вченого із непересічними постатями міста.

Виклад основного матеріалу. Феноменально цікавий й інтенсивний період історії Борислава пов'язаний саме з багатогранною діяльністю Івана Франка, який виявляв постійний інтерес до його розвитку та перспектив наукового вивчення. За словами І. Франка, Борислав зі своїм обширним присілком Мразниця ще на початку 50-х рр. XIX ст. був не зовсім великим підгірським селом, належав польським панам Карніцьким. Згідно з цими даними шематизму з 1850 р., русинів у Бориславі було 520, а в Мразниці – 239, тобто всього 759. Але коли у середині XIX ст. почали видобувати «*кип'ячку*» (нафта, яку видобували зі свердловини, була насичена газом і булькотіла, ніби кипіла), чисельність населення почала збільшуватися. За даними шематизму 1879 р., русинів замешкало у Бориславі: місцевих – 660, заробітчан, які постійно жили в Бориславі – 270, в Мразниці – 308, а всіх разом 1 238. У 1880 р. русинів у Бориславі було 2 266, поляків 330, німців 40, євреїв більше 6 800, тобто усіх мешканців більше 9 440 осіб. Окрім них, на заробітки приходили від двох до п'яти тисяч осіб (Франко, 1955, с. 143–145). Отже, Іван Франко уже свого часу спостерігав еміграцію великої кількості населення зі своїх рідних місцевостей у Борислав у пошуках заробітку.

Іван Франко, ще будучи малим, часто слухав розмови про Борислав у кузні свого батька. У творі «Борислав сміється» він змалював розвиток свідомості робітників Борислава. Тут описано заворушення робітників, що спричинили пожежу міста у 1873 р., на котру український вчений не звернув прямої уваги, але виразно показав, що призвело до її виникнення. У цьому творі автор показав побут робітників нафтових промислів Борислава.

Він увиразнив зростання свідомості бориславських ріпників, еволюцію усвідомлення своєї сили. У його творі ця працююча маса спочатку виступає безпорадною, але далі стає організованою і дієвою (Сабат, 1995, с. 135–139).

І. Франко вважав Борислав відомим на всю Галичину, а то й на всю Європу як копальню нафти і земного воску. За його спостереженнями, туди щороку приїжджали тисячі людей, хоча нікому не спадало на думку поглянути на життя тої незлічимої сили «ріпників», котрі видобували для них земні скарби. На думку І. Франка, «...справді, ні одно місце в цілій Галичині не представляє більшого поля для студій – не так поетичних, як більше соціальних. Сили де у нас, то певно в Бориславі найсильніше заступлена класа робітницька – а нужда, трата сил і здоров'я, зледащіння тих людей під взглядом моральним – найгрізніше і найголючніше віщують, що може статися з наших хліборобів в протязу яких-де двох десятків літ, коли недостача поля, хліба і грошей, коли наслідки всіляких хиб теперішнього суспільного устрою змусять їх іти на роботу фабричну, продавати своє здоров'я і свою силу на нужденне пропитання» (Франко, 1978, т. 14, с. 275–276).

Також у своїх бориславських оповіданнях («Ріпник», «На роботі», «Навернений грішник») І. Франко показав тяжке життя селян, їхні переживання, визиск різного роду промисловців, купців та торговців. Відтворюючи психіку та мислення селян і робітників, він також вказує на тих, хто їх поневолив і використав для свого збагачення (Франко, 1978, т. 14, с. 277–291, 292–307, 307–370). Дрогобицько-Бориславський регіон за часів Івана Франка поступово входив завдяки підземним багатствам (нафтової ропи, воску і солі) у нову стадію – нафтового промислу. Борислав, Тустановичі, Трускавець, Східниця, Ясениця Сільна та інші поступово втрачали первісний вигляд. На їх полях виростали нафтові вежі, ями для видобування соляної ропи та воску. В багатьох селах шинкарі відкривали корчми, у яких селяни та робітники пропивали тяжко зароблені гроші. Промисловий бум швидко перетворив Борислав із невеликого села з 759 жителями (1850) на великий промисловий центр із населенням у 12 439 осіб (1900). У Дрогобицькому повіті нараховувалося шість сіл, де видобували нафту або озокерит. Однак головним центром був

і залишався Борислав із сусідніми селами Мразниця, Тустановичі, Східниця, Волянка (Див. докладніше: Грицак, 2006, с. 278–279).

Над створенням свого бориславського циклу І. Франко працював значний період творчого життя, від 1876 аж до 1907 р. Він об'єднує десятки оповідань та два знамениті романи «*Voia constrictor*» і «*Борислав сміється*». У цих творах герої повністю втрачають зв'язок з хліборобством, стають професійними робітниками, приреченими на злидні. І. Франко в оповіданнях змальовує моральне і фізичне приниження робітників, а водночас і їхню поведінку як прибитих тягарем, затурканих і залежних рабів (Федченко, 1989, с. 9–12).

Оповіді про Борислав були однією з центральних тем розмов нагуєвицьких селян у кузні його батька-коваля. Для І. Франка ці оповідання здавалися фантастичними казками про далекі зачаровані краї. Таким фантастичним краєм з страховищами, дикими жартами та різноманітними, непередбачуваними примхами фортуни, з його дивними промислом, способом праці та населенням був для нього і Борислав, який заповнював його фантазію (Франко, 1979, т. 21, с. 164). У період нормальної і гімназійної науки І. Франко часто бував тут, придивлявся до життя робітників (Франко, 2001, с. 346).

У 1873 р., коли будувалася залізниця зі Львова до Стрия через Дрогобич – густота населення у Дрогобичі була дуже великою, що спричинило спалах епідемії холери. У зв'язку з цим учнів шкіл відпустили на тритижневі канікули і І. Франко користуючись вільним часом, подався до Борислава, бо там під час епідемії помирав малий відсоток людей. Пояснювалося це тим, що нафтові випари захищали від цієї хвороби, а сама нафта є добрим дизенфікційним чинником (Бандрівський, 1997, с. 53–54). Одним із найбільших його юнацьких вражень була велика пожежа у Бориславі (1871 р. або 1872 р.), яка тривала протягом трьох днів і знищила велику кількість копалень та сирих продуктів. За цією пожежею І. Франко спостерігав з дрогобицької гори, а про її наслідки для багатьох малих підприємців, які втратили майно, довідувався пізніше із численних оповідок (Франко, 2001, с. 346).

У період своєї літературно-дослідницької діяльності І. Франко був добре обізнаний з бориславською атмосферою. Для нього Борислав слугував емпіричним доказом правдивості соціалістич-

них теорій. В його уяві місто поставало, як прообраз майбутнього для всієї Галичини. У передмові до публікації своїх творів із бориславського циклу (січень 1877 р.) І. Франко пише, що ні одне місце в цілій Галичині не являє собою більшого поля для досліджень – не так поетичних, як більше соціальних. В Бориславі найсильніше затьмарена робітнича верства населення – а погане становище, трата сил і здоров'я, знедолення тих людей – віщують, що може зробитися з тамтешніх хліборобів за період двох десятків років. Нестача поля, хліба і грошей, наслідки різних помилок теперішнього суспільного устрою змушують їх іти на фабричну роботу, продавати своє здоров'я і силу задля свого прожиття та їхніх родин. Роблячи порівняння Дрогобищини із західною Європою, підкреслює, що щоденний досвід показує як все більша маса робочих рук тиснетяся з сіл до всіх фабричних заводів (Франко, 1978, т. 14, с. 275).

Особливо І. Франка, приваблювала наявність у Бориславсько-Дрогобицькому нафтовому басейні, на відміну від решти Галичини, фабричного пролетаріату, який стоїть на чолі визволення робітничого класу (Франко, 1984, т. 44, кн. 1, с. 52).

Улітку 1879 р. у І. Франка виникає задум для написання нової повісті, «Борислав сміється». Так, у листі 14 вересня 1879 р. до Ольги Рошкевич І. Франко зауважує, що це буде роман трохи ширшим на відміну від попередніх повістей і поряд буде висвітлене життя бориславських робітників паралельно із життям інших (нових) людей на існуючому в цей час розвитку. Головною метою роману має бути представлено «*реальне небувале серед бувалого і в окрасці бувалого*» (Франко, 1986, т. 48, с. 204–205). Твір «Борислав сміється» має бути спробою реально змалювати організований робітничий рух у нафтовому басейні, тому І. Франко постійно збирає матеріали, які мали б прислужитися для вдалої реалізації поставленої мети (Франко, 1986, т. 48, с. 197–199). На відміну від повісті «*Петрії і Довбушуки*», у якій подані сюжети та краєвиди були вигаданими (фантастичними), хоча їхню основу складала спогади про побут в Уричу, Бубнищі та Нижньому Синевідську (Франко, 1979, т. 22, с. 327–329, 486–488), нова повість мала базуватися на реальних подіях великого робітничого страйку, який завершився великою пожежею в Бори-

славі, і І. Франко при різних нагодах підкреслював про реальність поданих подій (Франко, 2001, с. 346; Франко, 1984, т. 41, с. 460).

Поступово Борислав перетворюється на центр робітничого руху. В період 70-х рр. XIX ст. у місті присутня жандармерія, а реорганізація поліції призводить до встановлення більш-менш порядку в дикому бориславському житті. Підприємці вже не наважуються демонстративно визискувати робітників, а робітники у відповідь не наважуються крикливо нагадувати про свої утиски та кривди (Франко, 1980, т. 26, с. 190). Хоча 15 травня 1881 р. тут відбулася подія, яка залишила помітне місце у розвитку робітничого руху в Галичині. Під час виплати тижневої зарплати у французькому товаристві мінерального воску між робітниками й адміністрацією виник конфлікт, дирекція викликала поліцію, а робітники з криком кинулися її роззброювати. Поліціанти відкрили вогонь, смертельно поранивши одного з нападників (Див. докладніше: Грицак, 2006, с. 291). Уперше поліція застосувала проти робітників вогнепальну зброю. На думку І. Франка, цей бунт робітників французької компанії був свідченням, що дотеперішній спокій у стосунках між робітниками та підприємцями не є тривким, тому що насправді не оснований на правдивому поліпшенні стану робітників (Франко, 1980, т. 26, с. 190). Отже, І. Франко висновує, що у майбутньому можна чекати нової хвилі робітничого протесту, а відтак перетворення Борислава на центр соціалістичного руху.

У бориславських краєзнавчих студіях І. Франка чільне місце посідає робітничий фольклор. Так, наприклад, аналізуючи пісні робітників Борислава, він підкреслює глибокий реалізм і правдивість народної поезії у змалюванні *«чаши бід і негараздів»* робітничого класу Дрогобицько-Бориславського нафтового басейну. Повз увагу робітничої поезії, на думку І. Франка, не пройшов грабіжницький спосіб господарювання підприємців у Бориславі, занепад і руйнування дрібних власників, *«котрі що раз більше почали «скапаніти» і «сходити на пси», як виражається народ»* (Франко, 1980, т. 26, с. 191). Записані пісні і коломийки в Бориславі (Дей, 1970, с. 13) та інших місцевостях правдиво відображають бідкування і психологію робітника, який прийшов на заробітки, і, вважаючи свою роботу в Бориславі тимчасовою, постійно мріяв повернутися в село (Дей, 1970, с. 5–6, 131–132). Поряд

з цим у них висвітлено питання про важку працю і жахливу експлуатацію робітників в бориславських копальнях (Франко, 1979, т. 20, с. 113–115; Франко, 1980, т. 26, с. 188–189).

Укрупнення промисловості та формування робітничого осередку сприяли зародженню в кінці XIX – на початку XX ст. в Бориславі, як свідчать літературні твори та студії І. Франка, масового робітничого руху. Проте уже початок XX ст. був водночас і найвищою точкою розвитку, і початком кінця для Борислава як великого промислового центру. На думку Я. Грицака, постійний контроль над бориславською нафтою стояв у центрі геополітичних суперечок, які вирішували долю Галичини під час і після Першої світової війни. Але така експлуатація поступово вичерпувала нафтові родовища, і хоча індустріальний видобуток протримався до початку 60-х рр. XX ст. проте уже на час Франкової смерті дні Борислава та його світової слави було пораховано (Грицак, 2006, с. 283–284).

Окрім цього, сюжети Франкових зв'язків із Бориславом та його інтелігенцією представлені у листуванні з: Іваном Калиновичем (знаний український бібліограф, книгознавець, поштовий урядовець в Бориславі з 1907–1916 чи 1917 рр., призвідник видавництва «*Всесвітня бібліотека*») – 15 листів; Стефаном Ковалівим (письменник, педагог, освітянський діяч, автор шкільних підручників, публіцист, з 1879 до 1920 р. – вчителював у місті Бориславі) – 2 листи; Станіславом Кубиком (гірничий технолог у Бориславі) – 1 лист.

Отже, найбільше листів із Борислава надійшло саме від І. Калиновича. Хронологічно збережений епістолярій охоплює період від грудня 1913 р. до серпня 1915 р. Верхня межа листування пов'язана саме із початком організації у 1913 р. І. Калиновичем видавництва «*Всесвітня бібліотека*», яка стала реально останньою книжковою серією у якій взяв участь Іван Франко (Див.: Якимович, 2006, с. 492–507). Зміст збереженого листування від І. Калиновича до І. Франка проливає світло щодо Франкової участі у видавничих проєктах «*Всесвітньої бібліотеки*», його порад з приводу плану видавництва та перекладацької роботи у ньому (Див.: І. Л., ф. 3, од. зб. 1630, арк. 391, 393–394, 395, 397–398, 399, 401, 403, 405, 407–408, 409–411, 413, 415, 417, 419,

421–424, 425, 427–428, 429, 433–436; І. Л., ф. 3, од. зб. 1638, арк. 189, 191, 193, 195; од. зб. 1690, арк. 001–003).

Від С. Коваліва до І. Франка з Борислава відправлено лише два листи, які датуються 28 січня та 8 вересням 1903 р. (Див.: І. Л., ф. 3, од. зб. 1631, арк. 137–138, 139–142). Їхній зміст свідчить про теплі відносини між І. Франком та С. Ковалівим, і це не дивно, адже за життя Іван Франко чимало навчив товариша, допомагав видавати його твори часто навідувався погостювати до нього в Борислав. Більш детальні спогади про взаємини Івана Франка зі Стефаном Ковалівим полишив його син Юліан (Ковалів, 1952, с. 23–29).

Розповідав С. Ковалів у своїх листах до Франка і про своє прикре становище, важкі умови тернистої праці учителя. З цього приводу він пише І. Франкові: *«Хочу Вам пригадати ся, що ще дихаю. Тяжко стогну, щораз тяжче і гну ся під тягаром тих солодоців, дишу поволи, мов та онучарова шкапище, що єю обсіли черви і цілу живцем лоточать. Та вони, тоті галапасники, і до мене з всіх сторони лізуть, а я як можу не даю ся, замітаю на гній мітлюю не розфиркую ні сохрани господи і кричу: «А куш! Я не злодій...» та що з того? <...> Впрочім дали Тобі жиди перед перед 26 літами шість соток за чотири кляси, можеш і тепер за ті самі гроші служити, а ні забирай ся, бо ти нам давно сіллю в оці, ми не можемо розпорядити ся по нашому фасону на славу і хвалу ойчизни...»* (Див.: І. Л., ф. 3, од. зб. 1631, арк. 139, 141).

Ще одним кореспондентом Івана Франка із Борислава був місцевий гірничий технолог Станіслав Кубик. До нас дійшов один лист від цього дописувача, котрий датується приблизно під 1895 р. Із його змісту дізнаємося, що С. Кубик мав намір написати дещо про гірництво, бориславську нафту та земний віск, а тому просив І. Франка, як доброго знавця з окремих аспектів порушеної проблеми, допомогти з профільною літературою та на майбутнє, посприяти надрукуванню цієї праці (І. Л., ф. 3, од. зб. 1609, арк. 495–497). На превеликий жаль, поки що не знаємо, якою була відповідь І. Франка на це прохання, адже не збереглося ані листа-відповіді, ані інших свідчень.

Висновки і перспективи подальших розвідок цього питання. Досліджуючи минуле Борислава як і інших населених пунктів, І. Франко неодноразово звертав увагу на вивчення со-

ціально-економічного та культурно-просвітницького становища краю. Основу його дослідницької спадщини з історії Борислава складають історико-краєзнавчі та етнографічно-фольклорні праці. Це насамперед роботи з часу нового періоду Борислава і становища робітничого люду на його теренах. Значну частину Франкових досліджень присвячено вивченню етнографії та фольклору краю, головний елемент яких складають записані в Бориславі та опубліковані ним прислів'я і приказки. У їхньому змісті відображаються повсякденне життя і діяльність не лише селян, а й робітників Бориславського нафтового комплексу та навколишніх поселень.

Домінантне місце у творчій спадщині вченого посідають і легенди, пісні, оповідання історичного характеру, робітничі коломийки тощо, що для дослідників становлять неоціненне джерело у напрямі вивчення минулого Борислава та бориславчан.

Кількісний аналіз історико-краєзнавчої та етнографічно-фольклорної спадщини І. Франка засвідчує, що про Борислав до нас дійшло понад два десятки праць, лівову частку яких складають наукові та художньо-літературні публікації. З огляду на це, багатообіцяючими є подальші, глибші дослідження історичної, краєзнавчої, етнографічної, політичної діяльності І. Франка на теренах Борислава та його околиць. Вони допоможуть конкретизувати особливості українського франкознавчого дискурсу, роль різноманітних теоретичних напрямів у національному інтелектуальному суспільстві.

Перспективними є також історико-джерелознавчі пошуки невідомих творів І. Франка та його листів, в яких відображено історико-краєзнавчі та етнографічно-фольклорні погляди українського вченого на історію рідного краю.

Джерела та література

- Бандрівський, К.** (1997). Спогади про Франка-школяра. В М. Гнатюк (Упоряд.), *Спогади про Івана Франка* (с. 49–54). Львів: Каміньяр.
- Гаврилів, Б.** (1997). *Галицьке краєзнавство: історичні дослідження на Прикарпатті в XIX – початок XX ст.* (Ч. 1). Коломия: Вік.
- Горак, Р.** (1998). *Стефан Ковалів: до 150-річчя від дня народження* (с. 117–126). Трускавець.

- Грицак, Я.** (2006). *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)*. Київ: Критика.
- Гузар, З.** (1995). Локальний колорит у романі І. Франка «Перехресні стежки». *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 1, 122–125.
- Дей, О.** (1970). Поетична панорама народного життя. Примітки. В О.І. Дея (Упоряд.), *Коломийки в записках Івана Франка* (с. 5–11, 131–132). Київ: Музична Україна.
- І. Л.** – Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України. Листи до Франка. Взято з <http://www.franko.lviv.ua/istoryky/franko-letters/dbr/pidtrymkaproektu.htm>.
- Ковалів, С.** (2003). *Оповідання. Казки. Листи: (з недрук. спадщини)*. М. Івасенка (Упоряд.); М. Шалата (Ред.). Львів: Кобзар.
- Ковалів, Ю.** (1952). Спогади про Степана Ковалева. В С. Ковалів, *Вибрані оповідання* (с. 23–29). Львів: Книжково-журнальне видавництво.
- Сабат, Г.** (1995). Портрет у системі художнього простору і часу роману «Борислав сміється» І. Франка. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 1, 135–139.
- Федченко, П.** (1989). Художня проза Івана Франка. В І. Франко, *Оповідання Борислав сміється: повість* (с. 5–26). Київ: Дніпро.
- Франко, І.** (2001). Мої знайомі жиди. В З.Т. Франко & М.Г. Василенко (Упоряд.), *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* (с. 335–347). Львів: Каменярь.
- Франко, І.** (1955). Децо про Борислав. В О.І. Дей (Упоряд.), *Вибрані статті про народну творчість* (с. 142–148). Київ: Видавництво Академії Наук УРСР.
- Франко, І.Я.** (1976–1986). *Зібрання творів* (Т. 1–50). Київ: Наукова думка.
- Шалата, М.** (1998). Козаччина у творах письменників Галичини середини XIX століття. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 3, 100–105.
- Якимович, Б.** (2006). *Іван Франко – видавець: книгознавчі та джерелознавчі аспекти*. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.

References

- Bandrivskiy, K.** (1997). Spohady pro Franka-shkoliara [Memories of Franko the Schoolboy]. In M. Hnatiuk (Comp.), *Spohady pro Ivana Franka – Memories of Ivan Franko* (pp. 49–54). Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
- Navryliv, B.** (1997). *Halyske kraieznavstvo: istorychni doslidzhennia na Prykarpatti v XIX – pochatok XX st. [Galician Local History: Historical Studies in the Carpathian Region in the XIX – Early XX Centuries]*. (Vol. 1). Kolomyia: Vik [in Ukrainian].

- Horak, R.** (1998). *Stefan Kovaliv: do 150-richchia vid dnia narodzhennia [Stefan Kovaliv: to the 150th anniversary of his birthday]*. (pp. 117–126). Truskavets [in Ukrainian].
- Hrytsak, Ya.** (2006). *Prorok u svoii vitchyzni. Franko ta yoho spilnota (1856–1886) [A prophet in his homeland. Franko and his community (1856–1886)]*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Huzar, Z.** (1995). Lokalnyi koloryt u romani I. Franka «Perekhresni stezhky» [Local color in I. Franko's novel «Cross Stitches»]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Local History Collection, 1*, 122–125 [in Ukrainian].
- Dei, O.** (1970). Poetychna panorama narodnoho zhyttia. Prymitky [Poetic panorama of national life. Notes]. In O.I. Deia (Comp.), *Kolomyiky v zapysakh Ivana Franka – Kolomyki in the records of Ivan Franko* (pp. 5–11, 131–132). Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
- I. L.** – Viddil rukopysnykh fondiv ta tekstolohii Instytutu literatury imeni T.H. Shevchenka NAN Ukrainy. Lysty do Franka [Department of Manuscripts and Textology, Institute of Literature Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine. Lysty do Franka]. Retrieved from <http://www.vv.franko.lviv.ua/istoryky/franko-letters/dbr/pidtrymkaproektu.htm> [in Ukrainian].
- Kovaliv, S.** (2003). *Opovidannia. Kazky. Lysty: (z nedruk. spadshchyny) [Story. Tales. Letters: (from non-printed inheritance)]*. M. Ivasenko (Comp.); M. Shalata (Ed.). Lviv: Kobzar [in Ukrainian].
- Kovaliv, Yu.** (1952). Spohady pro Stepana Kovaleva [Memories of Stepan Kovaliv]. In S. Kovaliv, *Vybrani opovidannia – Selected stories* (pp. 23–29). Lviv: Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Sabat, H.** (1995). Portret u systemi khudozhnoho prostoru i chasu romanu «Boryslav smiietsia» I. Franka [Portrait in the system of artistic space and time of the novel «Boryslav Laughs» by I. Franko]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Local History Collection, 1*, 135–139 [in Ukrainian].
- Fedchenko, P.** (1989). Khudozhnia proza Ivana Franka [Ivan Franko's Fiction]. In I. Franko, *Opovidannia Boryslav smiietsia: povist – Boryslav's story laughs: Story* (pp. 5–26). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Franko, I.** (2001). Moi znaiomi zhydy [My friends are jews]. In Z.T. Franko & M.H. Vasylenko (Comps.), *Mozaika: Iz tvoriv, shcho ne vviishly do Zibr. tv. u 50 t. – Mosaic: Of works not included to Collection of works in 50 vols.* (pp. 335–347). Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
- Franko, I.** (1955). Deshcho pro Boryslav [Something about Boryslav]. In O.I. Dei (Comp.), *Vybrani statti pro narodnu tvorchist – Selected artic-*

les about folk art (pp. 142–148). Kyiv: Vydavnytstvo Akademii Nauk URSR [in Ukrainian].

Franko, I.Ya. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv [Collection of works]*. (Vols. 1–50). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Shalata, M. (1998). *Kozachchyna u tvorakh pysmennykiv Halychyny sere-dyny XIX stolittia [The Cossacks in the Writers of Galicia in the middle of the XIX century]*. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Local History Collection*, 3, 100–105 [in Ukrainian].

Yakymovych, B. (2006). *Ivan Franko – vydavets: knyhoznavchi ta dzhere-loznavchi aspekty [Ivan Franko is the publisher: Book and source aspects]*. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.09.2019

УДК 37:061.2(477.4)"1917/1918":364-3
DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.184269

Геннадій КУЧЕРОВ

кандидат історичних наук, доцент, викладач вищої категорії кафедри соціальної роботи та психології, Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж, 13, вул. Годованця, м. Кам'янець-Подільський, Україна, індекс 32301 (kucherovgennadij@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7979-0855>

Бібліографічний опис статті: Кучеров, Г. (2019). Вплив державної допомоги на діяльність сільських «Просвіт» Правобережної України (1917–1918 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 123–138. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184269.

ВПЛИВ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ НА ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКИХ «ПРОСВІТ» ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1917–1918 рр.)

Анотація. Мета дослідження. Зважаючи на актуальність теми і враховуючи недостатнє висвітлення низки її аспектів, автор поставив за мету: з'ясувати особливості та умови надання сільським «Просвітам» допомоги з боку держави та місцевого самоврядування; простежити пряму залежність ефективності роботи осередків від отримання такої підтримки. **Методологія дослідження.** Відповідно до мети публікації, використовувалися загальнонаукові та спеціальні історичні методи. З числа міждисциплінарних застосовано структурно-системний метод, який уможливив розглянути об'єкт дослідження з усіма його основними рисами як єдине ціле. Із загальнологічних методів застосовано метод аналізу і синтезу, з емпіричних – аналіз доступних джерел і наукової літератури. У процесі підготовки публікації перевага надавалася конкретним історичним методам – історико-порівняльному, синхронному, статистичному. Історико-порівняльний метод дав змогу зіставити різні часи із предметом дослідження. Застосування синхронного методу допомогло з'ясувати як загальні закономірності, притама-

нні просвітницькому руху перших десятиліть ХХ ст., так і певні регіональні особливості. Статистичний метод уможливив з'ясування кількісних показників щодо допомоги просвітницьким товариствам. **Наукова новизна дослідження** полягає у тому, що вперше в українській історіографії, аналізуючи маловідомі та невідомі раніше архівні матеріали і документи, з'ясовано умови та особливості надання допомоги «Просвітам» Правобережної України. **Висновки.** Діяльність просвітницьких товариств повністю залежала від їхніх фінансових можливостей, а також головно від зовнішніх джерел – допомоги центральних органів влади та місцевого самоврядування. Надання допомоги залежало від зареєстрованого статуту, який мали не всі товариства. Через цю обставину, а також внаслідок постійних військових дій, через важкий фінансовий стан, держава достатньої грошової допомоги у здійсненні культурно-освітньої роботи «Просвітами» надати не могла. Сільські товариства отримували незначні кошти, що не давало їм можливості здійснювати просвітницьку роботу на належному рівні.

Ключові слова: товариство «Просвіта»; Правобережна Україна; допомога; просвітяни; фінансова діяльність; кошти.

Gennadiy KUCHEROV

Candidate of History Science, Associate Professor, Lecturer in the Higher Category of the Department of Social Work and Psychology, Podilsky Special Educational and Rehabilitation Social and Economic College, 13 Hodovantsia Str., Kamianets-Podilskyi, Ukraine, postal code 32301 (kucherovgennadij@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7979-0855>

To cite this article: Kucherov, G. (2019). Vplyv derzhavnoi dopomohy na diialnist silskykh «Prosvit» Pravoberezhnoi Ukrainy (1917–1918 rr.) [The influence of state help on the work of the village «Prosvitas» of the Right-Banked Ukraine (1917–1918)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 1/43, 123–138. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184269 [in Ukrainian].

**THE INFLUENCE OF STATE HELP
ON THE WORK OF THE VILLAGE «PROSVITAS»
OF THE RIGHT-BANKED UKRAINE (1917–1918)**

Summary. The purpose of the study. Taking into account the relevance of the topic and the lack of coverage of a number of its aspects, the author aimed to find out the peculiarities and conditions of assistance to rural «Prosvitas» assistance from the state and local self-government; to trace the direct dependence of the effectiveness of the cells on receiving such support. **Research methodology.** According to the purpose of the publication, general scientific and special historical methods were used. Among the interdisciplinary, a structural-system method was applied, which made it possible to consider the object of study with all its main features as a whole. The method of analysis and synthesis was applied by common methods, the method of analysis of available sources and scientific literature was applied by empirical methods. During the preparation of the publication, preference was given to specific historical methods – historical, comparative, synchronous and statistical. Historical-comparative method has allowed us to compare different times with the subject of study. The use of the synchronous method made it possible to find out both the general patterns inherent in the educational movement of the first decades of the twentieth century, as well as certain regional peculiarities. The statistical method has made it possible to find out quantitative indicators of assistance to educational companies. **The scientific novelty** of the study is that, for the first time in Ukrainian historiography, analyzing the previously unknown archival materials and documents, the conditions and peculiarities of providing assistance to the «Prosvitas» of Right-Banked Ukraine were clarified. **Conclusions.** The activities of educational societies depended entirely on their financial capacities, and, above all, on external sources – assistance from central authorities and local self-government. Assistance depended on a registered charter that not all partnerships had. Due to this circumstance, and also due to constant military actions, due to the difficult financial situation, the state could not provide sufficient financial assistance in carrying out cultural and educational work by the «Prosvitas». The village societies received little assistance, which prevented them from carrying out the educational work properly.

Keywords: society «Prosvitas»; Right Bank Ukraine; assistance; educators; financial activity; funds.

Постановка проблеми. Товариства «Просвіта» залишили помітний слід в історії національного державотворення та самовизначенні українців. Просвітяни проводили серед населення не лише роз'яснювальну роботу із злободенних питань, а й організовували заходи, метою яких були розвиток рідної мови і культури, відстоювання національних інтересів, виховання почуття патріотизму, любові до рідного краю і держави тощо. Крім того, ще й займалися добродійністю.

Діяльність просвітницьких товариств вимагала коштів. На початку свого функціонування осередки зазвичай отримували прибутки від членських внесків, а також від проведення культурно-освітніх заходів, особливо театральних вистав. Поліпшити свій фінансовий стан вони планували, отримавши кошти від центральних і місцевих органів державної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес відродження державності у сучасних умовах супроводжується поглибленим вивченням минулого українського народу. Протягом радянського періоду історії України на розробку та дослідження просвітницької тематики було накладено неофіційну заборону. Відтак основні праці, присвячені історії «Просвіт» появляються після 1991 р. Насамперед це публікації, збірники документів і матеріалів, наукові збірники конференцій, «круглих столів», праці, присвячені відомим просвітянам тощо.

Українська історіографія 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. характеризується комплексним, об'єктивним, незаангажованим вивченням історії товариств «Просвіта». Піднесення українського національного руху в роки першої російської революції, виникнення легальних товариств «Просвіта» досліджували Л. Євселевський та С. Фарина (1993). Автори, використавши архівні матеріали, показали особливості організації і функціонування «Просвіт» у Наддніпрянській Україні. Науковці стверджували, що головними центрами просвітницького руху у регіоні були міста Київ, Чернігів, Кам'янець-Подільський та Житомир, а відкриття у них «Просвіт» сприймалося українською громадськістю із великим ентузіазмом, і це підтверджували окремими фактами.

У 1993 р. до 125-ліття товариства «Просвіта» у Західній Україні вийшла колективна праця «Нарис історії «Просвіти» (Нарис історії «Просвіти»). У ній стисло подається історія львівсь-

кого товариства, утвореного у 1868 р., унаслідок діяльності якого радикально змінився світогляд широких мас українців: вони ставали національно свідомими громадянами, здобували навички цивілізованого господарювання, залучалися до здобутків світової культури та джерел українських традицій.

130-річчю заснування товариств «Просвіта» присвячений збірник матеріалів і документів «Просвіта»: історія та сучасність (1868–1998)». У вміщених у ньому публікаціях різнобічно висвітлена діяльність просвітницьких осередків в умовах самодержавства і після його повалення. Учені зібрали в одне ціле унікальні відомості як із закордонних, так і вітчизняних, малодоступних широкому загалові джерел. У збірнику міститься інформація про функціонування «Просвіт» у минулому і сьогодні, наводяться маловідомі факти з історії товариств, наприклад, київського, подільського, сільських тощо, та із життя окремих просвітян (Герман, 1998).

Узагальнивши науковий доробок, дослідники захистили перші кандидатські і докторські дисертації. Так, С. Фарина (1993) з'ясував роль «Просвіти» в українському національно-культурному русі на початку ХХ ст. Питання діяльності товариства «Просвіта» на Поділлі наприкінці ХІХ – першій половині ХХ ст. вивчив О. Герман (1995). Історію «Просвіт» доби національно-визвольних змагань українського народу (березень 1917–1920 рр.) висвітлила С. Масюк (1997). Проблему участі товариств у формуванні державницького потенціалу українського народу в другій половині ХІХ – першій чверті ХХ ст. простежила О. Малюта (2005). І. Зуляк зупинився на діяльності товариств «Просвіта» у національно-культурному відродженні українського народу Східної Галичини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.), а також простежив організаційні засади, господарське становище та культурно-просвітню діяльність товариства «Просвіта» у Західній Україні в міжвоєнний період (Зуляк, 1997, 2006). Особливість цих та інших праць полягає у тому, що в них подається характеристика діяльності переважно міських, зокрема, губернських товариств.

Попри всі досягнення національної історіографії у дослідженні історії правобережних «Просвіт» зазначена проблема у повному обсязі й належним чином науковцями не розглядалася.

Найперше це стосується функціонування сільських (низових) осередків, зокрема залежності їхньої роботи від зовнішньої допомоги. Саме цей факт визначив вибір тематики публікації.

Мета статті. Зважаючи на актуальність теми і враховуючи недостатнє висвітлення низки її аспектів, автор поставив мету: з'ясувати особливості й умови надання сільським «Просвітам» державного фінансування, простежити пряму залежність ефективності роботи осередків від отримання такої підтримки.

Результати досліджень. Революційні події на території України у 1917–1918 рр. сприяли утворенню великої кількості різноманітних громадських організацій, у тому числі й культурно-просвітницького спрямування. Одна з них – товариство «Просвіта», метою якого було відкриття читалень, книгарень, видання книг, газет і листівок для народного читання, організація шкіл для дітей і дорослих, збір інформації про пам'ятки старовини та їхнє збереження, будівництво Народних домів, організація співочих гуртків та театральних вистав, проведення музичних вечорів тощо. Ці та інші форми просвітницької роботи потребували значних коштів. Заходи «Просвіт», спрямовані на отримання прибутку, ситуацію не рятували. Вихід вбачався у пошуку зовнішніх джерел – державної допомоги.

Беручи до уваги складне становище товариств, одними із перших на допомогу їм прийшли губернська, повітові та волосні народні управи. Зокрема, у березні 1917 р. XI надзвичайні Подільські губернські земські збори ухвалили постанову, в якій пропонували повітовим управам надати «Просвітам» кошти для видавання українських підручників та забезпечити ними школи регіону (Телячий, 2006, с. 4).

Зважаючи на суцільну безграмотність сільського населення, «Просвіти» переважно розпочинали свою діяльність зі створення бібліотек-читалень або книгозбірень. Це не вимагало значних фінансових витрат. З метою розв'язання проблеми забезпечення літературою у початковий період своєї діяльності керівництво «Просвіт» зверталось «до всіх громадян з щирим братерським проханням і до українських організацій, котрі мають зайві примірники книжок, часописів і тощо, надіслати їх» (В. С., 1918, с. 39). Такі прохання надсилалися до органів влади всіх рівнів.

З іншого боку, у своїй роботі товариства наштовхувалися на споживацькі настрої селянства, частині якого було не до впадоби працювати безкоштовно. Ось чому виникали проблеми з оплатою членських внесків. Траплялися й випадки, нестачі коштів навіть тоді, коли членські внески сплачували усі члени осередку. Заходи «Просвіт», особливо постановка театральних вистав, теж не завжди давали прибуток. Ситуація погіршувалася ще й тим, що споживчі, кредитні та інші товариства на селі не ставили за мету постійно надавати допомогу сільським просвітянам. Тому останні постійно зверталися за допомогою до місцевих органів влади, губернських товариств і зазвичай отримували одноразові надходження.

І все таки, відповідно до плану діяльності дошкільної і позашкільної освіти в Україні, у 1917 р. питання надання допомоги новоствореним «Просвітам» було вкрай важливим, адже товариства, особливо сільські, «організації оскільки цінні, остільки ж тендітні і для свого розвитку потребують пильної і неослабної уваги і вчасної допомоги» (ЩДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 163, арк. 77). До розв'язання матеріальних проблем осередків долучилася й Центральна Рада. 28 червня 1917 р. було створено Генеральне секретарство в справах освіти, яке очолив І. Стешенко. Бажаючи знати про стан позашкільної освіти у державі для складання кошторисів, надання допомоги, новостворена структура просила керівництво «Просвіт» подати інформацію про свою діяльність. І. Стешенко під час виступу 2 липня 1917 р. зауважив, що держава надасть допомогу за умови подання товариствами певної інформації, звітів про діяльність, видання того чи того осередку (ЩДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 159, арк. 8).

Зазвичай кошти надходили незначні. Їх не вистачало навіть на поточні витрати: придбання літератури, часописів, проведення культурно-освітніх заходів тощо. Таке нелегке становище спостерігалось на території усїєї Правобережної України. Голова Департаменту позашкільної освіти С. Русова радила «Просвітам» об'єднуватися у краєві (повітові або губернські) спілки, щоб вони могли «отримати загальну допомогу» (ДАЖО, ф. 560, оп. 1, спр. 15, арк. 1). Подаючи клопотання про допомогу, просвітницькі осередки зобов'язані були надавати фінансові звіти про діяльність та інформацію про фінансовий стан.

На I Всеукраїнському з'їзді «Просвіт», який відбувся у Києві 20–23 вересня 1917 р., питання фінансового забезпечення товариств також було предметом розгляду. Зважаючи на їхнє складне матеріальне становище, попри різні погляди, було ухвалено рішення про перетворення «Просвіт» із громадських осередків на державно-громадські. Зокрема, у постановах з'їзду читаємо: «Просвіти» можуть здобувати кошти... не тільки з членських вкладок і жертв, а зі скарбів державних та громадських» («Вісти з краю», 1917, с. 3). Потреба у такій резолюції визначалася тим, що «Просвіти» у багатьох місцях були єдиними культурно-освітніми організаціями, які проводили роботу серед сільського населення, тому вони мали право фінансуватися не за рахунок випадкових, несистемних надходжень, а з місцевих та державного бюджетів. У такий спосіб можна було сподіватися на більш плідну, ефективну роботу осередків. При цьому земства як самоврядні органи мали утримувати інструкторів «Просвіт» і допомагати товариствам.

Зважаючи на ухвали I Всеукраїнського з'їзду «Просвіт», відділ Позашкільної освіти при Генеральному Секретаріатові на листопад-грудень 1917 р. запланував допомогу сільським товариствам у розмірі 1 000 крб. (ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 157, арк. 10). Проте, враховуючи важке становище в державі, 29 листопада 1917 р. уряд звернувся до Центрального Бюро «Просвіт» з пропозицією засновувати просвітницькі осередки у всіх селах, залучаючи допомогу селянських спілок (ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 160, арк. 46). Отже, держава у такий спосіб визнала свою неспроможність надавати постійну фінансову підтримку «Просвітам».

Прихід до влади П. Скоропадського позначився і на діяльності просвітницьких осередків. Очевидець тих подій О. Войнаренко відзначав, що у часи гетьманату особлива увага зверталася на надання державної допомоги «Просвітам» та розширення їхньої діяльності (Войнаренко, 1950, с. 21). Із метою зміцнення українського руху ця підтримка надавалася переважно тим товариствам, які функціонували на той час поза межами УНР: у Закарпатті, Криму, на Кубанщині, Подунайщині. Що ж стосується власне українських «Просвіт», то становище їх можна охарактеризувати двозначно. З одного боку, ті з них, що підтримували

розпорядження офіційної влади, її курс, могли розраховувати на державну підтримку, в тому числі і матеріальну. Щоправда, таких осередків було небагато. З іншого боку, на місцях окремі консервативні чиновники та інші представники гетьманської адміністрації негативно ставилися до роботи вже створених «Просвіт», а також до відкриття нових. Така реакція була спричинена тим, що діяльність деяких товариств виходила за межі статутів, а також вони здійснювали агітацію проти панівного ладу. Адміністрація забороняла їм проводити заходи, відбирала у них приміщення, конфісковувала україномовну літературу, а також застосовувала фізичні екзекуції до членів «Просвіт» тощо.

Навіть за таких умов «Просвіти» у регіоні створювалися. Зокрема, на Волині діяла комісія із заснування товариств. Голова Губернської шкільної ради В. Кандиба запропонував проєкт створення сітки «Просвіт» (табл. 1).

Таблиця 1

**Проект утворення сітки «Просвіт»
у Волинській губернії (автор В.С. Кандиба)**

№/№	Роки	Кількість «Просвіт» на 12 повітів Волинської губернії
1	1918	16
2	1919	20
3	1920	36
4	1921	48
5	1922	60
Всього		180

(ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 372, арк. 13).

Як бачимо, у 1918 р. передбачалось організувати 16 осередків із виділенням для них коштів держави та земства у сумі 34 800 крб. (табл. 2).

Таблиця 2

Фінансування 16 сільських «Просвіт» Волинської губернії

№/№	Статті видатків	Сума видатків на 16 «Просвіт» (крб.)	2/3 суми видатків (державні кошти) (крб.)	1/3 суми видатків (кошти Земства) (крб.)	Видатки для 1-ї «Просвіти» (на рік) (крб.)
1	а) щорічне асигнування				
2	Платня за помешкання	3840	2560	1280	240
3	Паливо	960	640	320	60
4	Світло	960	640	320	60
5	Завідуючий	9600	6400	3200	600
6	Сторож	3840	2560	1280	240
7	Передплата часописів та поповнення книгарні	3840	2560	1280	240
8	Канцелярія	960	640	320	60
9	б) одноразова допомога:				
10	Шафа для книг	960	640	320	60
11	6 лавок	960	640	320	60
12	2 столи і 2 табуретки	1200	800	400	75
13	Необхідний для початку роботи комплект книжок	3840	2560	1280	240
14	Упорядкування помешкання і канцелярії	3840	2560	1280	240
Всього на «Просвіті»		34800	23200	11600	2175

(ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 372, арк. 13–15).

Отже, за даними таблиці, на фінансування 16 сільських «Просвіт» виділялися кошти протягом року, а також одноразова допомога. Загалом на 16 сільських товариств і Волинську «Просвіту» на 1918 р. заплановано 40 440 крб., з яких 26 560 крб. за проектом припадало на кошти держави, а 13 830 крб. – на земські (ЦДАВО

України, ф. 2201, оп. 2, спр. 372, арк. 14). З такими коштами можна було вже розпочинати просвітницьку діяльність. Саме організація книгозбірні, придбання літератури, передплата періодичних видань вважалася чи не головною сферою роботи багатьох товариств, яка не потребувала великих витрат.

У 1918 р. на Поділлі державну допомогу отримали зазвичай деякі повітові «Просвіти» (ДАХО, ф.р. 260, оп. 1, спр. 40, арк. 18). Тому не дивно, що до Міністерства народної освіти почали надходити численні прохання від сільських «Просвіт» про виділення їм коштів. З приводу цього за розпорядженням міністра народної освіти Департамент позашкільної освіти у серпні повідомив просвітницьким організаціям про те, що «та чи та допомога від МНО може бути лише тоді, коли кожне товариство «Просвіта» буде мати відповідний статут, затверджений в Окружному Суді» (ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 381, арк. 2). Таке рішення стало відповіддю на появу товариств, фундатори яких планували при утворенні осередку отримати допомогу від державних структур і використати її на агітацію населення проти гетьманату та окупаційних військ. Займатися просвітницькою роботою вони не планували.

Статистичні дані свідчать про те, що загалом на другу половину 1918 р. Департамент позашкільної освіти виділив 600 тис крб. допомоги просвітницьким товариствам (по 6 тис на повіт). Не менше коштів виділяли також Народні Управи (ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 367, арк. 134). На 1918 р. у Черкаському повіті Київської губернії передбачалося виплатити допомогу «Просвітам» у розмірі 8 000 крб. (ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 482, арк. 1а). Таким чином, більшу частину коштів отримали сільські осередки і у другій половині 1918 р.

До підтримки діяльності сільських товариств долучилися місцеві органи влади. Як свідчить доповідь Київської Губернської Народної Управи Губернській Народній Раді у справі народної освіти була запланована допомога на організаційну роботу «Просвітам». Зокрема, передбачалося асигнувати 1 000 крб. на кожний повіт для фінансування поїздок просвітян для заохочення населення вступати у просвітницькі осередки, читання і проведення лекцій з тією ж метою, безплатного розповсюдження відповідної літератури тощо. Загалом – 12 000 крб. на Київську губернію

(«Доклади Київської Губерніяльної», 1918, с. 13). З доповіді Подільської Губернської Народної Управи Губернській Народній Раді у 1918 р. за № 76/22 видно, що більша частина повітових Народних Управ Поділля прийняли запропонований їм Губернською Управою зразковий обрахунок на позашкільну освіту, в якому була передбачена допомога сільським «Просвітам» на друге півріччя 1918 р. Наприклад, 50-ти сільським осередкам Вінницького повіту планувалося виділити по 200 крб. («Доклади Подільської Губернської», 1918, с. 77). У Вінницькому повіті за 1918 р. у справі позашкільної освіти було зроблено небагато. Причиною цього стала нестача земських коштів, а також отримання державної допомоги лише восени. Зокрема, станіславчицька, сутиська, слободо-стрижевська та ін. «Просвіти» отримали допомогу для організації вечірніх курсів для дорослих, для постановки вистав тощо (ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 193, арк. 3, 27).

За ініціативою Департаменту позашкільної освіти Генерального секретаріату 3–5 листопада 1918 р. у Києві відбувся II Всеукраїнський з'їзд «Просвіт». Одним із питань, що стало предметом розгляду, було матеріальне становище «Просвіт». Делегати констатували, що діяльність «Просвіт» має державне значення, а тому висловили побажання, щоб усі місцеві органи самоврядування всіляко допомагали їм (ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 367, арк. 128). З доповідями, в яких проаналізовано матеріальне та юридичне становище товариств, виступили відомі діячі позашкільної освіти та просвітницького руху: М. Ярмоленко, С. Русова, С. Сірополко, Л. Старицька-Черняхівська та ін. Перший із них уважав, що головним джерелом для існування «Просвіт» має стати допомога місцевих громад та уряду. З іншого боку, доповідач усупереч собі висловив думку, що товариства мають бути незалежними від держави і якомога менше звертатися до неї за допомогою (ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 367, арк. 134). Ця думка не була позбавлена сенсу, адже хто дає кошти, той і контролює їхнє використання. С. Русова підтримала М. Ярмоленка, зазначила, що товариствам необхідна допомога і держави, і земств. При цьому, на її думку, влада мала надати чи субсидії чи кредит просвітянам для будівництва приміщень. Однак С. Русова теж уважала, що «Просвіти» мають утримувати себе власними силами, «щоб ініціатива самих селян як найкраще виявлялася в піклува-

нні своєї рідної освітньої інституції» (ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 381, арк. 7).

Висновки. Отже, у зазначений період розпочався процес утворення сільських «Просвіт» на території Правобережної України. Початок цьому поклала Лютнева революція. Діяльність просвітницьких товариств повністю залежала від їхніх фінансових можливостей, а також, головню, від зовнішніх джерел – допомоги центральних органів влади та місцевого самоврядування.

Унаслідок постійних військових дій, через важкий фінансовий стан у державі, влада не могла надати суттєву фінансову допомогу «Просвітам». Надання допомоги залежало від наявності зареєстрованого статуту, який мали не всі товариства. Відтак, певні надії щодо розв'язання своїх фінансових проблем просвітяни покладали на I і II Всеукраїнські просвітницькі з'їзди. Як свідчать джерела, сільські осередки отримували недостатню допомогу, що не давало їм змогу здійснювати просвітницьку роботу на належному рівні.

Джерела та література

В. С. (1918). Освітній рух на Україні після революції. *Просвітянин*, 1, 34–40.

Вісти з краю. (1917). *Нова Рада*, 146, с. 3.

Войнаренко, О. (1950). *3 гетьманських часів. Спогади самовидця з року 1918*. Детройт: З друкарні «Америки».

Герман, В. (Упоряд.). (1998). *«Просвіта»: історія та сучасність (1868–1998): зб. матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка*. Київ: Вид. центр «Просвіта», Вид. «Веселка».

Герман, О.М. (1995). *Діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі наприкінці XIX і в першій половині XX століття*. (Автореф. дис. канд. іст. наук). Чернівці.

ДАЖО – Державний архів Житомирської області.

ДАХО – Державний архів Хмельницької області.

Доклади Київської Губерніяльної Народньої Управи Губерніяльній Народній Раді. По відділу Народньої освіти. (1918). Київ: Друкарня Київської Губерніяльної Народньої Управи.

Доклади Подільської Губерніяльної Народньої Управи. (1918). Кам'янець-Подільський: Друкарня Подільського Губерняського правління.

- Євселевський, Л.І., & Фарина, С.Я.** (1993). *«Просвіта» в Наддніпрянській Україні. Історичний нарис*. Київ: Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Тараса Шевченка.
- Зуляк, І.С.** (1997). *Діяльність товариства «Просвіта» у національно-культурному відродженні українського народу Східної Галичини (друга половина XIX – початок XX ст.)*. (Автореф. дис. канд. іст. наук). Чернівці.
- Зуляк, І.С.** (2006). *Товариство «Просвіта» у Західній Україні в міжвоєнний період: організаційні засади, господарське становище та культурно-просвітня діяльність*. (Автореф. дис. д-ра істор. наук). Чернівці.
- Малюта, О.В.** (2005). *«Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина XIX – перша чверть XX ст.)*. (Автореф. дис. канд. іст. наук). Київ.
- Масюк, С.О.** (1997). *Діяльність товариств «Просвіта» в Україні (березень 1917–1920 рр.)*. (Автореф. дис. канд. іст. наук). Київ.
- Мельник, І.** (Ред.). (1993). *Нарис історії «Просвіти»*. Львів – Краків – Париж: «Просвіта».
- Телячий, Ю.В.** (2006). Культурно-освітнє життя Поділля в період Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): з хроніки подій. *Освіта, наука і культура на Поділлі*, 6, 3–9.
- Фарина, С.Я.** (1993). *Роль «Просвіт» в українському національно-культурному русі на початку XX століття*. (Автореф. дис. канд. іст. наук). Кременчук.
- ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

References

- V. S.** (1918). *Osvitnii rukh na Ukraini pislia revoliutsii* [The educational movement in Ukraine after the revolution]. *Prosvitanyin – Enlightenment*, 1, 34–40 [in Ukrainian].
- Visty z kraiu* [To lead from the edge]. (1917). *Nova Rada – New Rada*, 146, p. 3 [in Ukrainian].
- Voinarenko, O.** (1950). *Z hetmanskykh chasiv. Spohady samovydsia z roku 1918* [From the hetman times. Memories of an eyewitness from the year 1918]. Detroit: Z drukarni Ameryky [in Ukrainian].
- Herman, V.** (Comps.). (1998). *«Prosvita»: istoriia ta suchasnist (1868–1998): zbirnyk materialiv ta dokumentiv, prysviachenykh 130-richchiu VUT «Prosvita» im. Tarasa Shevchenka* [«Prosvita»: History and Modernity (1868–1998): Coll. materials and documents dedicated to the

130th anniversary of VS «Prosvita» them. Taras Shevchenko. Kyiv: Vyd. tseentr «Prosvita», Vyd. «Veselka» [in Ukrainian].

Herman, O.M. (1995). *Diialnist tovarystva «Prosvita» na Podilli naprykintsi XIX i v pershii polovyni XX stolittia [Activities of the Prosvita Society in Podillya at the end of the 19th and the first half of the 20th century]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Chernivtsi [in Ukrainian].

DAZhO – Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State archive of Zhytomyr region] [in Ukrainian].

DAKhO – Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti [State archive of Khmelnytsky region] [in Ukrainian].

Doklady Kyivskoi Huberniialnoi Narodnoi Upravy Huberniialnii Narodnii Radi. Po viddilu Narodnoi osvity [Reports of the Kiev Provincial People's Administration to the Provincial People's Council. By the Department of National Education]. (1918). Kyiv: Drukarnia Kyivskoi Huberniialnoi Narodnoi Upravy [in Ukrainian].

Doklady Podilskoi Hubernskoi Narodnoi Upravy [Reports of the Podilsky Provincial People's Administration]. (1918). Kamianets-Podilskyi: Drukarnia Podilskoho Hubernskoho pravlinnia [in Ukrainian].

Yevselevskiy, L.I., & Faryna, S.Ya. (1993). *«Prosvita» v Naddniprianskii Ukraini. Istorychnyi narys [«Prosvita» in the Dnieper Ukraine. Historical sketch]*. Kyiv: Vseukrainske tovarystvo «Prosvita» im. Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

Zuliak, I.S. (1997). *Diialnist tovarystva «Prosvita» u natsionalno-kultur-nomu vidrodzhenni ukrainskoho narodu Skhidnoi Halychyny (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [The activity of the Prosvita Society in the national and cultural revival of the Ukrainian people of Eastern Galicia (second half of XIX – beginning of XX century)]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Chernivtsi [in Ukrainian].

Zuliak, I.S. (2006). *Tovarystvo «Prosvita» u Zakhidnii Ukraini v mizhvo-iennyi period: orhanizatsiini zasady, hospodarske stanovyshche ta kulturno-prosvitnia diialnist [«Prosvita» Society in Western Ukraine in the interwar period: organizational background, economic status and cultural and educational activities]*. (Extended abstract of Doctoral's thesis). Chernivtsi [in Ukrainian].

Maliuta, O.V. (2005). *«Prosvita» u formuvanni derzhavnytskoho potentsi-alu ukrainskoho narodu (druha polovyna XIX st. – persha chvert XX st.) [«Prosvita» in Formation of the State Potential of the Ukrainian People (second half of XIX – first quarter of XX century)]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].

- Masiuk, S.O.** (1997). *Diialnist tovarystv «Prosvita» v Ukraini (berezen 1917–1920 rr.) [Activities of «Prosvita» Societies in Ukraine (March 1917–1920)].* (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Melnyk, I.** (Ed.). (1993). *Narys istorii «Prosvity» [Essay on the history of «Prosvita»].* Lviv – Krakiv – Paryzh: «Prosvita» [in Ukrainian].
- Teliachyi, Yu.V.** (2006). *Kulturno-osvitnie zhyttia Podillia v period Tsentralnoi Rady (berezen 1917 r. – kviten 1918 r.): z khroniky podii [Cultural and educational life of Podillya in the period of the Central Rada (March 1917 – April 1918): from the chronicle of events].* *Osvita, nauka i kultura na Podilli – Education, Science and Culture in the Podillya*, 6, 3–9 [in Ukrainian].
- Faryna, S.Ya.** (1993) *Rol «Prosvit» v ukrainskomu natsionalno-kulturnomu rusi na pochatku XX stolittia [The role of «Prosvita» in the Ukrainian national and cultural movement in the early twentieth century].* (Extended abstract of Candidate's thesis). Kremenchuk [in Ukrainian].
- TsDAVO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine] [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.09.2019

УДК 001.89(477:476)

DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.185702

Галина ГРИЦЕНКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

Бібліографічний опис статті: Гриценко, Г. (2019). Розвиток українсько-білоруських наукових зв'язків у міжвоєнний період. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 139–151. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.185702.

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКИХ НАУКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. *Мета* дослідження – проаналізувати розвиток українсько-білоруських зв'язків у галузі науки у міжвоєнний період. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності та об'єктивності в підході до явищ минулого на основі різнобічного й комплексного аналізу джерел і наукової літератури. **Наукова новизна** статті полягає у спробі комплексного дослідження змісту наукових взаємин українців і білорусів у 20–30-х рр. ХХ ст. **Висновки.** Взаємозв'язки Білорусі та України в галузі науки виразилися насамперед у величезній допомозі українського народу білоруському висококваліфікованими науковими кадрами, створенні вищої школи і наукових установ. Розвиток наукових зв'язків двох народів в окреслений період здійснювався у певних формах: спочатку поїздки, встановлення особистих контактів, рецензії на роботи вчених, потім розробка низки тем з історії сусіднього народу, спільна участь у наукових конференціях, симпозіумах. Делегація українських науковців була найбільш чисельною. І це свідчить не тільки про близькість двох народів, їхнє сусідство, а й про міцні зв'язки між білоруськими і українськими вченими. Все це сприяло глибшому пізнанню двох слов'янських народів, їхніх злободенних національних проблем.

Адже радянська влада не зупинялася перед необхідністю знищення усіх, хто не вписувався у встановлені рамки і стереотипи мислення, зокрема в науці. Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми є вивчення українсько-білоруських громадсько-культурних зв'язків міжвоєнного періоду.

Ключові слова: Україна; Білорусь; наукові зв'язки; В. Пічета; М. Грушевський; репресії.

Halyna HRYTSENKO

Candidate of Historical Science, Assistant Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

To cite this article: Hrytsenko, H. (2019). Rozvytok ukraïnsko-biloruskykh naukovykh zviazkiv u mizhvoïennyi period [The development of the Ukrainian-Belarusian scientific connections during the interwar period]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43, 139–151. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.185702* [in Ukrainian].

THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN-BELARUSIAN SCIENTIFIC CONNECTIONS DURING THE INTERWAR PERIOD

Summary. *The purpose of the research is to analyze the development of the Ukrainian-Belarusian connections in the field of science during the interwar period. Methodology of the research centers on the principles of historicism, systematic and objective approach towards the phenomena of the past, which is based on the comprehensive and complex sources and scientific literature analysis. Scientific novelty of this paper is the attempt to research the content of scientific relations between Ukrainians and Belarusians during the 1920–30's. Conclusion: first of all, interconnection between Belorussia and Ukraine in the scientific field is expressed in the great help of Ukrainian people towards Belarusians through highly skilled scientific professionals, by creating the High School and scientific institutions. The development*

of scientific connections between the two nations during the outlined period pursued in certain forms: firstly, scientific trips, the development of personal contacts, scientists' works' reviews; then, the series of topics from the history of Belarusians; common participation in scientific conferences and symposiums also took place. The most numerous scientific delegation was the one from Ukraine. This fact testifies not only to the proximity of two nations, but also tight connection between Ukrainian and Belarusian scientists. All in all, this factors promoted the intensive acquaintance of two Slavic people, their topical national problems. In fact, the Soviet authority never stopped eliminating everyone who went beyond scopes and stereotypes of standard thinking, particularly in science. The perspective direction of further problem exploration is to study the Ukrainian-Belarusian socio-cultural connections during the interwar period.

Keywords: *Ukraine; Belorussia; scientific connections; V. Picheta; M. Hrushevskiy; repressions.*

Постановка проблеми. Міжвоєнні роки в історії України та Білорусі відомі як період відродження, процвітання передовсім їхньої культури і мови. Це був час проведення білорусизації та українізації – політики національно-державного і національно-культурного будівництва. Як відомо, Лютнева революція в Росії вплинула на всі сфери життєдіяльності, в тому числі на міжнаціональні відносини. На законодавчій основі створювалися більш сприятливі, ніж раніше, умови для розвитку національних культур, у тому числі білорусько-українських наукових зв'язків. Такі контакти вели до взаємозбагачення культур двох народів, що було бажаним для кожного з них, і довгий час підтримувалися як офіційною владою, так і інтелігенцією, широкими масами людей. Важливість вивчення теми посилюється формуванням сучасної системи білорусько-українських міжнародних відносин, зближенню їхніх культур, що має важливе суспільно-політичне значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідницька розробка проблеми наукових взаємозв'язків білоруського і українського народів в окреслений період не стала темою спеціального дослідження. Однак окремі аспекти її все ж знайшли певне відображення у роботах білоруських і українських учених. Окремі фрагменти проблеми позначені українською дослідницею Н. Ткач

в колективній монографії авторів інститутів історії АН УРСР і АН БРСР (Кондуфор, 1978, с. 79–81), а деяким її аспектам присвятили свої тези В. Лебедева, Н. Василевська, Н. Токаров (Навіцкі, Касцюк і ін., 2004, с. 210–213, 231–233, 243–246, 256–260), О. Яновський (Яновський & Бойко, 2007, с. 12–19).

Мета дослідження – проаналізувати розвиток українсько-білоруських наукових зв'язків у міжвоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Першочергове значення в Білорусі і Україні у міжвоєнний період було приділено розвитку національної освіти. Адже до 1921 р. молодь з Білорусі змушена була роз'їхатися по різних напрямках у пошуках можливості отримати вищу освіту. Своїх вищих навчальних закладів, а тим більше класичного університету на білоруській землі не було з часів закриття Віленського університету (1832) і Гори-Горецького землеробського інституту (1864). Одним із напрямків на шляху білорусів до здобуття вищої освіти були університети України. Але особливі успіхи в цій галузі були досягнуті в роки радянської влади на основі спочатку політики білорусизації та українізації.

БРСР однією з перших серед союзних республік здійснила початковий всеобуч: у 1931/32 навчальному році 98 % дітей у віці 8–11 років були охоплені такою освітою. Почався поступовий перехід до загальної обов'язкової семирічної освіти (Перцев, 1953, с. 209).

Потреби розвитку народного господарства, розширення мережі загальноосвітніх шкіл створювали хорошу базу для розвитку вищої школи в Білорусі та Україні. Напередодні Великої Вітчизняної війни в 25 вищах Білорусі налічувалося 21,5 тис. студентів, серед яких 76,6 % становили білоруси. Тільки за 1932–1940 рр. вони підготували приблизно 10 тис. фахівців вищої кваліфікації. У різних сферах працювали 27,7 тис. фахівців з вищою і 59,9 тис. із середньою спеціальною освітою (Касцюк, 2006, с. 302).

Розвиток широкої мережі вищої школи уможлиблював підготовку висококваліфікованих фахівців для народного господарства і, крім того, створював базу для широкої дослідницької діяльності, закладав основу для розвитку наукових зв'язків.

Центром наукової думки Білорусі став Інститут білоруської культури (Інбелкульт – ІБК), організований у 1922 р. Він проводив велику наукову роботу в сфері вивчення природних багатств

республіки, літератури, мови, фольклору, історії та ін. Крім того, на ІБК була покладена почесна задача «... зближення між братніми культурами Союзу РСР» (*Савецкая Беларусь*, 1924). І це завдання він ретельно виконував.

На першому етапі діяльності українські дослідницькі установи надали Інбелкульту допомогу комплектуванням кадрів. На роботу до Білорусі приїхали уродженці України професори В. Пічета, А. Ясінський, М. Малюшицький, П. Бузук (Токарев, 2004, с. 112–113). Кафедри факультетів медичних і суспільних наук були заміщені відомими вченими Київського, Смоленського та інших університетів.

Україна надавала велику допомогу і в комплектуванні наукових бібліотек Білорусі. Так, Наркомат освіти УРСР повернув Білорусі бібліотеку графа Хрептовича-Буцяного, яка зберігалася у Києві (Кондуфор, 1978, с. 128).

При відвідуванні України ректор Білоруського державного університету (БДУ), член Інбелкульту професор В. Пічета встановив міцні зв'язки з українськими вченими. Підтвердженням тому – поява рецензії українського дослідника Л. Окіншевича на об'ємну монографію В. Пічети (Історія Білорусі. Ч. II. М.-Л., 1924) (*Савецкая Беларусь*, 1924). В. Пічета навчався в Київському університеті, а з 1921 р. був науковим співробітником Української АН. З 1925 р. активно виступав у білоруських виданнях з рецензіями на дослідження українських вчених. Підтримував контакти з У. Пічетою, З. Давгялом, В. Дружицом, С. Некрашевичом, Я. Купалою, Я. Коласом (*Польмя*, 1927, 1). Тут необхідно нагадати, що перший ректор БДУ В. Пічета народився в Полтаві (1879) і своєю рідною мовою вважав українську.

Через деякий час з'явилася рецензія самого В. Пічети на монографію М. Чубатого «Державно-правове становище українських земель Литовської держави під кінець XIV ст.» (*Польмя*, 1929, 6).

Така позиція була характерна і для інших вчених. Відомий білоруський історик, суспільно-політичний діяч В. Ігнатовський в 1917–1918 рр. при підготовці лекції «Короткий нарис національно-культурного відродження Білорусі» для студентів Мінського учительського інституту, використовував багато праць українських авторів, у тому числі Д. Дорошенка «Білоруси і їх національне

відродження» (Київ, 1908), А. Новина «Білоруський національний рух. Літературно-науковий вісник» (Київ, 1911) (Кабржыцкая, 2011, с. 221).

У жовтні 1926 р. професор В. Пічета знову відвідав Україну. І як результат – у білоруських журналах з'явилися його рецензії на монографії І. Огієнка «Історія українського друкарства», П. Попова «Початок друкарства у слов'ян», В. Барвінка «Загальний огляд стародруків київських бібліотек» (Кабржыцкая, 2011, с. 225).

Слід відзначити також присутність фігури М. Грушевського в діяльності БДУ. Звичайно, не фізична присутність у Білорусі, а активна робота на батьківщині після повернення (1924) з еміграції знайшла відгук колег-істориків з БДУ. Його досвід і наполегливість при налагодженні системної розробки національної української історії і копіткого вивчення регіональної історії України, про що свідчить створення ним науково-дослідної кафедри історії України та комісії порайонного дослідження історії України (Яновський & Бойко, 2007, с. 14), були дуже потрібні в Білорусі. Відповідні зусилля докладали В. Пічета, М. Довнар-Запольський, А. Смолич та інші співробітники БДУ. Щобільше, активна участь колективу БДУ в проведенні білорусизації вимагала звернення до напрацювань українських колег, і насамперед М. Грушевського, в галузі національної історії. Слід відзначити, що М. Грушевський займався дослідженням історії Берестейщини (Західне Полісся або Брестсько-Пінський край сучасної Білорусі) (Яновський & Бойко, 2007, с. 66–71).

З другої половини 20-х рр. білорусько-українські наукові контакти помітно розширюються. По-перше, зростає кількість публікацій українських вчених у білоруських журналах, а білоруських дослідників – в українських. Тільки журнал «Полум'я» на своїх сторінках помістив статті українського історика Л. Окіншевича «Козацтво в Білорусі» і «Т. Шевченко в своєму щоденнику» (*Польмя*, 1927, 1, с. 172–190; 1927, 7, с. 245–251). Зі свого боку, В. Пічета надрукував рецензію на низку робіт українських вчених з археології України (*Польмя*, 1927, 5, с. 193–195). Простежуються також рецензії на монографію К. Німчинова «Український язик у минулому й тепер» (*Польмя*, 1927, 4, с. 236–237), а також працю «Повстання декабристів в Україні» (*Польмя*, 1928, 2, с. 223–224), академіка А. Кримського «Дещо про білору-

софіліство в Росії» (*Польмя*, 1928, 3, с. 231–233), І. Свенціцького «Розквіт культурно-національного життя Східної Білорусі» (*Польмя*, 1927, 7, с. 201–205).

Аналогічна тенденція спостерігалася і в українських журналах. Письменник М. Горещкий опублікував в одному з них свою статтю «Білоруська література», музикознавець Ю. Дрейзін – «Музика на Білорусі», краєзнавець М. Касперович – «Білоруське краєзнавство», а професор П. Бузук – «Кілька слів про українсько-білоруське побратимство» (Кондуфор, 1978, с. 165–166).

По-друге, продовжували розвиватися відомі форми наукових зв'язків. Так, 10 грудня 1927 р. на святкування у Києві 70-річного ювілею життя і діяльності відомого українського вченого академіка Д. Багалія приїхали професор В. Пічета і голова секції наукових співробітників Інбелкульту професор Я. Вальфсон (Токарев, 2004, с. 112).

Зі свого боку, члени історичної секції Української академії наук з Києва також привітали з ювілеєм ректора В. Пічету телеграмою-привітанням 27 жовтня 1926 р. Під щирими вітальними словами стояли підписи братів-істориків Михайла і Олександра Грушевських. Українські колеги бажали своєму земляку, прекрасному історикові, організатору Білоруського університету подальшого плідного продовження «історичної роботи» і довгих років «такої ж чудової праці» (Яновський & Бойко, 2007, с. 14). Відзначимо, що трохи раніше, 1 жовтня 1926 р. В. Пічета на урядовому рівні був відряджений до Української академії наук для участі 3 жовтня в Києві у святкуванні 60-річчя від дня народження та 40-річчя «літературно-наукової та суспільної діяльності» академіка М. Грушевського.

У подальшому вчені БДУ підтримували тісні творчі контакти зі своїм українським колегою. Про це свідчить хоча б той факт, що якщо Академією наук СРСР в 1928 р. була розпочата процедура висунення кандидатур для обрання на вакантні місця академіків і член-кореспондентів, то В. Пічета запропонував членом університетської вченої Ради обговорити можливість підтримки М. Грушевського в цьому академічному змаганні. Як свідчить інформація, що опублікована в жовтні 1928 р. в центральній білоруській пресі під заголовком «БДУ про кандидатури в АН СРСР», після дискусій і позитивних оцінок наукової

цінності історичних праць М. Грушевського вирішено, що є всі підстави підтримати його кандидатуру серед шести істориків (Борисевич & Войтович, 1998, с. 114).

До речі, серед них, крім М. Грушевського, був висунутий від БДУ і ще один український історик, знавець як української, так і білоруської історії, один з однодумців Грушевського – Д. Багалій.

Продовжувалося і вивчення білоруськими вченими досвіду діяльності наукових колективів України. У 1928 р. на одному із засідань кафедри етнографії Інбелкульту була заслухана доповідь «Організація і метод роботи етнографічної комісії Української Академії наук» (Яновский, 2004, с. 124–125).

Міжвоєнне двадцятиліття збагатилося дослідженнями білоруських дослідників П. Бузука (1926, с. 23–28), та українських літературознавців Л. Луціва (1926, с. 224–226), А. Кримського (1928, с. 231–265), які показали значення діяльності українських вчених для розвитку білоруської культури. Знаковою, на нашу думку, є стаття білоруського мовознавця П. Бузука (1891–1943) «Пам'яті Франка», в якій автор охарактеризував Каменяра як велетня української літератури, «співця пригнічених народів», що робить його близьким і дорогим білоруському народові. Дослідник підкреслив щиру любов і повагу письменника не тільки до українського, а й до інших народів, назвавши його «галицьким Шевченком» (Бузук, 1926, с. 23–28). І. Франко сприяв народженню і становленню білоруської критики. Він залишався патріотом і виразником інтересів обох народів.

Важливе значення для подальшого розвитку наукових зв'язків мало відкриття 1 січня 1929 р. в Мінську на базі Інбелкульту Білоруської академії наук. На урочистих зборах в Мінську були присутні і почесні гості з України – це представники Української академії наук О. Фоміна, всеукраїнського наукового товариства Ю. Мазуренка. Делегація українських науковців була найбільш численною. І це свідчить не тільки про близькість двох народів, їх сусідство, а й про міцні зв'язки між білоруськими і українськими вченими.

У 1929 р. Всеукраїнська Академія наук обрала своїми дійсними членами президента БАН В. Ігнатовського і народного поета Білорусі, академіка БАН Янка Купалу (Токарев, 2004, с. 256).

Ознакою 30-х рр. стало і взаємопроведення наукових заходів учених України в Білорусі. Білоруський журнал «Полум'я» в 1929 р. повідомляв, що в Україні організовується тиждень білоруської науки. Для читання доповідей з Мінська приїхала до Харкова і Києва делегація з 15 найбільш відомих вчених (*Польмя*, 1929, 5, с. 202).

День відкритих дверей Всеукраїнської Академії наук в Білорусі почався 19 травня 1933 р. в Мінську з приїздом групи українських вчених різних галузей науки. Серед них були академіки ВУАН О. Богомолець, О. Палладін та ін. Вони виступили з низкою доповідей про проблеми розвитку та досягнення наукової думки України. Українська делегація взяла участь у засіданні Президії БАН, на якому обговорювався стан і перспективи спільної діяльності (Токарев, 2004, с. 266).

Слід відзначити, що велика кількість науково-педагогічної та творчої інтелігенції проживали в столичних областях – Київській і Мінській. Так, до кінця 1930-х рр. в Мінську були визначені ВНЗ, проживали більшість письменників, митців, редакторів. Процес формування національної професійної культури і мистецтва, національних кадрів починався у БССР тільки в 1930-ті рр. (Старовойтов, 2012, с. 101).

Загалом, демократичний характер радянської системи підготовки кадрів, національних кадрів в умовах білорусизації і українізації дав змогу за короткий термін певною мірою ліквідувати національну нерівність в області грамотності та освіти. У БССР і УРСР були досягнуті високі показники рівня освіченості населення. У другій половині 1930-х рр. в свідоме життя входило більш грамотне і освічене покоління, виховане на революційних цінностях, але в умовах жорсткої дисципліни і репресивної політики, від якої постраждала і частина інтелігенції.

На тлі цих взаємин в 30-х рр. мало місце розгортання боротьби з так званим «націонал-демократизмом» і звинувачення у причетності до нього багатьох діячів освіти, науки, літератури і мистецтва. У результаті необґрунтованих обвинувачень у приналежності нібито «Спілки визволення Білорусі» були позбавлені звання академіка і репресовані президенти АН БРСР І. Сурт, віце-президент В. Щербаков, секретар П. Панкевич, академіки Ц. Бурстина, Т. Домбаль, З. Жилунович, В. Пічета і ін. Президент

БАН В. Ігнатівський 4 лютого 1931 р. покінчив життя самогубством. У результаті було репресовано понад 140 співробітників АН БРСР (Трус, 2011, с. 279).

Аналогічні процеси відбувалися на території України, де наприкінці 1929 р. було заарештовано велику групу діячів науки і культури, звинувачених у причетності до «Спілки визволення України». М. Грушевський уникнув цієї долі, але його раптова смерть в 1934 р. дотепер викликає різні думки. Адже радянська влада вважала необхідністю знищення всіх, хто не вписувався у встановлені рамки і стереотипи мислення, навіть (а може, тим більше) в науці.

Висновки. Взаємозв'язки Білорусі та України в галузі науки виразилися насамперед у величезній допомозі українського народу білоруському висококваліфікованими науковими кадрами, у створенні вищої школи і наукових установ.

Розвиток наукових зв'язків білоруського та українського народів в окреслений період здійснювався у певних формах: спочатку поїздки, встановлення особистих контактів, рецензії на роботи вчених, потім розробка низка тем з історії сусіднього народу, спільна участь у наукових конференціях, симпозіумах. Усе це сприяло глибшому пізнанню двох слов'янських народів, їхніх злободенних національних проблем.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми є вивчення українсько-білоруських громадсько-культурних зв'язків міжвоєнного періоду.

Література

- Бузук, П. (1926). Памяці Франка. *Польмя*, 4, 23–28.
- Бровка, В.В. (Ред.). (1970). *БССР: Краткая энциклопедия* (Т. 3). Минск: Изд. Советская энциклопедия.
- Борисевич, Н.А., & Войтович, А.П. (Ред.). (1998). *Национальная академия наук Беларуси: 1929–1999*. Минск: Беларуская Энцыклапедыя.
- Кабржыцкая, Т. (2011). *Дзве Радзімы – Украіна і Беларусь – пад міратворчымі крыламі буслоў*. Минск: Кнігазбор.
- Касцюк, М. (Ред.). (2006). *Гісторыя Беларусі. Том 5: Беларусь у 1917–1945 гг.* Минск: Экаперспектыва.
- Кондуфор, Ю.Ю. (Ред.). (1978). *Нерушимая дружба украинского и белорусского народов в период социализма*. Киев: Наукова думка.

- Кримський, А.** (1928). До етнографії Полісся. *Розвідки, статті та замітки* (с. 231–265). Київ: ВУАН.
- Кримський, А.** (1928). Дещо про білорусофільство в Росії. *Розвідки, статті та замітки*. Київ: ВУАН.
- Луців, Л.** (1926). Янка Купала і Т. Шевченко. *Літературно-науковий вісник* (с. 224–226).
- Навіцкі, У.І., & Касцюк, М.П. і інш.** (Рэдкал.). *Беларусь-Україна: гістарычны вопыт узаемаадносін: матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі* (Мінск, 18–19 сакавіка 2003 г.). (2004). Мінск: Інстытут гісторыі НАНБ.
- Перцев, В.Н.** (Ред.). (1953). *Документы и материалы по истории Белоруссии* (Т. 3). Минск: Изд. АН БССР.
- Польша*. (1927).
- Польша*. (1928).
- Польша*. (1929).
- Савецкая Беларусь*. (1924, 4 лістапада).
- Свенціцький, І.** (1928). *Розквіт культурно-національного життя Східної Білорусі*. Львів: Наклад автора.
- Старовойтов, М.И.** (2012). Научно-педагогическая и творческая интеллигенция белорусско-украинского пограничья в условиях белорусизации и украинизации: этнокультурный аспект. *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*, 4 (73), 95–102.
- Токарев, Н.В.** (2004). Становление сотрудничества между Академиями наук Беларуси и Украины (1928–1941 гг.). *Беларусь-Україна: гістарычны вопыт узаемаадносін: матэр. Міжнарод. навук. канферэнцыі*. Мінск: Інстытут гісторыі НАНБ.
- Трус, М.В.** (Рэд.). (2011). *Максім Багдановіч: энцыклапедыя*. Минск: Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі.
- Яновський, О.А., & Бойко, В.М.** (Ред.). (2007). *Науково-історичні читання, присвячені 140-річчю з дня народження М.С. Грушевського* (Мінськ, 22 грудня 2006 р.). Білоруський державний університет. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф».
- Яновский, О.А.** (2004). *Украинские страницы начальной истории Белорусского университета* (с. 124–125). Київський національний університет у ХХІ столітті. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».

References

- Buzuk, P.** (1926). Pamiatci Franka [In memory of Frank]. *Polymia – Flames*, 4, 23–28 [in Belarus].

- Brovka, V.V.** (Ed.). (1970). *BSSR: Kratkaia enciklopediia [Short Encyclopedia]*. (Vol. 3). Minsk: Izd. Sovetskaia enciklopediia [in Belarus].
- Borisevich, N.A., & Voitovich, A.P.** (Eds.). (1998). *Natsionalnaia akademiia nauk Belarusi: 1929–1999 [National Academy of Sciences of Belarus: 1929–1999]*. Minsk: Belarускаia Entcyklapedyia [in Belarus].
- Kabrzhytckaia, T.** (2011). *Dzve Radzimy – Ukraina i Belarus – pad miratvorchymy krylami buslov [Two of the motherland – Ukraine and Belarus – under the wings of storks miratvorchymy]*. Minsk: Knigazbor [in Belarus].
- Kastciuk, M.** (Ed.). (2006). *Gistoryia Belarusi. T. 5: Belarus u 1917–1945 gg. [History of Belarus. Vol. 5: Belarus in 1917–1945 years]*. Minsk: Ekaperspektyva [in Belarus].
- Kondufor, Iu.Iu.** (Ed.). (1978). *Nerushimaia druzhba ukrainskogo i belorusskogo narodov v period sotcializma [The indestructible friendship of the Ukrainian and Belarusian peoples during the period of socialism]*. Kiev: Naukova dumka [in Russian].
- Krymskyi, A.** (1928). Do etnografii Polissia [To the ethnography of Polissya]. *Rozvidky, statti ta zamitky – Intelligence, articles and notes* (pp. 231–265). Kyiv: VUAN [in Ukrainian].
- Krymskyi, A.** (1928). Deshcho pro bilorusofilstvo v Rosii [Something about Belarosophilism in Russia]. *Rozvidky, statti ta zamitky – Intelligence, articles and notes*. Kyiv: VUAN [in Ukrainian].
- Lutsiv, L.** (1926). Yanka Kupala i T. Shevchenko [Yanka Kupala and T. Shevchenko]. *Literaturno-naukovyi visnyk – Literary and Scientific Bulletin* (pp. 224–226) [in Ukrainian].
- Navitcki, U.I., & Kastciuk, M.P. et al.** (Eds.). *Belarus-Ukraina: gistorychny vopyt uzaemaadnosin: materyialy Mizhnarodnai navukovai kanferentcyi* (Minsk, 18–19 sakavika 2003 g.) [*Belarus-Ukraine: historical experience of mutual relations: Proceedings of the International Scientific Conference* (Minsk, March 18–19, 2003)]. (2004). Minsk: Instytut gistoryi NANB [in Belarus].
- Pertcev, V.N.** (Ed.). (1953). *Dokumenty i materialy po istorii Belorussii [Documents and materials on the history of Belarus]*. (Vol. 3). Minsk: Izd. AN BSSR [in Belarus].
- Polymia [Flames]*. (1927). [in Belarus].
- Polymia [Flames]*. (1928). [in Belarus].
- Polymia [Flames]*. (1929). [in Belarus].
- Savetckaia Belarus [Soviet Belarus]*. (1924, November 4). [in Belarus].
- Svientsitskyi, I.** (1928). *Rozkvit kulturno-natsionalnoho zhyttia Skhidnoi Bilorusi [The heyday of the cultural and national life of Eastern Belarus]*. Lviv: Naklad avtora [in Ukrainian].

- Starovoitov, M.I.** (2012). Nauchno-pedagogicheskaia i tvorcheskaia intelli-gentciia belorussko-ukrainskogo pogranichia v usloviakh belorusizatsii i ukrainizatsii: etnokulturnyi aspekt [Scientific-pedagogical and creative intelligentsia of the Belarusian-Ukrainian borderland in the conditions of Belarusianization and Ukrainization: ethnocultural aspect]. *Izvestiia Gomelskogo gosudarstvennogo universiteta imeni F. Skoriny – News Francisk Scorina Gomel State. University*, 4 (73), 95–102 [in Belarus].
- Tokarev, N.V.** (2004). Stanovlenie sotrudnichestva mezhdru Akademiiami nauk Belarusi i Ukrainy (1928–1941 gg.) [Formation of cooperation between the Academies of Sciences of Belarus and Ukraine (1928–1941)]. *Belarus-Ukraina: gistorychny vopyt uzaemaadnosin: mater. Mizhnarod. navuk. kanferentcyi – Belarus-Ukraine: historical experience of mutual relations: Proceedings of the International Scientific Conference*. Minsk: Instytut gistoryi NANB [in Belarus].
- Trus, M.V.** (Ed.). (2011). *Maksim Bagdanovich: entcyklapedyia [Maxim Bogdanovich: encyclopedia]*. Minsk: Belarus. Entcykl. imia P. Brovki [in Belarus].
- Yanovskyi, O.A., & Boiko, V.M.** (Ed.). (2007). *Naukovo-istorychni chytannia, prysviacheni 140-richchii z dnia narodzhennia M.S. Hrushevskoho* (Minsk, 22 hrudnia 2006 r.) [Scientific and historical readings dedicated to the 140th anniversary of M.S. Hrushevsky (Minsk, December 22, 2006)]. Nizhyn: TOV «Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf» [in Ukrainian].
- Yanovskii, O.A.** (2004). *Ukrainskie stranitsy nachalnoi istorii Belorusskoho universiteta [Ukrainian pages of the initial history of the Belarusian University]*. (pp. 124–125). Kyivskiy natsionalnyi universytet u XXI stolitti. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet» [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 26.09.2019

УДК 94(477):323.3-057.87"1930"
DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.184271

Олександр КОМАРНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 61, вул. Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна, індекс 32300 (kob-1974@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1012-3683>

Людмила КОМАРНИЦЬКА

викладач, Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж, 13, вул. Годованця, м. Кам'янець-Подільський, Україна, індекс 32300 (kob-1974@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6742-8314>

Бібліографічний опис статті: Комарницький, О., & Комарницька, Л. (2019). Опозиційність студентства педагогічних ЗВО щодо економічної політики радянської влади на селі (1930-ті рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 1/43, 152–164.* doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184271.

**ОПОЗИЦІЙНІСТЬ СТУДЕНТСТВА ПЕДАГОГІЧНИХ
ЗВО ЩОДО ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА СЕЛІ (1930-ті рр.)**

Анотація. *Мета дослідження* – показати ставлення студентів педагогічних закладів освіти до політики більшовиків, яку вони проводили в українському селі у 1930-ті рр. *Щодо методології*, то у процесі написання статті було використано комплекс загальнонаукових (аналіз, синтез, метод порівняння, діалектичний) та спеціально-наукових методів історичного пізнання (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний). **Наукова новизна:** комплексно показано прояви опозиційності студентської молоді, яка не погоджувалася із високими темпами колективізації, політикою розкуркулення, гостро сприймала хлібозаготівлі, незадовільне

харчування тощо. **Висновки.** У 1930-ті рр. частина студентів педагогічних закладів освіти, майбутніх вчителів, які, за задумом влади, у найближчому майбутньому мали забезпечити ідеологічне виховання дітей і підлітків, почали відверто заявляти про помилки влади у більшовицькій політиці щодо сільського господарства. Вони вважали, що дії радянської влади призвели до занепаду і деградації сільського господарства, дуже низької зарплати колгоспників. Через це деякі студенти відмовлялися їхати у села, брати участь у кампаніях, зокрема, колективізації, хлібозаготівлі, політико-освітній роботі тощо. Що стосується колективізації, то студенти відверто заявляли, що насильницькі методи, які широко використовувала панівна влада, могли призвести до масового антибільшовицького селянського руху. Частина молоді стверджувала, що більшовикам не слід втручатися у справу колективізації та вести боротьбу з куркулями. Не сприйняли студенти плани влади щодо хлібозаготівлі, вважаючи їх непосильними для селян. Особливо опозиційні настрої студентства посилювалися у роки Голодомору 1932–1933 рр.

Ключові слова: студент; інститут; технікум; колективізація; хлібозаготівля; розкуркулення; голод.

Oleksandr KOMARNITSKYI

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of the History of Ukraine Department, Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University, 61 Ohiienko Str., Kamianets-Podilskyi, Ukraine, postal code 32300 (kob-1974@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1012-3683>

Liudmyla KOMARNITSKA

Lecturer, Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College, 13 Godovantsia Str., Kamianets-Podilskyi, Ukraine, postal code 32300 (kob-1974@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6742-8314>

To cite this article: Komarnitskyi, O., & Komarnitska, L. (2019). Opozytsiynist studentstva pedahohichnykh ZVO shchodo ekonomichnoi polityky radianskoi vlady na seli (1930-ti rr.) [Opposition of students of Pedagogical Higher Education Establishments on economic policy of Soviet power in the rural (1930s) areas]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka.*

Seriia Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43, 152–164. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184271 [in Ukrainian].

OPPOSITION OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL HIGHER EDUCATION ESTABLISHMENTS ON ECONOMIC POLICY OF SOVIET POWER IN THE RURAL (1930s) AREAS

***Summary.** The purpose of the study is to show the attitude of students of pedagogical educational institutions towards the policy of the Bolsheviks in the Ukrainian village in the 1930's. On the **methodology**, in the process of writing the article, a complex of general scientific (analysis, synthesis, comparison method, dialectical) and special scientific methods of historical cognition (historical-genetic, historical-comparative, historical-typological, problem-chronological) were used. **Scientific novelty:** the author gives a comprehensive coverage of the manifestations of the opposition of student youth, who did not agree with the high rate of collectivization, the policy of dispossession, acutely perceived grain procurement, poor nutrition, etc. **Conclusions.** In the 1930s a part of the students of pedagogical educational institutions, future teachers, who, according to the plan of the authorities, were supposed to provide the ideological education of children and adolescents in the near future, began to openly state the mistakes of the authorities in the Bolshevik policy on agriculture. They believed that the actions of the Soviet government led to the decline of agriculture and degradation, and the collective farmers received very low wages. Because of this, some students refused to go to villages, participate in campaigns, in particular, collectivization, grain procurement, political and educational work, etc. Regarding collectivization, the students openly stated that the violent methods widely used by the ruling power, could lead to a massive anti-Bolshevik peasant movement. Some of the young people believed that the Bolsheviks should not interfere in the cause of collectivization and fight against the kulaks. The students did not accept the plans of the authorities for grain procurements, considering them overwhelming for peasants. Particularly oppositional sentiments of students intensified during the Holodomor of 1932–1933.*

***Keywords:** student; institute; technical school; collectivization; grain procurement; dispossession; famine.*

Постановка проблеми. Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. авторитарний радянський режим, який значною мірою сформувався у період непу, трансформувався в тоталітарний. Для його зміцнення важливо було, як зазначає С. Кульчицький, не тільки придушити прояви опозиційних настроїв чи прямі виступи проти державної влади, а й не допустити поширення інакомислення і навіть самої думки про опозицію владі в суспільстві (Кульчицький, 1996). Значною мірою це стосується студентської молоді педагогічних закладів освіти, опозиційність якої у цей період посилювалася.

Аналіз досліджень і публікацій. Ця проблема в історичній науці комплексно не вивчалася. Окремі її аспекти присутні у дослідженнях О. Рябченко (2012), В. Липинського (Липинский, 1991, с. 40), І. Мошик (2010), О. Єрмака, Г. Білик (2009).

Мета статті: показати ставлення студентів педагогічних закладів освіти до політики більшовиків, яку вони проводили в українському селі у 1930-ті рр.

Наукова новизна: комплексно показано прояви опозиційності студентської молоді, що не погоджувалася із високими темпами колективізації, політикою розкуркулення, гостро сприймала хлібозаготівлі, незадовільне харчування тощо.

Виклад основного матеріалу. Частина студентства не сприйняла більшовицької моделі суспільства і наприкінці 1920-х – у 1930-ті рр. посилюються його опозиційні настрої, спричинені незадовільним матеріальним становищем, а також змінами в ідеологічній площині. Серед студентства визрівало невдоволення економічною політикою радянської влади, зокрема, із взятими високими темпами колективізації, методами хлібозаготівлі тощо.

Молодь відверто заявляла про помилки влади у політиці щодо сільського господарства. Восени 1932 р. студент-комсомолец Київського ІСВ Потіщенко, оцінюючи політику партії, зазначав, що «ми зайшли в селі в тупик» (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5567, арк. 22). Такої ж думки дотримувався і студент Харківського ІПО Котенко (Рябченко, 2012, с. 214). У тому ж році студент Київського ІПО Лубенський виступив із відвертою думкою, що «наші плани призвели до того, що сільське господарство занепало, деградувало» (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5567, арк. 14). 7 студентів Ржищівського педтехнікуму (Па-

пенко, Зайченко та ін.) у 1932 р. розповідали своїм товаришам, що сільське господарство деградувало, а ЦК КП(б)У припускався помилок (Глабець, 1932, с. 33–34). У 1932–1933 н.р. студент Ніжинського ІСВ Снігур констатував, що село перетворили «на колонію» (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 148, арк. 61). Окрім того, навесні 1933 р. студент Житомирського ІСВ Лендерман у розмові про роботу студентів у с. Барашівка на посівній кампанії сказав: «Це коні з вищою освітою». Студентки Мініна й Надозірна під час роботи у цьому селі констатували: «Ми копаємо землю руками, а дружини комскладу роз'їжджають військовими кінями, яких можна використати тут» (ДАЖО, ф. п. 211, оп. 1, спр. 46, арк. 10). У березні 1930 р. студент Київського ІНО І. Кастерний зазначав, що колгоспники отримували дуже низьку зарплату («Таким студентам не місце», 1930, с. 3). Студентка Київського ІСВ Падюра відмовлялася брати участь у кампаніях в селі (Я., 1930, с. 4), а її колеги із Ржищівського педтехнікуму Будникова і Пінчукова – копати буряки у с. Демовщина (С. С., 1931, с. 2). У 1933 р. студенти, які повернулися із літніх канікул, у Хортицькому німецькому педтехнікумі поширювали «нездорову» інформацію: «колгоспи не зможуть посіяти свою землю», «коні в колгоспі всі здохли», «колгоспники не мають хліба» (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 326, арк. 39).

Серед частини студентів панували опозиційні настрої щодо проведення у селах колективізації. Так, у 1930 р. на партійних зборах Харківського ІНО присутні прийняли резолюцію, у якій зазначили, що під час колективізації «головокружіння від успіхів було у ЦК РКП(б) і у Сталіна. Вони натворили помилок, а тепер намагаються перекласти їх на первички [первинні парторганізації]» (Липинский, 1991, с. 40). Тоді ж студент цього вишу В. Іванов зауважував, що «матеріальної бази для колективізації не було і тепер нема... ЦК забув Ленінську тактику і стратегію до селянства» («Рішуча відсіч», 1930, с. 1). У листопаді 1931 р. студент Кам'янець-Подільського ІСВ М. Заремба у розмові висловлювався про те, що «у колгоспи втягували адміністративним порядком, а не на добровільних засадах» (ДАХО(б), ф. р. 302, оп. 1, спр. 934, арк. 75–77). Студент Первомайського педтехнікуму М. Доніш, оцінюючи колективізацію, висловив побоювання, що «коли буде такий нажим [комуністів] на село, то недовго буде

існувати радянська влада» (Мельничук, 1931, с. 27). Студент Кам'янець-Подільського педінституту Бламар пояснював своїм товаришам, що «успіхи колективізації повстали внаслідок «гайки» з боку держави» (ДАХО(б), ф. р. 302, оп. 1, спр. 1585, арк. 48). Подібні настрої поширювалися і серед молоді Херсонського ІНО (ДАХО(а), ф. р. 469, оп. 1, спр. 12, арк. 36), Житомирського (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 148, арк. 104–105; ДАЖО, ф. п. 211, оп. 1, спр. 46, арк. 10), Київського (Дергач, Жук, Захарченко та ін., 2001, с. 65–66) та Черкаського ІСВ (Хвиля, 1931, с. 24).

Частина студентів негативно поставилися до політики розкуркулення селян. Так, у Вінницькому ІСВ у грудні 1933 р. Сергєєвський, виступаючи перед групою студентів, заявив, що класової боротьби на селі немає, і партії не слід втручатися у справу колективізації та вести боротьбу з куркулем (Тучинський, 2007, с. 298). Студентка Ніжинського ІСВ Гончарова, використавши слова «троцькістів», звинуватила владу у тому, що «ми зараз порвали спілку з середняком, послали його в Сибір» (Кондрашов, 1998, с. 13). У 1935 р. студент Луганського педінституту Грюкач «не бачив різниці між колгоспником і куркулем» (Свириденко, 1935, с. 3). Студент Глухівського педінституту Баштовий пропагував «куркульську» теорію про те, що «за капіталізму наймити і бідняки, в своїй більшості, мають змогу, як-то кажуть, вибитися в люди і стати заможними» (Мошик, 2010, с. 304). Частина студентів Волинського ІНО «роздувала звістки з села і настроювали на те, що партія робить зараз поворот». Крім того, студенти Уманський, Стаценко, Жолтовський поширювали чутки про «бабські бунти» у селах, які мали стати наслідком політики розкуркулення (ДАЖО, ф. п. 211, оп. 1, спр. 30, арк. 10).

Не сприйняли студенти плани влади щодо хлібозаготівлі, вважаючи їх непосильними для селян. Восени 1931 р. студент Вінницького ІСВ Струтинський заявив, що хлібозаготівельні плани в колгоспах нереальні. Зі свого боку, Сучак констатував, що плани хлібозаготівель непосильні і призведуть до занепаду тваринництва. Павлюк інформував, що міліція і представники влади забирали хліб поголовно у всіх незаможників (ДАВО, ф. п. 292, оп. 1, спр. 7, арк. 12). Про нереальність виконання плану хлібозаготівлі говорив і студент Харківського ІПО Котенко (Рябченко, 2012, с. 214). Студент III курсу Чернігівського ІСВ Бабич у

липіні 1933 р. заявляв про «ненормальність хлібозаготовки на Україні, як наслідок того, що відповідальні посади нібито займають переважно росіяни, а не українці» (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 148, арк. 198зв.). Низку фактів антирадянських настроїв («плани заготівель нереальні») у 1935 р. виявили серед студентів Кам'янець-Подільського педінституту (ДАХО(б), ф. р. 302, оп. 1, спр. 1631, арк. 96зв.). У лютому 1932 р. зі складу студентів Бердянського педтехнікуму відрахували Бахмацького та Лепка, які у с. Успенівка організували групу селян, що виступала проти хлібозаготівлі (Лиман & Константінова, 2008, с. 333). Позбавили права на освіту і студентку Полтавського педінституту І. Марченко, оскільки в її матері під час хлібозаготівлі знайшли закопаний хліб (Єрмак & Білик, 2009, с. 21).

Опозиційні настрої студентства посилювалися у голодні 1932–1933 рр. Наприклад, у грудні 1932 р. студент Уманського ІСВ І. Мусидрай, звітуючи про свою роботу як уповноваженого райкому ЛКСМУ, зазначав, що «люди не мають, що їсти і помирають». Він свідчив і про те, що частина відповідальних працівників колгоспів дбали лише про своє благополуччя, а за своїх односельців турбувалися лише формально. Побачене змусило його зробити висновок, що «ми погналися за кількістю, не звертаючи увагу на якість колгоспного руху, внаслідок чого занепад сільського господарства ... Ми взяли непосильні темпи, а якщо ми взяли такі темпи, то треба було забезпечити їх відповідним керівництвом колгоспів». Це ж саме стосувалося і «25-тисячників, яким дуже важко переорієнтуватися від праці робітника до сільського господарства» (Дергач, Жук, Захарченко та ін., 2001, с. 63–64). Студент Бердянського ІСВ Панченко констатував, що радянська влада «весь хліб вивезла, а люди голодують» (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 148, арк. 73). Навесні 1933 р. студент Житомирського ІСВ Лашкул на вимогу подати звіт про педпрактику заявив: «Що я Вам напишу, про те, як селяни пухнуть з голоду на селі» (ДАЖО, ф. п. 211, оп. 1, спр. 71, арк. 101). У 1933 р. студент Ржищівського педтехнікуму Кармазин заявив, що «зараз на селі голод і що партія з колективізацією зайшла в глухий кут» (Скриженко, 1933, с. 39). В Уманському педтехнікумі студент ІІ курсу Чорний висловився, що «партійці не вміють працювати, вони кажуть, що хліб є, а на селі опухлі лежать... Коли б селяни

згуртувалися та зробили повстання, може було б краще». Цю думку поділяв і студент Васенко (Прилуцький, 2001, с. 232). Студент Київського ІПО Бурсов дивувався, що «на селі голодують, а говорять про успіхи п'ятирічки» (*Українське радянське суспільство*, 2012, с. 674).

Власне, складним було становище і самих студентів. Навесні 1933 р. студент Житомирського ІСВ Зайченко організував групу для переїзду в «хлібну» Донеччину. Деякі старшокурсники агітували першокурсників: «Ми ще помучимося трошки, нам залишилося недовго, а ви тут пропадете, скоріше кидайте» (ДАЖО, ф. п. 211, оп. 1, спр. 71, арк. 101). Студент Вінницького педінституту Білик намалював плакат із написом «Призрак ходить по Європі – призрак голоду» (ДАВО, ф. п. 136, оп. 6, спр. 493, арк. 2; ф. п. 292, оп. 1, спр. 25, арк. 20зв.). У Кам'янець-Подільському ІСВ поширювалися вислови, що «студентство пропаде, бо нема їжі», «це не їдальня, це вивіска» (ДАХО(б), ф. п. 4, оп. 1, спр. 35, арк. 13зв.). Студент II курсу хімічно-біологічного відділу Геренчук у розмові з товаришами говорив, що «в інституті дуже гарно прибрано, але студенти голодні ходять» (ДАХО(б), ф. п. 302, оп. 1, спр. 2216, арк. 83–83зв.). Із Бердичівського ІСВ у 1932 р. повідомляли, що серед студентів траплялися «занепадницькі» настрої: «Хліб нам не дають, ми пропадемо, будемо скоро лягати на вулиці, як коні... Треба спочатку забезпечити, а потім вимагати соцзмагання та ударництва» (ДАВО, ф. п. 136, оп. 6, спр. 20, арк. 76). Низку заяв зробили студенти Ніжинського ІСВ. Ось тільки деякі з них: «Люди мруть, гроби заказують у чергу і я вже в чергу записався» (Іваненко), «В Ніжині мруть і пухнуть, що скоро не вистачить дошок ховать» (Патрикей, Стрикун, Єременко), «Що це за будівництво соціалізму, коли люди помирають... Хіба будеш учитися, коли ти голодний» (Муха). Студенти Середюк і Масюк висловлювалися, що бригади, які відряджалися у села, «об'їдали селян». Водночас, вони запитували, «де подівається той хліб, що [ми] заготов[ляли]. Нам він щось не попадає. Все йде в провалля» (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 148, арк. 60–61).

Такі ж настрої поширювалися і в наступні роки, коли голодомор відступив. На початку 1935 р. серед студентства Кам'янець-Подільського педінституту поширювалося «багато балачок чого

нема хліба, багато різних хникань» (ДАХО(б), ф. п. 4, оп. 1, спр. 41, арк. 40зв.). Того ж року студент-комсомолец Ніжинського педінституту Яцура заявляв, що «українські селяни голодали і голодують, все забрала Росія». Подібні настрої були також у студентів Кошура, Куделі, Смерди, Майкова, Лушнікова (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 1, спр. 1249, арк. 109). У 1937 р. серед молоді Житомирського педінституту велися «нездорові» розмови («нема хліба в магазинах»). Одним із таких підбурювачів був комсомолец Павліковський (ДАЖО, ф. п. 211, оп. 1, спр. 71, арк. 101).

Висновки. Так у 1930-ті рр. частина студентів педагогічних закладів освіти, майбутніх учителів, які, за задумом влади, у найближчому майбутньому мали забезпечити ідеологічне виховання дітей і підлітків, почали відверто заявляти про помилки влади у більшовицькій політиці щодо сільського господарства. Вони вважали, що дії радянської влади призвели до того, що сільське господарство занепало і деградувало, а колгоспники отримували дуже низьку зарплату. Через це деякі з них відмовлялися їхати у села, брати участь у кампаніях, зокрема, колективізації, хлібозаготівлі, політико-освітній роботі тощо. Що стосується колективізації, то студенти відверто заявляли, що насильницькі методи, які широко використовувала панівна влада, могли призвести до масового антибільшовицького селянського руху. Частина молоді вважала, що більшовикам не слід втручатися у справу колективізації та вести боротьбу з куркулями. Не сприйняли студенти плани влади щодо хлібозаготівлі, вважаючи їх непосильними для селян. Особливо опозиційні настрої студентства посилювалися у роки Голодомору 1932–1933 рр.

Джерела та література

- Глабець, М. (1932). Про Липника, «липову» дирекцію і гнилий дух. *Студент революції*, 27, 33–34.
- Дергач, В., Жук, П., Захарченко, В. та ін. (2001). *Жорна: Нариси. Спогади. Документи: про політичні репресії на Черкащині в період тоталітарного режиму* (Кн. 2). Черкаси.
- ДАВО – Державний архів Вінницької області.
- ДАЖО – Державний архів Житомирської області.
- ДАХО(а) – Державний архів Херсонської області.
- ДАХО(б) – Державний архів Хмельницької області.

- Єрмак, О., Білик, Г. (2009). Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка: з історії перших десятиліть діяльності. *Альманах Полтавського державного педагогічного університету «Рідний край»*, 2, 6–23. Полтава.
- Кондрашов, В. (1998, березень-квітень). «З корінням вирвати національно-контрреволюційні елементи з Н. П. І.» (Погром у Ніжинській вищій школі на початку 30-х років). *Сіверянський літопис: всеукр. наук. журн.*, 2 (20), 13–15. Чернігів.
- Кульчицький, С. (1996). *Комунізм в Україні: перше десятиліття (1919–1928)*. Київ.
- Лиман, І.І., & Константінова, В.М. (2008). *Бердянські педагогічні курси та педагогічний технікум (192–1935 роки): матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету (Т. 3)*. Київ.
- Липинський, В.В. (1991). *Кто защитит студента? Студенческие организации Украины: история и современность*. Донецьк.
- Мельничук. (1931). Кубло куркульських синків. *Студент революції*, 4, 27.
- Мошик, І.В. (2010). Особливості та проблеми формування студентського контингенту вузів Чернігівщини у 30-ті рр. ХХ ст. *Сіверщина в історії України*, 3, 302–306. Київ, Глухів.
- Прилуцький, В.І. (2001). *Молодь України в умовах формування тоталітарного ладу (1920–1939 рр.)*. Київ.
- Рішуча відсіч правому опортунізму. (1930). *Студент революції*, 24, 1.
- Рябченко, О. (2012). *Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації*. Харків.
- С. С. (1931, 24 листопада). Вирвати з коренем. *За комуністичні кадри*, 6, с. 2. Ржищів.
- Свириденко. (1935, 6 листопада). Ворожі дії Грюкача. *За більшовицькі педкадри*, 16, с. 3. Луганськ.
- Скриженко, Ф. (1933). У Ржищеві потрібна перевірка. *Студент революції*, 7–8, 39.
- Таким студентам не місце в пролетарському ВИШі. (1930, 21 березня). *Кузня освіти*, 8, с. 3.
- Тучинський, В.А. (2007). Становлення і розвиток вищої та професійної освіти в місті Вінниці у 30-х рр. ХХ ст. *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження: матеріали ХХІ Вінницької наук. іст.-краєзнавч. конф.* (с. 297–300). Вінниця.
- Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя*. (2012). Київ.
- Хвиля, Б. (1931). «Мамо, до колективу не записуйтесь». *Студент революції*, 2, 24.

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України.

Я. (1930, 20 грудня). Вовк в овечій шкурі. *Кущня освіти*, 5 (20), с. 4.

References

- Hlabets, M.** (1932). Pro Lypnyka, «lypovu» dyreksiui i hnylyi dukh [About Lipnik, the «linden» directorate and the rotten spirit]. *Student revoliutsii – Student of Revolution*, 27, 33–34 [in Ukrainian].
- Derhach, V., Zhuk, P., Zakharchenko, V., et al.** (2001). *Zhorna: Narysy. Spohady. Dokumenty: pro politychni represii na Cherkashchyni v period totalitarnoho rezhymu [Millstone: Essays. Memoirs. Documents: on political repression in Cherkasy region during the totalitarian regime]*. Cherkasy [in Ukrainian].
- DAVO – Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti – The State Archives of Vinnytsia Region [in Ukrainian].
- DAZhO – Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti – The State Archives of Zhytomyr Region [in Ukrainian].
- DAKhO(a) – Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti – The State Archives of Kherson Region [in Ukrainian].
- DAKhO(b) – Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti – The State Archives of Khmelnytskyi Region [in Ukrainian].
- Yermak, O., & Bilyk, H.** (2009). Poltavskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni V.H. Korolenka: z istorii pershykh desiatylyt diialnosti [Poltava State Pedagogical V.G. Korolenko University: from the history of the first decades of activity]. *Almanakh Poltavskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu «Ridnyi kraj» – «Native Land» Poltava State Pedagogical University almanac*, 2, 6–23. Poltava [in Ukrainian].
- Kondrashov, V.** (1998, March-April). «Z korinniam vyrvaty natsionalno-kontrevoliutsiini elementy z N. P. I.» (Pohrom u Nizhynskii vyshchii shkoli na pochatku 30-kh rokiv) [«Rooting out Nationally Counter-Revolutionary Elements from NPI» (Massacre in Nizhynska higher school at the beginning of the 30-th)]. *Siverianskyi litopys: vseukrainskyi naukovyi zhurnal – Siveriansky chronicle: All-Ukrainian scientific journal*, 2 (20), 13–15. Chernihiv [in Ukrainian].
- Kulchytskyi, S.** (1996). *Komunizm v Ukraini: pershe desiatylittia (1919–1928) [Communism in Ukraine: the first decade (1919–1928)]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Lyman, I.I., & Konstantinova, V.M.** (2008). Berdianski pedahohichni kursy ta pedahohichnyi tekhnikum (1920–1935 roky) [Berdiansk Ped-

- gogical Courses and Teachers College (1920–1935)]. *Materialy z istorii Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Proceedings from history of Berdyansk State Pedagogical University* (Vol. 3). Kyiv [in Ukrainian].
- Lipinskii, V.V.** (1991). *Kto zashchytit studenta? Studencheskie organizatscii Ukrainy: istoriia i sovremennost* [Who will protect the student? Student organizations of Ukraine: history and modernity]. Donetsk [in Russian].
- Melnychuk.** (1931). Kublo kurkulsykh synkiv [The dome of the kulak sons]. *Student revoliutsii – Student of Revolution*, 4, 27 [in Ukrainian].
- Moshyk, I.V.** (2010). Osoblyvosti ta problemy formuvannya studentskoho kontynhentu vuziv Chernihivshchyny u 30-ti rr. XX st. [The features and problems of formation of the student contingent of higher education institutions in Chernihiv region in the 1930s.] *Sivershchyna v istorii Ukrainy – Sivershchyna in the history of Ukraine*, 3, 302–306. Kyiv, Hlukhiv [in Ukrainian].
- Prylutskyi, V.I.** (2001). *Molod Ukrainy v umovakh formuvannya totalitarnoho ladu (1920–1939 rr.)* [The youth of Ukraine in the conditions of formation of a totalitarian system (1920–1939)]. Kyiv [in Ukrainian].
- Rishucha vidsich pravomu oportunizmu [The decisive rebuff of right opportunism]. (1930). *Student revoliutsii – Student of Revolution*, 24, 1 [in Ukrainian].
- Riabchenko, O.** (2012). *Studenty radianskoi Ukrainy 1920–1930-kh rokiv: praktyky povsiakdennosti ta konflikty identyfikatsii* [Students of Soviet Ukraine in the 1920s and 1930s: Daily Practices and Conflicts of Identification]. Kharkiv [in Ukrainian].
- S. S.** (1931, November 24). Vyrvaty z korenem [Tear out the root]. *Za komunistychni kadry – For Communist Staff*, 6, p. 2. Rzhyshev [in Ukrainian].
- Svyrydenko.** (1935, November 6). Vorozhi dii Hriukacha [Grukach hostile actions]. *Za bilshovytski pedkadry – For Bolshevik Staff*, 16, p. 3. Luhansk [in Ukrainian].
- Skryzhenko, F.** (1933). U Rzhyshevi potrebna perevirka [In Rzhyshev a check is needed]. *Student revoliutsii – Student of Revolution*, 7–8, 39 [in Ukrainian].
- Takym studentam ne mistse v proletarskomu VYShi [Such students have no place in the proletarian HEI]. (1930, March 21). *Kuznia osvity – Workshop for Education*, 8, p. 3 [in Ukrainian].
- Tuchynskyi, V.A.** (2007). Stanovlennia i rozvytok vyshchoi ta profesiinoi osvity v misti Vinnytsi u 30-kh rr. XX st. [Formation and development of higher and professional education in Vinnitsa in the 1930s]. *Vinnychchyna: mynule ta sohodennia. Kraieznavchi doslidzhennia: materialy XXI Vinnytskoi naukovoï istorychno-kraieznavchoï konferentsii – Vin-*

nychena: past and today. Regional studies: the XXI Vinnytsya scientific historical and regional conference proceedings (pp. 297–300). Vinnytsia [in Ukrainian].

Ukrainskeadianske suspilstvo 30-kh rr. XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia [Ukrainian Soviet Society of the 1930s: Essays in Everyday Life]. (2012). Kyiv [in Ukrainian].

Khvyliа, В. (1931). «Mamo, do kolektyvu ne zapysuies» [«Mom, don't sign up for the team»]. *Student revoliutsii – Student of Revolution*, 2, 24 [in Ukrainian].

TsDAVO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy [Central State Archives of Supreme Authorities and Governments of Ukraine] [in Ukrainian].

TsDAHO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archives of Public Unions of Ukraine] [in Ukrainian].

Ya. (1930, December 20). Vovk v ovechii shkuri [Wolf in sheep's clothing]. *Kuznia osvity – Workshop for Education*, 5 (20), p. 4 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.08.2019

УДК 792(477).03(091)"1941/1943"
DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.184272

Лідія НЕСТЕРЕНКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання, Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського, 83, вул. Слобідська, м. Чернігів, Україна, індекс 14021 (lidnesa@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5353-2922>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAB-3456-2019>

Бібліографічний опис статті: Нестеренко, Л. (2019). Роль П.І. Шипенка у відновленні діяльності Прилуцького міського театру імені Тараса Шевченка в роки нацистської окупації (вересень 1941 – вересень 1943 р.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 165–179. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184272.

РОЛЬ П.І. ШИПЕНКА У ВІДНОВЛЕННІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИЛУЦЬКОГО МІСЬКОГО ТЕАТРУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (вересень 1941 – вересень 1943 р.)

Анотація. *Метою статті є вивчення діяльності директора та художнього керівника Прилуцького міського театру імені Тараса Шевченка Петра Івановича Шипенка в період окупації м. Прилуки нацистами (вересень 1941 – вересень 1943 р.).* **Методологія дослідження** базується на принципах науковості, системності та історизму. Під час роботи було використано конкретно-пошуковий, історико-системний методи, а також методи аналізу, синтезу та узагальнення. **Наукова новизна** полягає в тому, що на основі архівних документів, уведених до наукового обігу вперше, було досліджено біографічні дані директора театру П.І. Шипенка; з'ясовано його роль у відновленні та розбудові Прилуцького міського театру імені Тараса Шевченка; проаналізовано основні напрями діяльності театру. **Висновки.** Завдяки наполегливій праці директора та художнього керівника театру

ру П.І. Шипенка колектив продовжив театральні традиції до воєнного часу. За два роки акторський склад постійно кількісно і творчо зростає. Мистецький доробок трупи характеризується десятками прем'єр класичних драматичних творів українських і зарубіжних авторів, а також численними гастролями в містах і селах Чернігівської області.

Ключові слова: Петро Іванович Шипенко; нацистський окупаційний режим; м. Прилуки; Прилуцький міський театр імені Т. Шевченка; вистави; гастролі.

Lidiia NESTERENKO

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Sciences and their Teaching Methods, K. Ushynskiy Chernihiv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, 83 Slobidska Str., Chernihiv, Ukraine, postal code 14021 (lidnesa@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5353-2922>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAB-3456-2019>

To cite this article: Nesterenko, L. (2019). Rol P.I. Shypenka u vidnovlenni diialnosti Pryluts'koho miskoho teatru imeni Tarasa Shevchenka v roky natsyystskoi okupatsii (veresen 1941 – veresen 1943 r.) [The role of P.I. Shypenko in revival of the Taras Shevchenko Pryluky City Theatre during the Nazi occupation (September 1941 – September 1943)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobys'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43*, 165–179. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184272 [in Ukrainian].

THE ROLE OF P.I. SHYPENKO IN REVIVAL OF THE TARAS SHEVCHENKO PRYLUKY CITY THEATRE DURING THE NAZI OCCUPATION (September 1941 – September 1943)

Summary. *The aim of this research is to study the activities of Petro Ivanovych Shypenko, the manager and artistic director of the Taras Shevchenko Pryluky City Theatre, during the period of Nazi occupation of Pryluky city (September 1941 – September 1943). The methodology of the study is based on scientific principles, systematic*

approach and historicism. Specific searching and historical-systematic methods were used during the research. Also there were used methods of analysis, synthesis and generalization. The scientific novelty is that the biographical data of the theater director P.I. Shypenko were investigated on the basis of archival documents introduced into the scientific sphere for the first time. The role of P.I. Shypenko in renovating and development of the Taras Shevchenko Pryluky City Theatre was determined. The basic areas of theatre life were analyzed. Conclusions. Thanks to the hard work of P.I. Shypenko, the manager and artistic director of the theatre, the team continued the theatrical traditions of the pre-war period. Within two years the number of members of a theatre troupe increased and their creativity level rose. Artistic heritage of the team is characterized by dozens of premieres of classical works by Ukrainian and foreign authors, and also going on numerous tours to cities and villages of Chernihiv region.

Keywords: *Petro Ivanovych Shypenko; the Nazi occupation regime; Taras Shevchenko Pryluky City Theatre; performances; touring.*

В історії кожного народу є свої «білі плями». Їхня кількість залежить від низки чинників, найголовніші з яких: час виникнення й поширення писемності в країні, наявність власної держави, відсутність на своїй території воєн і катастроф, фізичне знищення очевидців та учасників подій, наявність джерел тощо. Україні в цьому сенсі не пощастило. Багатовікова відсутність власної державності згубно вплинула на розвиток історичної науки. Тому «білі плями» української історії, особливо ХХ ст., є наслідком як фізичного знищення очевидців подій та архівних фондів, так і закриття останніх для вивчення науковцями. Не стали винятком і документи часів Другої світової війни.

Постановка проблеми. Останніми роками було проведено велику роботу в плані повернення до наукового обігу низки документів державних і архівів СБУ, які кілька десятиліть зберігалося під грифом «цілковито таємно». Це дало можливість дослідникам розширити своє уявлення про нацистський окупаційний режим та дослідити ті питання, які в радянські часи та в перші десятиліття Української незалежності з ідеологічного погляду були заборонені та недосліджені.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Однією з малодосліджених

стала проблема розвитку культури й театрального мистецтва Чернігівщини на окупованій нацистами території. Зовсім невивченим є розвиток театру на Прилуччині в роки нацистської окупації (вересень 1941 – вересень 1943 р.). Тому **метою** цієї роботи є вивчення діяльності Прилуцького міського театру імені Тараса Шевченка в зазначений період. Для розв'язання мети було поставлено такі **завдання**: дослідити біографію та творчу діяльність директора і художнього керівника Прилуцького міського театру імені Тараса Шевченка Петра Івановича Шипенка; показати його роль у відновленні роботи театру в окупаційний час; проаналізувати мистецький доробок дворічної роботи колективу.

Джерельною базою цієї публікації є матеріали Держархіву Чернігівської області, де зберігаються тогочасні документи театру (ф. Р-4197), та АУ СБУ в Чернігівській області, в якому містяться кримінальні справи проти директора та акторів театру, які було порушено після вигнання нацистів з Чернігівщини. Важливим джерелом для висвітлення цієї теми виступають матеріали газет «Вісті Прилуччини», в яких подано низку публікацій про діяльність театру в зазначений період.

У вересні 1941 р. м. Прилуки було взято нацистськими військами. Розпочався окупаційний період, який тривав два роки. З приходом німців у місті поновилися робота шкіл, міської бібліотеки, краєзнавчого музею, а також міського театру імені Тараса Шевченка.

На початку жовтня 1941 р. завідуючий відділом народної освіти м. Прилуки Шиян*, до підпорядкування якого включили і театр, наказав кільком артистам, які не евакуювалися із міста, провести генеральне прибирання та зробити дрібний ремонт приміщення. Зазначимо, що під час наступу нацистських військ, у театрі було розквартировано німецькі військові частини. Як наслідок, приміщення було дуже брудним і засміченим. Керував ремонтними та відновлювальними роботами Петро Іванович Шипенко. Подамо його коротку біографію.

Петро Іванович Шипенко народився у 1898 р. у с. Вересоч Куликівського р-ну Чернігівської області. Він був найменшою дитиною в родині. За національністю – українець. Батько –

---

* Ім'я в документі відсутнє.

Іван Васильович Шипенко помер у 1899 р., коли сину був лише рік. Мати – Марія Миколаївна Шипенко. Батьки працювали на залізниці. У родині, крім Петра, було ще дві старші доньки: Софія (1885) та Меланія (1887)

Після закінчення педагогічної школи (1920), юнак почав працювати у місцевому театрі завідуючим з художньої пропаганди. З літа 1921 до 1924 р. стає артистом у Молодому театрі. З 1924 р. працював режисером у цьому ж театрі. Окрім цього, аж до 1929 р. був залучений до низки робіт щодо ліквідації неграмотності.

Один сезон, а саме 1929–1930 рр., Петро Іванович працював у театрі імені М. Заньковецької у м. Таганрог. Потім його перевели на роботу в Україну, де до 1932 р. він був артистом у Правобережному театрі.

У 1932 р. повернувся до м. Прилуки. До 1935 р. був керівником драматичного гуртка. З 1935 до 1938 р. знову артист Чернігівського драматичного театру імені Т. Шевченка. З 1938 – до початку війни 1941 рр. працював художнім керівником Чернігівської естради.

Петро Іванович мав родину. Його дружиною стала Раїса Федорівна Мельник (1911). Родина виховувала двох доньок. Старшою була Олена (1935), молодшою – Віра (1939).

На початок німецько-радянської війни Петро Іванович з родиною повернувся до м. Прилуки, де й проживав до початку нацистської окупації міста. На той час йому було вже 43 роки (АУ СБУ в Чернігівській області, ф. 7, спр. 15594, арк. 5–5 зв., 13–13 зв.).

То ж коли завідуючий відділом народної освіти м. Прилуки Шиян попросив П. Шипенка організувати проведення ремонту у театрі, той погодився. З 1 жовтня 1941 р. його було тимчасово призначено директором театру з окладом 550 руб. на місяць. До організаційних заходів, окрім нього, були залучені Олександр Федорович Балабуха та Юхим Олександрович Власенко. З 10 жовтня заступником директора з господарської частини став В. Гущенко з окладом 200 руб. на місяць, бухгалтером – Н. Дубиненко зі щомісячним окладом 275 руб., касиром К. Савон із щомісячною зарплатнею 250 руб. З 20 жовтня електриком театру

став А. Поспелов. Його оклад становив також 250 руб. (ДАЧО, ф. Р-4197, оп. 1, спр. 2, арк. 2).

Для ремонту театру було сформовано бригаду робітників з 10 осіб, яка мала привезти паливо, вивезти сміття, помити стіни та підлогу тощо (ДАЧО, ф. Р-4197, оп. 1, спр. 2, арк. 1–1 зв.). На прохання Петра Івановича Прилуцький старостат для прибирання театру виділяв євреїв. 15 жовтня 1941 р. приміщення театру було відремонтоване та прибране і підготовлене до можливої роботи (АУ СБУ в Чернігівській області, ф. 7, спр. 15594, арк. 22–22 зв.).

Протягом кінця жовтня – листопада 1941 р. директор в основному сформував колектив артистів, бухгалтерію, прийняв на роботу технічний персонал. Так, з 23 листопада 1941 р. на посаду прибиральниці театру було прийнято У. Скопєць, а з 26 – сторожем І. Агапова (ДАЧО, ф. Р-4197, оп. 1, спр. 1, арк. 23, 26).

Якщо говорити про загальну кількість працівників, то на час першої постановки (16 листопада 1941 р.) колектив налічував 43 особи. Далі ця кількість збільшувалася, і через рік (листопад 1942 р.) колектив театру складався із 140 осіб (7, 4). У січні 1943 р. у Прилуцькому театрі вже працювали 168 осіб. У театрі було 8 «цехів»: акторський, хорова капела, балетний цех, духовний оркестр, технічний персонал та ін. (АУ СБУ в Чернігівській області, ф. 7, спр. 15594, арк. 32–32 зв.).

Хочеться відзначити, що з часу роботи Прилуцького театру, а саме з листопада 1941 р., репертуар п'єс і концертів затверджувала німецька комендатура. До квітня 1943 р. вона ж контролювала його роботу. У квітні 1943 р. у місті було створено відділ пропаганди, який взяв шефство над театром. З цього часу затвердженням репертуару п'єс та концертів та контролем діяльності роботи театру опікувався керівник відділу пропаганди (АУ СБУ в Чернігівській області, ф. 7, спр. 15594, арк. 25).

Наведемо приклади такої «співпраці» дирекції театру зі своїм безпосереднім керівництвом. В одному із надрукованих театром запрошень читаємо: «Шановний пане ... Дирекція Прилуцького міського театру запрошує Вас бути присутнім на громадському перегляді п'єси «Хмара» О. Суходольського, який відбудеться у суботу 15-го листопада о 11 годині ранку і дати вказів-

ки щодо постановки п'єси. Дирекція театру» (ДАЧО, ф. Р-4197, оп. 1, спр. 13, арк. 8).

Такі запрошення до німецької комендатури, відділу пропаганди та ін. з театру надсилали перед кожною постановкою вистави. Туди ж напередодні концертів з театру також надсилали і концертні програми з прізвищами виконавців. Якщо зміст вистави чи концерту був керівництву міста відомий або його задовольняв, то чиновники просто давали дозвіл на її постановку. Прикладом може послужити дозвіл, наданий головою управління м. Прилуки Шамброю 28 грудня 1942 р. У документі чиновник вказав, що керівництво міста Прилуки не суперечить проти постановки комедії «Вій» (ДАЧО, ф. Р-4197, оп. 1, спр. 13, арк. 53).

Першу постановку колектив Прилуцького драматичного театру показав 16 листопада 1941 р. Нею стала «Хмара» О. Суходольського. Ось як описав цей день невідомий дописувач газети «Вісті Прилуччини»: «<...> Це був день початку систематичної, і наполегливої творчої праці в розвитку українського театрального мистецтва, яке протягом останніх довоєнних років майже зовсім втратило свій національний зміст і форму. Низка українських класичних драматичних творів, які правдиво відбивали історичне минуле нашої батьківщини, були заборонені – зняті з репертуарів театральних колективів. І тільки тепер, коли українська культура одержала широке поле для свого розвитку й діяльності, ці зразки української творчості знову з'являються на сцені театрів. Однією з таких п'єс, яка раніше була заборонена, наш міський театр розпочав творчу роботу в нових умовах постановою п'єси О. Суходольського – «Хмара» <...>» (Л.Д., 1942, с. 4).

Лише упродовж року театральний колектив підготував більше 20 великих вистав. Це – «Вій» (ДАЧО, ф. Р-4197, оп. 1, спр. 13, арк. 53), «Майська ніч» (Романюта, 1942, с. 2), «Лимерівна», «Наймичка», «Хмара», «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Воскресіння», «Циганка Аза», «Сорочинський ярмарок», «Про що тирса шелестіла» та ін.; 5 невеликих вистав: «Кум-мірошник», «На перші гулі», «Бувальщина» та ін.; 6 концертів (Л.Д., 1942, с. 4).

У період нацистської окупації в театрі знову розпочали показувати вистави, зняті у 1937 р. радянською владою, а саме: «Казка старого млина», «Воскресіння», «Борці за мрії», «Хмара» та ін.

Згідно з наказом нацистської окупаційної влади, влітку 1942 р. було зроблено перегляд наявного фонду літератури. Дирекції та режисерам театру заборонили використовувати низку творів українських, російських, єврейських й німецьких авторів. Небажаними стали 36 українських письменників та поетів, серед яких: М. Бажан, В. Винниченко, В. Елан (Блакитний), А. Головка, Н. Забіла, О. Копиленко, О. Корнійчук, І. Ле, А. Малишко, П. Панч, М. Рильський, Ю. Смолич, В. Сосюра, П. Тичина та ін. До списку заборонених радянських літературних діячів було внесено 135 прізвищ. Це такі: Д. Бедний, М. Горький, С. Єсенін, І. Ільф, М. Ісаковський, В. Катаєв, Я. Купала, Я. Колас, В. Маяковський, С. Маршак, Б. Пастернак, К. Паустовський, М. Пришвін, О. Толстой, Д. Фурманов та ін. Небажаними для окупаційної влади стали твори 23 єврейських та 13 українсько-єврейських авторів, написані російською та українською мовами. Також було вилучено книги німецьких та єврейських авторів, перекладені на українську мову. До цього списку було внесено 38 літературних діячів, серед яких були Г. Гайне, Т. Манн, С. Цвейг, Л. Фейтвангер та ін. Заборонені книги було передано до архіву (ДАЧО, ф. Р-4197, оп. 1, спр. 13, арк. 47–52).

Окрім постановок вистав та концертів, колектив театру залучали до виступів під час різних зборів. Так, навесні 1942 р. у приміщенні театру відбувалася розширена нарада сільських старост та бригадирів. Перед початком наради був запланований виступ працівників театру. Перед цим ад'ютант коменданта міста вручив директору декламацію, портрет А. Гітлера та три прапори з нацистською символікою. Керував репетицією заходу німецький офіцер.

У день зібрання актор В. Гущенко прочитав декламацію, в якій було наголошено, що тільки німці можуть забезпечити українському селянству гарне життя. Читець закликав керівництво сільських общин виконувати розпорядження німецької влади в галузі сільського господарства. Після нього виступив хор театру в кількості 35 осіб, одягнений в український національний одяг. У кінці дійства співаки підняли руки з поверненням до портрета Гітлера і сказали «Хайль Гітлер» (АУ СБУ в Чернігівській області, ф. 7, спр. 15594, арк. 25–26, 34 зв.).

Колектив театру нацисти також залучали під час організації провідів населення південних районів області, яке виїздило на роботу до Німеччини. Ось що написав невідомий автор, який підписався лише ініціалами Г. В., про концерт для від'їжджаючих, який відбувся в м. Прилуки наприкінці червня 1942 р.: «23 червня, вівторок, 4 години дня. В нещодавно відкритому саду біля міського театру грає духовий оркестр. Починає збиратися молодь, яка від'їздить на роботу до Німеччини, їхні родичі, друзі та знайомі. Далі, в приміщенні театру силами акторського колективу для від'їжджаючих дається спеціальний концерт. Перед тим, як розпочати концерт, виступив представник німецької вербувальної комісії, промова якого перекладалася на українську мову. Концерт, на диво був чудово підготовлений. Багатьох виконавців глядачі настирливо викликали на «біс» (Г. В., 1943, с. 2–3).

Після створення у м. Прилуки відділу пропаганди, співпраця з окупантами працівників театру стала тіснішою. Так, у квітні 1943 р., на запрошення представників відділу пропаганди, у приміщенні театру відбулася зустріч-знайомство з німецьким керівництвом акторів старшого та середнього віку. Банкет був влаштований за рахунок гостей (АУ СБУ в Чернігівській області, ф. 7, спр. 15594, арк. 26–26 зв.).

У травні цього ж року директора театру П. Шипенка разом із акторами запросили до відділу пропаганди – у приміщення на вулиці К. Лібкнехта – з метою організації виїзних бригад у районі. Перед акторами виступив німецький чиновник, який прибув із м. Ніжин. Він запропонував директорові організувати в театрі виїзні бригади та оновити репертуар в Прилуцькому театрі, використавши твори сучасників (АУ СБУ в Чернігівській області, ф. 7, спр. 15594, арк. 26 зв.).

Хочеться відзначити, що бригади гастролерів у театрі П. Шипенко створив ще в 1942 р. У кожній з них був свій керівник. Вони існували як самостійні одиниці. У своєму репертуарі поряд із новими виставами артисти використовували старі українські вистави та пісні.

Наймасовіші гастролі артистів Прилуцького театру відбувалися після закінчення літнього театального сезону, а саме в першій половині осені. У цей час приміщення театру ремонтували і готували до відкриття нового театального сезону. Групи

артистів виступали як у великих містах, так і в селах Прилуцького повіту.

На сторінках газети «Вісті Прилуччини» автори постійно висвітлювали інформацію про гастрольні подорожі артистів Київського, Ніжинського та Прилуцького театрів. В одному з номерів газети опубліковано статтю про гастролі Прилуцького театру до м. Чернігів у вересні 1942 р., яку підготував Віт*. «Закінчився літній театральний сезон, артисти Прилуцького театру імені Тараса Шевченка виїхали на гастролі по області.

Перший концерт відбувся днями в Чернігові. Зала, де проходила вистава, була вщент заповнена. Бажання чернігівців відвідати концерт було настільки великим, що доводилося продавати додаткові квитки. Кожен виступ присутні сприймали з великим задоволенням, а за добре виконання нагороджували бурхливими оплесками. Великою популярністю серед глядачів користувалися артисти Шульга та Черненко.

Концерти в Чернігові пройшли з великим успіхом. Чернігівці просили артистів частіше відвідувати їхнє місто. З Чернігова артисти поїхали до Бахмача», – читаємо в газеті (Віт, 1942, с. 4).

Проте більше творчий колектив показував вистави жителям населених пунктів Прилуччини. Ось що написав дописувач Романюта* про концертну програму, яку артисти театру показали 5 вересня 1942 р. у с. Перевалочна: «<...> Із загальної кількості артистів Прилуцького театру імені Т.Г. Шевченка 10 осіб, а саме, п. Кобець, Зінов'єв, Балабуха, Шинкаренко, Халдай, Біланенко, Романченко, Сліпченко, Петренко та Дяченко виїхали на гастролі до с. Переволочної та інших сіл Прилуцького повіту. У суботу 5 вересня, до вечора артисти зуміли сповістити населення про свій приїзд, причепурили приміщення народного будинку, пристосували місцеві декорації до постановки. Дільничі керівники с/г інспекції – німецькі офіцери, селяни, сільська інтелігенція, молодь заповнили приміщення народного будинку. Кожна дія п'єси закінчувалась під гучні аплодисменти публіки. П'єса «Майська ніч» та водевіль «На перші гулі» пройшла з великим успіхом <...> (Романюта, 1942, с. 2).

---

* Ім'я в документі відсутнє. Можливо, це псевдонім.

* Ім'я в документі відсутнє. Можливо, це псевдонім.

Наступну виставу театральним колективом було показано у сусідньому с. Охіньки, куди з Переволочної переїхали артисти. «<...> Тут у шкільному приміщенні відбулася вистава. Музика й радісні співи, танці і захоплення і тут були виявом вдячності артистам за приїзд <...>, – читаємо у статті (Романюта, 1942, с. 2).

Романюта порадив керівникам сіл оглянути та пристосувати в своїх населених пунктах приміщення, щоб, за можливості, в кожному селі побували артисти Прилуцького театру аби «культурно і розумно розважать селян» (Романюта, 1942, с. 2).

Хочеться відзначити, що часто після закінчення офіційних вистав чи концертів у селах розпочиналися молодіжні гулянки. Тому актори театру не квапилися покидати село, повертатися додому чи їхати далі. Вони розважалися разом із молоддю: грали, співали з ними пісень, танцювали чи просто відпочивали. Одне із таких дозвіль молоді у с. Переволочна описав Романюта: «<...> А по закінченню вистав ще довго не вгавав голосний баян. Німецькі офіцери дозволили розважатись молоді, не обмежуючи в часі. Шпарко хлопці вибивали гопака, кружляли хлопці і дівчата польок та інших танків. Тільки майоріли стрічки та вишиті сорочки переволочанських дівчат. А з ними й німецькі офіцери та артисти з захопленням виконували українські народні танки. І вже пізно вночі розходилась молодь під звуки баяна, під звуки пісень <...>» (Романюта, 1942, с. 2).

Варто відзначити, що за майже два роки нацистської окупації колективом театру була проведена велика робота в справі обслуговування населення сіл Прилуцького та сусідніх районів, а також різних міст Чернігівщини. Лише за перший рік роботи бригадами театру було дано 24 виступи в містах: Чернігів, Ніжин, Ромни, Конотоп, Пирятин і інших, а також понад 50 виступів по селах Прилуцького повіту (Л.Д., 1942, с. 4).

Починаючи з часу відкриття театру, і впродовж всієї його діяльності, адміністрація виділяла артистам тканину чи костюми для вистав. Так, вже восени 1941 р. 41 працівник театру звернувся до директора П.І. Шипенка з проханням видати від 2 до 5 м. тканини кожному для пошиття театральних костюмів. Дев'ять артистів отримали по 2 м. тканини, четверо – по 3 м., дві артистки – по 4 м. та два – по 5 м. (ДАЧО, ф. Р-4197, оп. 1, спр. 1, арк. 3–46).

Улітку 1942 р. для низькооплачуваної категорії працівників театру було виділено 10 жіночих жакетів або спідниць (ДАЧО, ф. Р-4197, оп. 1, спр. 13, арк. 36).

Що стосується оплати праці, то на 1 грудня 1942 р. заробітна плата директора становила 1 000 крб. (ДАЧО, ф. Р-4197, оп. 1, спр. 13, арк. 63). Проте сам П.І. Шипенко вказав, що отримував 1 900 крб. на місяць. Для порівняння цін із платнею наведемо приклад. У січні 1942 р. Петрові Івановичу продали корову на скотобазі м. Прилуки за 1 600 крб. (АУ СБУ в Чернігівській області, ф. 7, спр. 15594, арк. 23).

Станом на 1 грудня 1942 р. заробітна плата артистів становила 700 крб., музикантів – 600 крб., обслуговуючого персоналу – 200 крб. (ДАЧО, ф. Р-4197, оп. 1, спр. 13, арк. 63), а сторожа у грудні 1941 р. – 150 крб. (ДАЧО, ф. Р-4197, оп. 1, спр. 1, арк. 26).

З першого листопада 1941 р. у місті було введено карткову систему на одержання хліба. Як вказав сам Петро Іванович, спершу він отримував хліба 400 гр. на себе та 200 гр. на родину (АУ СБУ в Чернігівській області, ф. 7, спр. 15594, арк. 36). Пізніше директор театру отримував потрійний пайок від відділу торгівлі міської управи, до якого було включено хліб, цукор, жири, масло, ковбасу та ін. (АУ СБУ в Чернігівській області, ф. 7, спр. 15594, арк. 23).

Із листопада 1942 р. від німецької комендатури щотижня або три рази на місяць працівникам театру також видавали масло, цукор, хліб, м'ясо, картоплю, капусту та ін. Причому їх відпускали в обмеженій кількості, але в неозначеному асортименті, не включаючи пайка за картками від держторгу. Ці харчові продукти розподілялися серед робітників театру так: сім осіб, до яких входили провідні робітники на чолі з директором, отримували по першій категорії, яка називалася трійною долею; дванадцять – по другій категорії – дві долі; близько шістдесяті – по третій категорії – одну долю. Як видно, наприкінці 1942 р. приблизно 80 осіб з колективу театру отримували пайок, що становило трохи більше 55 % складу трупи.

Продукти надходили до магазину театру, який утримувався на засоби всіх працівників. Видавали товари згідно з відомостями, яку складали у бухгалтерії. Розподіл працівників за категоріями здійснювала комісія, до складу якої входили директор

театру П. Шипенко та його заступник А. Чуйко, а також керівники всіх цехів. Від музики та хору представницею була А. Сингавська, від художньої частини – В. Гузей, від балету – Ю. Черненко (АУ СБУ в Чернігівській області, ф. 7, спр. 15594, арк. 27).

Упродовж усього періоду окупації, в театрі директором проводилися закупки матеріалів для ремонтів, декорацій, відбувалися ремонти, будівництво різних об'єктів тощо.

Так, згідно з постановою Прилуцького районного та Прилуцького міського старостатів, з метою задоволення потреб культурного відпочинку населення міста та сіл Прилуцького району, навесні 1942 р. при міському театрі влаштували літній майданчик.

За приміщенням театру був занедбаний невеличкий садок. Силами акторського колективу його було розчищено, вивезено з нього сміття, зроблено рівні доріжки, які висипані піском. Було збудовано відкриту сцену та вздовж доріжок встановлено кілька десятків лавок. З колишнього будинку профспілок привезли буфет, з літнього саду – матеріали танцювального майданчика та «музичну раковину для духового оркестру». Також насадили багато молодих декоративних дерев та квітів. Приміщення театру в цей час також було обгороджено. Для цього виділили 320 метрів огорожі з колишнього іподрому (ДАЧО, ф. Р-4197, оп. 1, спр. 13, арк. 61).

У перший день відкриття літнього майданчика його відвідали понад 1 600 громадян міста, не рахуючи тих, що брали квитки на виставу в театрі. А «Лимерівну» в неділю переглянули також більше 1 000 осіб.

22 серпня 1942 р. дирекцією було придбано 100 кг. крейди вартістю 20 крб., а 25 – у комісійній крамниці № 7 придбано за 200 крб. «крон-жовтий», 27 серпня – тут же було придбано за 200 крб. «паризьку зелень» (ДАЧО, ф. Р-4197, оп. 1, спр. 13, арк. 38–39).

Із фонду театру бухгалтерія виділяла кошти на купівлю необхідних для постановки вистави речей. Так, для показу вистави «Дай серцю волю – заведе в неволю» 30 листопада 1941 р. бухгалтерією було виділено 25 крб. для придбання рушника, ска-тертини, рядна, простирадла, наволочок, насіння, цукрових бу-ряків та огірків тощо (ДАЧО, ф. Р-4197, оп. 1, спр. 1, арк. 47).

Варто відзначити і те, що великим досягненням художньо-го керівника П. Шипенка була виховна робота серед молодих

артистів. У різні часи до театру прийшло багато аматорів, які до цього часу ніколи не були на сцені, а пізніше окремі з них настільки вирости, що виконували головні ролі. Такий же ріст спостерігався і серед танцюристів.

За висновок можна взяти слова невідомого дописувача газети «Вісті Прилуччини»*, який, характеризуючи діяльність Прилуцького драматичного театру імені Тараса Шевченка цього часу, написав таке: «<...> слід відзначити, що, не зважаючи на військовий час, важкі умови праці, театральний колектив під керівництвом п. Шипенка проробив величезну роботу в справі розвитку театрального мистецтва» (Л.Д., 1942, с. 4).

1 листопада 1944 р. П. Шипенка було заарештовано (АУ СБУ в Чернігівській області, ф. 7, спр. 15594, арк. 6). А 13 березня 1945 р. Військовий Трибунал розглянув справу. Було встановлено, що під час всієї нацистської окупації м. Прилуки П. Шипенко працював директором та художнім керівником Прилуцького драматичного театру імені Тараса Шевченка. За час своєї роботи директор повернув на сцену вистави, які раніше були заборонені радянською владою («Хмара»). Навесні 1943 р., під час наради старост Прилуччини, актори ставили вистави та читали вірші антирадянського характеру, а також вихваляли окупаційний режим та Гітлера.

На підставі ст. 54-10 ч. II КК УРСР Військовий Трибунал засудив П. Шипенка до позбавлення волі з відбуванням у виправно-трудовах таборах терміном на 8 років, з конфіскацією особистого майна та позбавлення громадських прав на підставі пунктів «а», «б», «в» ст. 29 КК УРСР терміном на п'ять років. Вирок було винесено остаточний. Оскарженню він не підлягав. Термін покарання розпочинався з дня арешту – 1 листопада 1944 р. (АУ СБУ в Чернігівській області, ф. 7, спр. 15594, арк. 94–94 зв.).

Про подальшу долю П. Шипенка відомостей немає. Відомо лише те, що 1 грудня 1991 р. його було реабілітовано (АУ СБУ в Чернігівській області, ф. 7, спр. 15594, арк. 108–108 зв.).

Висновки. Отже, уже в першій половині жовтня 1941 р. приміщення Прилуцького театру було відремонтоване та підготовлене до роботи. Завдяки наполегливій праці директора та худож-

---

* У статті подано лише ініціали – Л. Д.

нього керівника театру П. Шипенка колектив продовжив театральні традиції довоєнного часу. До репертуару знову було включено низку вистав, які були заборонені радянською владою.

За два роки акторський склад театру постійно кількісно і творчо зростає, поповнюючись талановитою молоддю. Мистецький доробок колективу характеризується десятками прем'єр класичних драматичних творів українських і зарубіжних авторів, а також численними гастрольними виставами в містах і селах Чернігівської області.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми є аналіз документів щодо відвідуваності населенням театру, його прибутковості. Доцільним також є розгляд кримінальних справ, які було порушено проти акторів театру.

Джерела та література

АУ СБУ в Чернігівській області – Архів Управління Служби Безпеки України в Чернігівській області.

Віт. (1942). Гастрольна подорож по області. *Вісті Прилуччини*, 108.

Г. В. (1942). Концерт для виїжджаючих. *Вісті Прилуччини*, 73.

ДАЧО – Державний архів Чернігівської області

Л.Д. (1942). Ювілей українського театру. *Вісті Прилуччини*, 134.

Романюта. (1942). Гастролі на селі. *Вісті Прилуччини*, 106.

References

AU SBU v Chernihivskii oblasti – Arkhiv Upravlinnia Sluzhby Bezpeky Ukrainy v Chernihivskii oblasti [Archive of the Security Service of Ukraine in Chernihiv Oblast] [in Ukrainian].

Vit. (1942). Hastrolna podorozh po oblasti [Touring the region]. *Visti Pryluchchyny – Pryluchchyna News*, 108 [in Ukrainian].

H. V. (1942). Kontsert dlia vyizdzhaiuchykh [Concert for the departing]. *Visti Pryluchchyny – Pryluchchyna News*, 73 [in Ukrainian].

DACHO – Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti [State Archives of Chernihiv Oblast] [in Ukrainian].

L.D. (1942). Yuvilei ukrainskoho teatru [Anniversary of the Ukrainian Theater]. *Visti Pryluchchyny – Pryluchchyna News*, 134 [in Ukrainian].

Romaniuta. (1942). Hastroli na seli [Touring the countryside]. *Visti Pryluchchyny – Pryluchchyna News*, 106 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.09.2019

УДК 94(=411.16)(477.83-21)"1944/1958"
DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.184275

Марія ГРОМ

аспірантка кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (mariia.hrom@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1520-3348>

Бібліографічний опис статті: Гром, М. (2019). Єврейське населення Дрогобиччини: повоєнне життя і побут (1944–1958 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 180–195. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184275.

**ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ДРОГОБИЧЧИНИ:
ПОВОЄННЕ ЖИТТЯ І ПОБУТ
(1944–1958 рр.)**

Анотація. *Мета статті* полягає у висвітленні повоєнного життя євреїв Дрогобиччини. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, науковості та соціального підходу, а також на використання методів соціальної і усної історії. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше зроблено спробу дослідити повоєнне повсякдення євреїв у Дрогобицькому регіоні на основі мемуарів, усних спогадів очевидців подій та з використанням зарубіжних архівних джерел. **Висновки.** Після завершення німецької окупації регіону, євреї поступово налагоджували «мирне» життя у нових умовах. 1. Перед ними гостро постала житлова проблема. Багато єврейських будинків були зруйновані, а ті, що вціліли, вже давно мали інших власників. 2. Більшість євреїв регіону були звичайними робітниками та, як й інші мешканці регіону, переживали нестачу продуктів харчування, одягу, голод, складні матеріально-побутові умови. У зовсім іншому матеріальному становищі перебували ті, хто займали високі керівні посади. 3. Дитячий досвід повоєнного повсякдення мав свої особливості. Війна внесла вимушену перерву у навчання. Охоплення пропущеного матеріалу не передбачалося. Навчання давалося надзвичайно складно в умовах, коли до україн-

ських шкіл зараховували дітей, які розмовляли винятково польською мовою. 4. Попри атеїстичну політику радянської влади, більшість євреїв регіону продовжували таємно святкувати іудейські свята та зберігати релігійні традиції і обряди. Їхній релігійний світогляд відрізнявся від світогляду інших національних груп. Це мало свій вплив і відображення на побутових моментах. 5. У повоєнний період більшість євреїв Дрогобиччини назавжди покинули регіон через непрості стосунки із радянською владою, важке матеріальне становище, небажання розпочинати «нове» життя там, де все нагадувало про недавно пережиту трагедію. Переїзд не завжди був легким процесом, передбачав тривалу підготовку та отримання спеціального дозволу.

Ключові слова: Дрогобиччина; повсякдення; повоєнний період; євреї.

Mariia HROM

Postgraduate Student of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (mariia.hrom@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1520-3348>

To cite this article: Hrom, M. (2019). Yevreiske naselennia Drohobychchyny: povoienne zhyttia i pobut (1944–1958 rr.) [The Jewish population of the Drohobych region: the post-war life (1944–1958)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43*, 180–195. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184275 [in Ukrainian].

THE JEWISH POPULATION OF THE DROHOBYCH REGION: THE POST-WAR LIFE (1944–1958)

Summary. *The purpose of the article is to highlight the daily life of the Jews of Drohobych region in the post-war period. The methodology of the research is based on the principles of historicism, science, and social approach and methods of social and oral history. The scientific novelty is that for the first time an attempt is made to investigate*

*the post-war everyday life of Jews in the Drohobych region on the basis of memoirs, oral recollections of eye-witnesses to events and the use of foreign archival sources. **Conclusions.** After the German occupation of the region, the Jews settled their «peaceful» life in new conditions. 1. They are faced with the housing problem. A lot of Jewish homes had been destroyed or had other owners. 2. Most of the Jews in the region were ordinary workers and, like other residents of the region, experienced a lack of food, clothing, hunger, and difficult living conditions. But those who held high management positions were in a completely different financial position. 3. Children's experience of post-war everyday life had its peculiarities. Children had a break in their studies during the War. After the War they faced a different problem: Ukrainian schools were attended by the children who spoke only Polish. 4. Despite the atheistic policies of the Soviet authorities, most Jews in the region continued to secretly celebrate Jewish holidays and preserve religious traditions and rituals. Their religious outlook differed from other national groups in the region. It had the influence and reflection on the household moments. 5. In the post-war period, most Jews in Drohobych region left the region forever due to difficult relations with the Soviet authorities, difficult financial situation and unwillingness to start a «new» life in Drohobych region. Moving was not always an easy process, it required long preparation and obtaining of a special permission.*

Keywords: *Drohobychyna; everyday life; post-war period; Jews.*

Постановка проблеми. У вивченні повоєнного життя Дрогобиччини неможливо оминати досвід єврейського населення. Одна з найчисельніших громад області довоєнного періоду у повоєнний час складала незначну частку населення, але дослідження її повсякденного життя є необхідним для різнобічного висвітлення історії регіону у зазначений період часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти цієї теми дослідження висвітлені у працях Н. Алексіун, В. Гулая (Aleksiun, 2013; Hulaj, 2011). Національно-демографічні зміни регіону в повоєнний період подані у працях Р. Попп (Pop, 2017). Окремого дослідження, присвяченого історії післявоєнного життя і побуту єврейського населення Дрогобицької області, на разі немає.

Мета дослідження полягає у висвітленні основних проблем, з якими зіштовхнулися євреї у своєму повсякденному житті після війни, а саме з пошуком житла та роботи, складними матеріально-побутовими умовами.

Виклад основного матеріалу. Одразу після завершення війни для радянської влади найважливішим завданням було відновлення промисловості. Численні людські втрати, мобілізації та депортації стали причиною нестачі працівників у різних установах області. За підрахунками Р. Попп, у серпні 1944 р. в освітніх закладах, в охороні здоров'я, на залізничному транспорті та інших закладах Дрогобича працювала лише 4 861 особа замість потрібних 7 015 (Попп, 2017, р. 155).

Окрім звичайних робітників, не вистачало висококваліфікованих кадрів, які б, з одного боку, змогли очолити та розпочати відновлення діяльності різних установ, підприємств і організацій, а з іншого, відповідати вимогам нової влади. Зважаючи на це, у перші повоєнні роки декому з освічених євреїв, яким вдалося вижити під час окупації Дрогобиччини, радянська влада запропонувала зайняти керівні посади.

Про це ми дізнаємося із мемуарів Адама Зігмунда під назвою «Моє європейське дитинство», які зберігаються в архіві Меморіального музею Голокосту у Вашингтоні. Сім'я дрогобичанина Адама Зігмунда вижила під час Голокосту, і чоловік так згадує те, що стало причиною призначення його батька на одну з найвищих посад у місті: «Ще до завершення війни, з області виїжджали поляки, а українці зазнавали репресій. Почався великий рух населення. Ті українці, які були вивезені до Німеччини проти своєї волі і пережили кілька голодних військових років, вважалися «заплямованими» Заходом, тому їх виселяли на Далекий Схід. Ці процеси вплинули не тільки на зміну демографічного та національного складу населення, але й спричинили проблему нестачі працівників. Через те, що багато людей покинули Дрогобич, батько отримав хорошу посаду. Начальник з нафтової промисловості охоче прийняв його на посаду головного хіміка нафтопереробного заводу. Батько отримав завдання повернути завод до повного виробництва якнайшвидше» (USHMM, 2008.184.1.).

Дрогобичанин Якоб Дрімер, який разом з дружиною та двома малолітніми дітьми пережив Голокост у Дрогобичі, також зай-

няв керівну посаду, повернувшись на своє довоєнне місце праці. Так про це згадує син Якоба, 85-річний Марсель Дріммер, який сьогодні проживає у Вашингтоні: «Батько зайняв посаду директора лісопильної фабрики, на якій працював під час війни, коли вона була перетворена на трудовий табір. За іронією долі батько перейшов від праці «раба» до посади директора» («Spohady Dri-mera Marselia», 2018).

Усе ж більшість євреїв регіону були звичайними робітниками і не займали високих посад. Це були місцеві євреї, які вижили під час окупації Дрогобиччини, ті, хто повернувся додому з евакуації та ті, які були спрямовані радянською владою на роботу зі східних областей України та Росії. Поліна Арнавер, яка після війни проживала у м. Борислав, згадує, що «більшість євреїв Борислава – були ті, хто повернувся із евакуації до рідного міста і ті, хто приїхав сюди із Східної України та Росії. Зазвичай, приїжджі євреї працювали лікарями і вчителями. Дуже мало місцевих євреїв займали які-небудь керівні посади» («Spohady Arnaver Poliny», 2019).

Після Голокосту євреям було важко адаптуватися до нових реалій суспільного життя, що мало вплив на їхнє повоєнне повсякдення. У спогадах єврейського вчителя Ашера Брандельштейна з м. Турка знаходимо опис особистих переживань, пов'язаних з працею вчителя та недавно пережитою трагедією: «На початку 1945 навчального року я почав працювати вчителем математики в середній школі Турки. Було важко. Мені не раз здавалося, що учні, які тепер відповідали на мої запитання, можливо, видавали на смерть єврейських дітей, своїх однолітків. Було важко вчителювати у школі, в якій колись вчилася багато єврейських дітей. І де вони зараз?» (Siegelman, 1966, p. 366).

У серпні 1944 р., одразу після звільнення регіону, перед євреями, які вижили, гостро постала житлова проблема. Їм не було куди йти, рідні міста і села були знищені війною, будинки зруйновані або вже давно мали інших власників (Aleksiun, 2013, p. 261). Після масових переселень до гетто і розстрілів покинуті єврейські будинки не довго залишалися порожніми, їх зайняли українці і поляки. 98-річна дрогобичанка Ірина Валага згадує:

«Коли євреїв розстріляли, багато їхніх будинків залишалося пустими. Я з чоловіком не мала де жити, тому ми поселилися в одному із таких будинків» («Spohady Valahy Iryny», 2018).

І хоча більшості євреям так і не вдалося повернути житло, яке належало їм до війни, вони все ж із сентиментальних почуттів приходили хоча б подивитися на місце, де виростили і жили до війни. Про це зворушливо написала у своїх спогадах Броня Брандельштейн, яка повернулася з евакуації до рідного міста Турки: «Я не забула будинок, в якому виростила разом із чотирма братами. На першому поверсі я побачила купецький склад. Я піднялася сходами, тримаючись за перила, на яких любила ковзати вниз. Я хотіла знайти те, що могло б нагадати мені про будинок мого дитинства. Я піднялася на горище. Серед купи паперу я знайшла свій малюнок – єдиний доказ того, що я виростила і жила тут. У цьому будинку я вчилася, танцювала і любила, а тепер увійшла у свій будинок так тихо, наче не хотіла розбудити батьків і братів зі сну» (Siegelman, 1966, pp. 371–372).

Через труднощі із пошуком нового житла, частими були випадки, коли євреї так і залишалися мешкати там, де перехувалися під час Голокосту. Наприклад, дрогобицька родина Дрімерів повернулася на лісопильну фабрику, яка під час війни була трудовим табором. Там працював Якоб Дрімер і деякий час таємно переховував свою сім'ю. Марсель Дрімер згадує: «Коли ми вийшли із дому наших рятівників, польсько-української сім'ї Яна і Зофії Савінських, ми не змогли повернутися до нашого будинку, у якому мешкали до війни. Ми жили над кабінетами у лісопильній фабриці, директором якої після війни став мій батько» («Spohady Drimera Marselia», 2018).

Ті єврейські будинки, які були дуже пошкодженими і відновлення яких було неможливим, підлягали знесенню. До демонтажних робіт залучалися місцеві жителі, у тому числі школярі та вчителі, серед яких були і євреї. Броня Брандельштейн згадує, що майже усі єврейські будинки були зруйновані. Через деякий час радянське керівництво дало наказ розчистити руїни і на їх місці посадити дерева. До цього були залучені учні та вчителі міста, серед яких була вона та її чоловік: «Разом зі своїми учнями я розчищала місце, де колись жили мої найкращі подру-

ги Естера і Салька. Мої очі були повні слізьми, коли я піднімала кожну цеглину. Серед руїн були розкидані книги та їхні недописані зошити. Учні здивовано дивилися на мене, але розуміли сенс плачу і ввічливо мовчали. Природа була використана для того, щоб сліди життя наших друзів тут зникли назавжди. Тепер на місці їхніх будинків росли тільки дерева та кущі» (Siegelman, 1966, p. 371).

Житлові умови та матеріальне забезпечення єврейських сімей залежали від посади, яку займали представники родини. Звичайним робітникам, як і більшості мешканцям регіону, виділяли невеликі кімнатки, у яких часто разом мешкали сім'ї, що склалися з декількох поколінь (батьки, діти, онуки). Дрогобичанка Лариса Шейнфельд згадує: «Батько працював звичайним робітником. Держава дала батькам одну кімнату на вулиці Підвальній у Дрогобичі без кухні. Нормальних побутових умов не було. Був один спільний туалет на всі квартири будинку. Ванни не було. Навіть води не було на нашому поверсі. Ми ходили з відрами і носили воду, щоб приготувати їжу чи помитися» («Spohady Sheinfeld-Tsvetkovoï Larisy», 2018).

Поліна Арнавер, яка у повоєнний період проживала у м. Борислав, також пригадує про складні житлово-побутові умови: «Спочатку я, мої батьки, дідусь і бабуся мешкали в однокімнатній у квартирі, яку отримав мій дідусь, який працював у типографії. Туалет був на вулиці. Місця було дуже мало. Дідусь і бабуся спали на кухні, а я з батьками в кімнаті» («Spohady Arnaver Polinu», 2019).

Євреям, які зайняли високі посади, влада виділяла набагато кращі помешкання. Зазвичай це були квартири, у яких під час окупації мешкали німецькі офіцери із сім'ями. Наприклад, родині Адама Зігмунда, батько якого зайняв посаду головного хіміка нафтопереробного заводу в Дрогобичі, надали квартиру в одному з кращих будинків: «Ми переїхали в квартиру з деякими меблями, де попередньо мешкала німецька сім'я. Хто б міг подумати, що через тиждень з того часу, коли ми лежали в темному і вологому сховищі, лякаючись будь-якого шуму, який міг би означати нашу смерть, мої батьки зайняли найвищі цивільні посади в нашому місті і ми жили в чистій квартирі» (USHMM, 2008.184.1.).

У перші тижні після закінчення окупації регіону євреї не мали нічого, у тому числі нормального одягу. За роки переховування усе перетворилося на лахміття. Зі спогадів очевидців дізнаємося, що із одягом і взуттям євреям допомагали небадужі люди: керівники підприємств та організацій, у яких вони працювали, радянські офіцери, місцеві жителі.

Марсель Дріммер згадує: «Я пам'ятаю, що ми вийшли з дому Савінського в тому самому одязі, в якому прийшли 9 місяців тому. Не вистачало взуття як дорослого, так і дитячого. Одного разу офіцер Червоної армії зайшов до кабінету батька і помітив, що мій батько босий. Цей чоловік запропонував батькові свої військові черевики. Годі батько попросив взуття також і для мене, і я отримав пару» («Spohady Drimera Marselia», 2018). У мемуарах Адама Зігмунда читаємо: «У нас практично не було іншого одягу, крім дуже брудних, зношених ганчірок. У моєї мами не було взуття. Коли її попросили повернутися на роботу, по дорозі до офісу для неї знайшли одну пару, щоб вона не ходила босоніж» (USHMM, 2008.184.1.).

Одяг зазвичай шили самостійно, більшість єврейських жінок мали до цього хист. Але роздобути тканину було нелегкою справою у повоєнний період. Так про це розповідає Лариса Цветкова: «Мої батьки належали до простого робочого класу. Ми дуже бідно жили. Батьки купляли ношений одяг. Коли вдавалося роздобути тканину, бабця шила нам одяг сама» («Spohady Sheinfeld-Tsvetkovoï Larusy», 2018).

Натомість, хороше соціальне становище, приналежність до владних структур давали можливість придбати одяг і взуття без особливих проблем. Наприклад, Адам Зігмунд пише про те, що у його сім'ї була зовсім інша ситуація, «батьки мали хороші позиції, тому могли придбати туфлі та інші дефіцитні речі» (USHMM, 2008.184.1.).

Повоєнна розруха супроводжувалася голодом, нестачею їжі, дефіцитом продовольчих товарів. Зі спогадів Адама Зігмунда: «Населення загалом все ще страждало від дефіциту багатьох основних продуктів, магазини практично були порожніми» (USHMM, 2008.184.1.). Але порівнюючи своє повоєнне життя із життям під час окупації, врятовані євреї стверджують, що на становище піс-

ля війни не можна було скаржитися. «Незважаючи на усі труднощі, після закінчення війни ми ніколи не були голодні», – згадує Марсель Дрімер («Spohady Drimera Marselia», 2018).

Із мемуарів Адама Зігмунда дізнаємося про те, що в повоєнні роки їжу було купити важко, але універсальною валютою була горілка. Сім'я Зігмундів була в особливо привілейованому становищі, зважаючи на високу посаду батька. Їхнє повоєнне життя відрізнялося від життя більшості євреїв регіону, які були звичайними робітниками і жили в бідності. «Їжу було купити важко, але у нас було багато горілки, на яку можна було багато чого обміняти, – згадує Адам Зігмунд. – Батько, як головний хімік великого нафтопереробного заводу, був другим найвищим цивільним виконавчим директором у Дрогобичі. У нас була їжа, включаючи гостродефіцитну ікру або копчену рибу. Батькові порадили зареєструвати свою кандидатуру у Академії наук у Москві. У відповідь він отримав дієтичну картку, що давала йому право на покупку 72 яєць на місяць. Ми також мали практично необмежений запас кримських вин, лікерів та, звичайно ж, горілки» (USHMM, 2008.184.1.).

Були випадки, коли під час окупації сусідам чи знайомим вдавалося забрати деякі речі єврейських сімей, яких виселяли. Після війни ці люди повертали збережене власникам, які вижили. Наприклад, сусід Осяша Грубера зберіг його сімейні фотографії і після війни повернув їх. Ці світлини він підібрав ще у 1941 р. під час одного із перших погромів єврейських кварталів. «Сусід мого дідуся, п. Коцко, після війни зрадів побачивши мого батька живим, – згадує Марсель Дрімер. – Він віддав йому близько 50 врятованих фотографій, які сьогодні зберігаються у Меморіальному музеї Голокосту у США і показують мирне довоєнне життя дрогобицьких євреїв» (Drimer, n.d.).

Броня Брандельштейн натомість згадує про те, що речі із єврейських будинків привласнювали собі сусіди і після війни зовсім не збиралися їх повертати. Вона як вчитель часто бувала вдома у своїх учнів і бачила там чимало речей, які до війни належали євреям: «Одного разу в домі одного з учнів я побачила тканину на столі з суботніми молитвами і благословеннями, вшитими в неї. Я не була здивованою, коли помітила, що підда-

пшия було буквально завалене подушками і ковдрами. Коли господиня будинку побачила моє здивування, вона виправдовувала себе тим, що отримала все це від сусідів в обмін на молоко, картоплю та інші продукти. Багато хто так само пояснювали свою нещодавно отриману власність» (Siegelman, 1966, p. 371).

91-річна Отилія Груншлаг, яка пережила Голокост у Дрогобичі, пригадує: «Люди забирали речі із єврейських будинків, привласнювали їх собі. Після війни пані ще довго ходили до церкви в одязі єврейських жінок» («Spohady Hrunshlah Otylii», 2019).

Після війни часто на ринках місцеві жителі продавали речі з єврейських будинків. Це були тканини, одяг і навіть коштовності і жіночі прикраси. Адам Зігмунд згадує: «Часто ці люди не розуміли цінності і справжньої вартості речей, якими вони торгували. Одного разу мама придбала розкішні перли зовсім недорого» (USHMM, 2008.184.1.).

Через бідність, нестачу їжі, одягу, грошей доводилося вдаватися до різного роду хитрощів, щоб отримати більший заробіток. Наприклад, євреї, які працювали перукарями, приймали клієнтів вдома. Звичайно така діяльність вважалася незаконною і за таке передбачалося суворе покарання. Так про це згадує Поліна Арнавер: «Сімейна перукарня мого батька у Бориславі після війни була зруйнованою. Батько влаштувався працювати у державну перукарню. Бувало, що батько приймав клієнтів вдома. Це було незаконно, тому приймав не всіх, а тільки тих, у кому був впевнений. Так батькові вдавалося заробити трохи більше грошей» («Spohady Arnaver Poliny», 2019).

Попри дуже складне матеріальне становище, були випадки, коли євреї намагалися хоч якось віддячити тим, хто врятував їх під час Голокосту. Наприклад, Абраам Грубер допоміг зайняти посаду м'ясника синові Яна і Зофії Савінських, які переховували його у роки війни, а також купив родині Савінських корову (Drimmer, n.d.). Були випадки, коли рятівники і врятовані одружувалися. Наприклад, Бартоломей Стецик одружився із Бланкою Хамершмідт, яку разом із її матір'ю і сестрою переховував у своєму домі у с. Млинки Шкільникові поблизу Дрогобича та Борислава («The Righteous Among The Nations», n.d.).

Для дітей процес адаптації до нового життя був особливо важким. Вони, як і дорослі мали проблеми зі здоров'ям, не вміли

говорити через те, що у схованку заборонялося голосно спілкуватися. Наприклад, після війни 8-річна Ірена Дрімер не розмовляла, бо, переховуючись, сім'я могла говорити тільки пошепки, в іншому випадку їх могли викрити. Знадобилося багато часу для їхньої реабілітації (Drimer, n.d.).

Діти відновлювали своє шкільне навчання після тривалої перерви. Із закриттям польських шкіл, діти, які розмовляли лише польською мовою, були переведені до українських шкіл. Через це навчання давалося особливо важко. Марсель Дрімер згадує: «Хоча я не відвідував школу під час війни, я був переведений до 2-го класу польської школи без будь-якої підготовки. Пізніше ці польські школи були закриті, а польські школярі отримали доступ до українських шкіл. Важко було звикнути до навчання в українській школі, особливо через те, що я не знав української» («Spohady Drimera Marselia», 2018).

Єврейські діти зараховувалися до класів відповідно до віку і позбавлялися можливості наздогнати навчальний матеріал, який пропустили під час війни. Звичайно, це негативно впливало на навчальний процес. Однак з метою уникнення цього деякі батьки вдавалися до хитрощів, спеціально вказуючи неправдивий вік дитини. Зі спогадів Адама Зігмунда: «Восени 1944 р. школи знову відкрили, і я пішов до сьомого класу, незважаючи на те, що повністю пропустив п'ятий і шостий роки. Ми думали, що будемо охоплювати семестр поточного навчального року та частину попередніх двох років. Але так не сталося. Батько мого друга-ровесника, Метека Боргмана, був також хіміком на нафтопереробному заводі, він спеціально сказав, що його син на два роки молодший, ніж він був насправді. Таким чином Метек вчився у молодшому класі і зміг наздогнати програму» (USHMM, 2008.184.1.).

Хоч у післявоєнний період багато з євреїв відмовлялися від іудаїзму та свого походження, для інших віра була важливим фактором збереження національної ідентичності. Для прикладу родина Шейнфельд продовжувала зберігати і шанувати єврейських традицій у радянський період: «Ми святкували усі єврейські свята. Батько збирав нас усіх вдома і робив єврейські обряди, на Йом-Кіпур курку крутив, на Пурим ми завжди їли гоменташі.

Бабця робила мацу, пиріжки, домашню лапшу, рибу по-єврейськи, бульйон варила. Єврейські свята у сім'ї завжди святкувалися» («Spohady Sheinfeld-Tsvetkovoï Larysy», 2018).

Так про святкування єврейських свят пригадує Поліна Арнавер: «Синагоги у Бориславі не було. Якийсь час синагога була в Дрогобичі. Я пам'ятаю, що їздила туди з бабусею. На Песах батько пік мацу, коли я поїхала навчатися у Москву, то купляла мацу у московській синагозі і пересилала батькам. На Йом-Кіпур місцеві євреї таємно збиралися на молитву у когось на квартирі. Наступного дня після цього завжди з'являлася стаття у місцевій газеті із засудженням цього» («Spohady Arnaver Poliny», 2019).

Місця молитви (спочатку ще діючі синагоги, згодом – приватні помешкання) об'єднували євреїв, відданих своїй релігії та традиціям: «Ми жили на Підвальній і там була синагога, навпроти Берізки у дворі, пам'ятаю з бабцею ходили туди. Це була остання діюча синагога в Дрогобичі. Зустрічалися євреї в основному у синагозі. Коли вже остаточно закрили усі синагоги, то євреї таємно збиралися і молилися по будинках» («Spohady Sheinfeld-Tsvetkovoï Larysy», 2018).

У повоєнний період більшість євреїв Дрогобиччини приймали рішення покинути рідні міста та села. На це у кожного були різні причини. «Я не знаю чи рішення залишити Дрогобич був якимось окремим інцидентом чи комбінацією кількох подій», – згадує Адам Зігмунд. Багато євреїв переїжджали відразу після завершення окупації, оскільки не хотіли розпочинати «нове» життя там, де все нагадувало про трагедію. Лариса Цветкова згадує: «Майже всі друзі мого батька переїхали до Польщі. А з Польщі дехто переїжджав в Ізраїль. Багато було таких, хто як і батько, повернувшись з війни, дізнавався про те, що уся сім'я загинула. Вони не хотіли заново починати життя у Дрогобичі, тому переїжджали одразу» («Spohady Sheinfeld-Tsvetkovoï Larysy», 2018). Виїзд із СРСР друзів і родичів спонукав задуматися про переїзд і тих, хто ще вагався. Адам Зігмунд згадує: «Більшість наших друзів покинули Дрогобич, крім того, мої батьки так і не змогли подружитися із «новоприбулими» росіянами» (USHMM, 2008.184.1.).

Зміна влади, закриття польських шкіл болісно сприймалися тими євреями, які вважали себе польськими громадянами. «Як польські громадяни, ми не хотіли залишатися в Дрогобичі і

покинули місто разом із більшістю євреїв», – згадує Марсель Дрімєр («Spohady Drimera Marselia», 2018).

Непрості стосунки із новою владою також відігравали важливу роль у рішенні про переїзд. Навіть ті, хто займали високі посади, не був впевнений у своєму становищі. Посаду керівника можна було легко втратити через відмову у співпраці із владою. Із спогадів Адама Зігмунда: «Хоч батько і займав високу посаду, ми розуміли, що це може тривати недовго. Нафтопереробний завод працював із застарілим обладнанням, тому час від часу відбувалися невеликі вибухи. Коли вони траплялися, батько проходив довгий допит КДБ щодо того, хто може бути відповідальним за це. Батько відмовлявся висувати кому-небудь звинувачення, тому його попередили, що рано чи пізно він поплатиться за відмову у співпраці з владою» (USHMM, 2008.184.1.).

Переїзд з СРСР потребував дозволу влади і збору необхідних документів. Для переїзду необхідно було отримати спеціальний евакуаційний лист, у якому було зазначено, що Головний Уповноважений тимчасового національного уряду Польської Республіки надає дозвіл громадянину та іншим членам його родини переїздити з Української РСР. У листі зазначалося, куди саме переїжджає ця родина, яку худобу (коні, свині, вівці) і в якій кількості перевозить, а також які продовольчі продукти та речі домашнього вжитку бере із собою («Karta ewakuacyjna», 1945). Адам Зігмунд згадує, що виїзд з СРСР ніколи не був простим питанням, а дозвіл на від'їзд не гарантував цього (USHMM, 2008.184.1.).

Переїзд тих євреїв, які займали високі посади, був важким і довготривалим процесом. Щоб переїхати, потрібно було, щоб радянське керівництво знайшло їм заміну. Висококваліфікованих працівників не вистачало, тому були випадки, коли для заміни на посаді, запрошували спеціалістів навіть з інших республік СРСР. У мемуарах Адама Зігмунда читаємо: «Одного дня мій батько прийшов додому і сказав, що ми поїдемо, як тільки йому знайдуть заміну на заводі. Через тиждень йому повідомили, що інженер-хімік прибуде з Баку, щоб зайняти посаду батька. Ми зрозуміли, що наш від'їзд відбудеться досить скоро. Через кілька днів новий інженер взяв на себе керівництво заводу, і ми могли вільно їхати до Польщі» (USHMM, 2008.184.1.).

Зі спогадів очевидців дізнаємося, що переїзд не було важко організувати тим, хто не мав господарства, меблів, великої кількості речей. Про це так згадує Марсель Дрімер: «Переїжджати нам було не важко з огляду на те, що ми взагалі нічого не мали». Родина Дрімерів переїхала до польського міста Валбжих і назавжди покинула Дрогобич у грудні 1945 р. («Spohady Drimera Marselia», 2018).

Інша ситуація була з тими, хто перевозив велику кількість речей. Очевидці згадують про перевезення меблів, книг, посуду, одягу, спиртних напоїв, глибоких ванн, які часто використовувалися в помешканнях Галичини, де не було окремої ванної кімнати. Всі ці речі займали більшу частину вагонів. Зважаючи на те, що потяги мали дуже малу кількість пасажирських вагонів, переїжджати доводилося у вантажних (USHMM, 2008.184.1.).

Адам Зігмунд так описує від'їзд із Дрогобича: «Ми ні з ким не прощалися під час нашого від'їзду, тому що більшість наших друзів поїхали раніше за нас. Потяг вирушив, і ми сказали: «Прощавай, Дрогобич!» Тут ми провели понад п'ять з половиною років, більшість з яких, безсумнівно, були найскладнішими у нашому житті» (USHMM, 2008.184.1.).

Висновки. Повоєнні роки були непротими для усіх мешканців Дрогобицької області. Встановлення нової влади, повоєнна розруха, голод, безумовно, впливали на повсякденне життя усіх національних спільнот регіону. Однак єврейська громада переживала особливі труднощі, пов'язані із недавно пережитою трагедією, втратою рідних, неможливістю повернути собі довоєнне житло, складним матеріальним становищем, особливо у перші повоєнні роки. Саме тому їхній досвід повоєнного повсякдення викликає особливе зацікавлення. **Перспективним** для дослідження залишається пошук та аналіз більшої кількості усних свідчень про повоєнне повсякдення євреїв, які пережили Голокост, поверталися з евакуації чи були спрямовані на роботу зі східних областей УРСР і проживали у межах Дрогобицької області після війни.

References

Aleksium, N. (2013). Returning from the land of the dead: Jews in Eastern Galicia in the immediate aftermath of the Holocaust. *Kwartalnik His-*

- torii Żydów – Jewish History Quarterly*, 2 (246), 255–260. Retrieved from https://www.academia.edu/4365201/Returning_from_the_Land_of_the_Dead_Jews_in_Eastern_Galicia_in_the_Immediate_Aftermath_of_the_Holocaust.
- Drimer, M.** (n.d.). *The testimonies*. Retrieved from <https://www.ushmm.org/remember/holocaust-reflections-testimonies/echoes-of-memory/tagged/marcel+drimer>.
- Hulai, V.** (2011). *Mizhetnichna komunikatsiia v Zakhidnii Ukraini u roky Druhoi svitovoi viiny [The Interethnic Communication in Western Ukraine During the Second World War]*. Lviv: Vyd-vo Lviv. Politekhniky [in Ukrainian].
- Karta evakuacyjna. 1945 r. [The Map of Evacuation. 1945]. (1945). *Pryvatnyi arkhiv Marselia Drimera u Vashynhtoni, okruh Kolumbiia – The Private Archive of Marcel Drimer in Washington, D.C.* [in Polish].
- Popp, R.** (2017). Naseleння Drohobychchyny u pershi povienni roky: sotsialnyi vymir [Drohobych Population in the Early Postwar Years: the Social Dimension]. *Skhidnoevropeiskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 15, 154–161 [in Ukrainian].
- Siegelman, J. (Ed.)**. (1966). *Memorial Book of the Community of Turka on the Stryj and Vicinity (Turka, Ukraine)*. Tel Aviv.
- Spohady Arnaver Poliny, zhytelky m. Kholon, Izrail. (Zapysala Mariia Hrom 24.01.2019 u Drohobychi) [The Memories of Arnaver Polina, the resident of Holon, Israel. (Recorded by Mariia Hrom)]. (2019). *Pryvatnyi arkhiv Marii Hrom u m. Drohobychi – The Private Archive of Mariia Hrom in Drohobych* [in Ukrainian].
- Spohady Drimera Marselia, zhytelia m. Vashynhton, okruh Kolumbiia, USA. (Zapysala Mariia Hrom 19.08.2018 r. u Vashynhtoni, okruh Kolumbiia) [The Memories of Marcel Drimer, the resident of Washington, D.C. (Recorded by Mariia Hrom)]. (2018). *Pryvatnyi arkhiv Marii Hrom u m. Drohobychi – The Private Archive of Mariia Hrom in Drohobych* [in Ukrainian].
- Spohady Hrunshlah Otylii, zhytelky m. Tel-Aviva, Izrail. (Zapysala Mariia Hrom 28.03.2019 r. u Drohobychi) [The Memories of Hrunshlah Otyliia, the resident of Tel-Aviv, Israel. (Recorded by Mariia Hrom)]. (2019). *Pryvatnyi arkhiv Marii Vurlovskoi u m. Drohobychi – The Private Archive of Mariia Hrom in Drohobych* [in Ukrainian].
- Spohady Sheinfeld-Tsvetkovoï Larysy, zhytelky m. Drohobycha. (Zapysala Mariia Hrom 21.12.2018 r. u Drohobychi) [The Memories of Sheinfeld-Tsvetkova Larisa, the resident of Drohobych. (Recorded by Mariia Hrom)]. (2018). *Pryvatnyi arkhiv Marii Hrom u m. Drohobychi – The Private Archive of Mariia Hrom in Drohobych* [in Ukrainian].

Spohady Valahy Iryny, zhytelky m. Drohobych. (Zapysala Mariia Hrom 13.02.2018 r. u Drohobychi) [The Memories of Valaha Iryna, the resident of Drohobych. (Recorded by Mariia Hrom)]. (2018). *Pryvatnyi arkhiv Marii Hrom u m. Drohobychi – The Private Archive of Mariia Hrom in Drohobych* [in Ukrainian].

The Righteous Among The Nations. Stecyk, Bartlomiej. (n.d.). Retrieved from <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=en&itemId=4017651>.

USHMM – United States Holocaust Memorial Museum Archives, Washington, DC.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2019

УДК 930.2(477):323.282(477)"19"
DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.184277

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 32, вул. Героїв Майдану, м. Львів, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Бібліографічний опис статті: Ільницький, В. (2019). Організація боротьби репресивно-каральних органів проти українського визвольного руху: невідомі інструктивні документи (1945 р.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 196–212. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184277.

**ОРГАНІЗАЦІЯ БОРТЬБИ
РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНИХ ОРГАНІВ
ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ:
НЕВІДОМІ ІНСТРУКТИВНІ ДОКУМЕНТИ (1945 р.)**

Анотація. Мета статті – ввести до наукового обігу інструктивні документи радянських репресивно-каральних органів про організацію та форми і методи проведення боротьби із українським визвольним рухом у західноукраїнських областях України. *Методологія дослідження* ґрунтується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, поміркованого нарративного конструктивізму, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. *Наукова новизна* полягає у тому, що вперше вводяться до наукового обігу невідомі інструктивні документи про організацію боротьби репресивно-

каральних органів – наказ військам Львівського воєнного округу (13 січня 1945 р.) про різнобічну допомогу радянським партійним органам, структурам НКВС і НКДБ органам у боротьбі із ОУН і УПА та вказівки заступника народного комісара внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенанта Строкача, подані на нараді командирів частин 82 сд (25 листопад 1945 р.). **Висновки.** Отже, репресивно-каральна система у боротьбі з визвольним рухом на західноукраїнських землях користувалася низкою форм і методів, які під час боротьби «відточувалися». Відповідно вони відзначалися ефективністю та завдавали націоналістам відчутних втрат. Сподівання радянської адміністрації на швидке та повне знищення визвольного руху не виправдалися, оскільки він користувався підтримкою населення та, зі свого боку, обирав оптимальну модель функціонування у відповідний період. Саме тому репресивно-каральний апарат під час боротьби з українськими націоналістами змінював власні завдання. Хоча впродовж усього періоду боротьби основна ставка робилася на силове врегулювання конфлікту. Так, якщо на початковому етапі боротьби застосовувалися широкомасштабні операції, то уже наприкінці 1946 – початку 1947 р. силовики проводили операції невеликими маневреними відділами супроти конкретних повстанських підрозділів чи окремих діячів підпілля (районних, надрайонних, окружних і крайового проводів ОУН), дислокацію яких виявила агентура. Ці зміни давали радянським силовикам можливість, діючи малими групами, за наявності точних агентурних даних, охоплювати більшу територію і ліквідовувати націоналістів, які залишилися. Нещодавно нами були віднайдені два документи, які розширюють уявлення про масштаби боротьби радянської системи із українським визвольним рухом, суттєво розходяться із офіційною картиною, поданою в офіційній радянській пропаганді. Відзначимо, що публіковані документи є важливим джерелом до комплексного дослідження репресивної політики радянської адміністрації у західноукраїнському регіоні загалом та протистоянні із українським визвольним рухом зокрема.

Ключові слова: репресивно-каральні органи; український визвольний рух; західноукраїнські землі.

Vasyl ILNYTSKYI

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor of the Department of Mobilization, Organizational, Staffing, Human

Resources and Defense Planning, National Academy of Land Forces named after Petro Sahaidachnyi, 32 Heroes of Maidan Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

To cite this article: Ilnytskyi, V. (2019). Orhanizatsiia borotby represyvno-karalnykh orhaniv proty ukrainskoho vyzvolnoho rukhu: nevidomi instruktivni dokumenty (1945 r.) [The organization of the struggle of repressive-punitive bodies against the Ukrainian liberation movement: unknown instructive documents (1945)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seria Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43, 196–212. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184277* [in Ukrainian].

THE ORGANIZATION OF THE STRUGGLE OF REPRESSIVE-PUNITIVE BODIES AGAINST THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT: UNKNOWN INSTRUCTIVE DOCUMENTS (1945)

Summary. *The purpose of the article is to introduce the instructive documents of the Soviet repressive-punitive bodies about the organization, forms and methods of the struggle against the Ukrainian liberation movement in the western regions of Ukraine. The methodology of the study is based on the principles of historicism, systematism, scientificity, verification, authoritative objectivity, moderate narrative constructivism, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods. The scientific novelty is that the unknown instructive documents about the organization of the fight of repressive and punitive bodies were introduced for the first time – a decree of the troops of Lviv Military District (January 13, 1945) on comprehensive assistance to the Soviet party organs, PCIA and PCSS structures in the struggle against OUN and URA and the instructions of the Deputy People’s Commissar of the USSR, Lieutenant General Strokach, submitted at the meeting of the commanders of units of 82 cd (November 25, 1945). Conclusions.* Thus, the repressive-punitive system in the struggle against the liberation

movement on the Western Ukrainian lands used a number of forms and methods that were «honed» during the struggle. Accordingly, they were marked by efficiency and caused considerable losses to the nationalists. The hopes of the Soviet administration for the swift and complete destruction of the liberation movement were not justified since it had the support of the population and, in its turn, chose the optimal model of functioning in the relevant period. That is why the repressive and punitive apparatus changed its tasks while fighting against Ukrainian nationalists. However, throughout the whole period of the struggle the main focus was on the forceful resolution of the conflict. Thus, if large-scale operations were carried out at the initial stage of the struggle, then in late 1946 – early 1947, security forces conducted operations with small maneuvering units against specific insurgent units or individual figures of the underground (district, supra-district and regional (provides) branches of the OUN), dislocation of which was noticed by agenda. These changes allowed the Soviet security forces, operating in small groups, with accurate agency data to cover a larger territory and eliminate the remaining nationalists. Recently, we have found two documents that expand the scope of the struggle of the Soviet system with the Ukrainian liberation movement, and are at odds with the official picture presented in official Soviet propaganda. It should be noted that the published documents are an important source for a comprehensive study of the repressive policies of the Soviet administration in the Western Ukrainian region in general, and the confrontation with the Ukrainian liberation movement in particular.

Keywords: *repressive-punitive bodies; Ukrainian liberation movement; Western Ukrainian lands.*

Постановка проблеми. Уся радянська система будувалася на принципах суворої замкненості. Все, що не вписувалося у рамки офіційної пропаганди, отримувало гриф державної таємниці. Особливо ретельно засекречувалися документи, які містили інформацію про реальну картину і стан справ у державі та суспільстві. Такі документи отримували гриф «таємно», «цілком таємно», і влада (колись радянська і, як не дивно, сучасна) ретельно їх оберігає. Протягом свого існування радянська адміністрація декілька разів здійснювала зачистку і відповідно знищення архівних документів. Одначе попри досить ретельну чистку архівів спецслужб вони містять цілий пласт матеріалів, які дають змогу

оцінити масштаби протистояння репресивно-каральної системи із українським визвольним рухом.

Ще однією характерною особливістю функціонування радянської системи було здійснення суцільних приписок особливо у 1944–1945 рр. Насамперед що стосувалося результатів проведення чекістсько-військових операцій, чисельності вбитих націоналістів та вилученої у них зброї. Значну плутанину чекісти внесли також і у посади підпільників та повстанців (1944–1945). Зрозуміло, що це траплялося як із об'єктивних (на початковому етапі протистояння радянської системи із визвольним рухом чекісти ще не розбиралися у всіх посадах та функціях, які існували в ОУН і УПА), так і суб'єктивних причин (прагнення показати результативність діяльності та отримати винагороду за це).

Донедавна інструктивні документи про організацію питання перебувало під суворим табу. Однак відкриття доступу до архівів репресивно-каральних органів суттєво уможливило розкрити це питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема організації та реалізації боротьби проти українського визвольного руху неодноразово порушувалася у низці історичних праць та збірниках документів. Уперше проблему використання агентурної мережі на великому джерельному матеріалів розкрив Іван Білас (Bilas, 1994a, 1994b). Своє відображення вказана проблема знайшла у публікації раніше засекречених документів Володимиром Сергійчуком (Serhiichuk, 1998, 2000, 2004, 2005a, 2005b, 2005c). В подальшому питання використання агентури було предметом аналізу в узагальнювальних дослідженнях Анатолія Кентія (Kentii, 2005), Юрія Киричука (Kyrychuk, 2000, 2003), Анатолія Русначенка (Rusnachenko, 2002), Юрія Шаповала (Shapoval, 2003). Висвітленню зазначеної проблеми присвячена ціла низка публікацій автора цього нарису (Ilnytskyi, 2013, 2014a, 2014b, 2014c, 2014d, 2017). Однак нововиявлені документи змушують нас ввести їх до наукового обігу.

Мета статті – ввести до наукового обігу інструктивні документи радянських репресивно-каральних органів про організацію та форми і методи проведення боротьби із українським визвольним рухом у західноукраїнських областях України.

Виклад основного матеріалу. Після закінчення Другої світової війни радянська адміністрація прагнула якомога швидше утвердитися на нових західних кордонах та легітимізувати свої дії перед світом. Основною перешкодою у цьому став український визвольний рух, який, спираючись на підтримку населення, не лише зазнавав втрат, але й завдавав відчутних ударів системі, гальмував утвердження радянської влади в регіоні. Широкомасштабні репресії застосовувалися не лише до тих, хто став у безпосередню опозицію, але й тих, хто міг у перспективі стати на шлях боротьби, а також для введення всеохопливого страху у населення. Для боротьби із ним репресивно-каральна система широко використовувала різноманітні форми та методи, апробовані на східноукраїнських землях під час знищення та викорінення інакодумства. До найчастіше використовуваних належать як основні, так і додаткові: 1) чекістсько-військові операції (оперативно-військові операції); 2) створення широко розгалуженої агентурної сітки; 3) засідки, блокади; 4) спецзасоби; 5) компрометації; 6) діяльність АБГ; 7) перепис і паспортизація населення; 8) виселення сімей учасників та осіб, які підтримували визвольний рух (депортації); 9) застосування сімейної та майнової відповідальності; 10) публічні показові страти і судові процеси; 11) колективізація; 12) ідейно-пропагандивна війна тощо. На боці радянських військових була перевага в матеріально-технічному забезпеченні, озброєнні, рівні фахової підготовки, людських ресурсах тощо. Натомість повстанці краще знали місцевість, їхні структури та відділи були більш маневрені, здатні до реорганізації і вдало переховувалися серед мирного населення (Hnytskyi, 2017).

Реалізовував ці заходи сформований репресивно-каральний апарат (у низці випадків приїжджали уже укомплектовані органи), який місцеве населення сприймало як інструмент окупації. Тому офіційне радянське керівництво постійно відчувало неприязне ставлення західноукраїнців. До цього також спричинилася жорстока поведінка окремих представників офіційної влади. Відверте сподівання партійного керівництва на швидке знищення визвольного руху виявилось помилковим. Власні позиції радянська влада зміцнювала лише завдяки діяльності репресивно-карального апарату. Значна частина новоприбулих керівних партійних

господарських працівників були малограмотними без фахової освіти, досвіду роботи тощо.

Найбільшою ж проблемою у процесі утвердження радянської влади та боротьби проти ОУН і УПА стало масове порушення радянськими репресивними органами так званої «соціалістичної законності». Поняття соціалістична законність досить умовне і широке. Під нього підпадали, починаючи від порушень, постійних пограбувань, незаконних затримань, фальсифікацій кримінальних справ, катувань, закінчуючи масовими (незаконними, без суду і слідства) розстрілами, згвалтуваннями тощо. Дослідник українського визвольного руху В. Сергійчук уважає, що на окремих етапах боротьби з українським національно-визвольним рухом радянський режим не звертав уваги на ці види злочинів, навіть більше, їх заохочував. До числа умов, що сприяли скоєнню працівниками каральних органів зловживань та злочинів, необхідно зарахувати не тільки відсутність контролю з боку керівництва і начальників, а й неефективне здійснення прокурорського нагляду за їхньою діяльністю, а в більшості випадків – повна його відсутність. Часто працівників, звільнених з органів прокуратури у східних областях УРСР та інших республіках за систематичні порушення законів, направляли на роботу до західних областей.

Висновки. Отже, репресивно-каральна система у боротьбі з визвольним рухом на західноукраїнських землях користувалася низкою форм і методів, які під час боротьби «відточувалися». Відповідно вони мали відзначатися ефективністю та завдавали націоналістам відчутних втрат. Сподівання радянської адміністрації на швидке та повне знищення визвольного руху не виправдалися, оскільки він користувався підтримкою населення та, зі свого боку, обирав оптимальну модель функціонування у відповідний період. Саме тому репресивно-каральний апарат під час боротьби з українськими націоналістами змінював власні завдання. Хоча впродовж усього періоду боротьби основна ставка робилася на силове врегулювання конфлікту. Так, якщо на початковому етапі боротьби застосовувалися широкомасштабні операції, то уже наприкінці 1946 – початку 1947 р. силовики проводили операції невеликими маневреними відділами супроти конкретних повстанських підрозділів чи окремих діячів підпілля

(районних, надрайонних, окружних і крайового проводів ОУН), дислокацію, яких виявила агентура. Ці зміни дали змогу радянським силовикам, діючи малими групами, за наявності точних агентурних даних охоплювати більшу територію і ліквідувати націоналістів, які залишилися.

Нещодавно нами були віднайдені два документи, які розширюють уявлення про масштаби боротьби радянської системи із українським визвольним рухом, суттєво розходяться із офіційною картиною, поданою в офіційній радянській пропаганді. Документи подають чітке визначення про організаторів боротьби. Усі репресивні заходи відбувалися під контролем вищого партійного та силового керівництва.

У публікації подаються два документи: наказ військам Львівського воєнного округу (13 січня 1945 р.) про різносторонню допомогу радянським партійним органам, структурам НКВС і НКДБ органам у боротьбі із ОУН і УПА та вказівки заступника народного комісара внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенанта Строкача, подані на нараді командирів частин 82 сд (25 листопад 1945 р.).

У першому документі визначаються завдання військових підрозділів Львівського військового округу, посилювався контроль за результативністю їхньою використання у боротьбі із українським визвольним рухом. Зокрема, рекомендувалося проведення бойових операцій проти українських націоналістів залучати найбільш дисциплінованих і підготовлених з військових та ідеологічних поглядів офіцерів і рядових бійців. До складу відділів мали обов'язково призначати найпрофесійніших політпрацівників (що, очевидно, свідчить й про гостре ідеологічне протистояння), які мали проводити виховну роботу із офіцерським і рядовим складом. Усі дії мали координуватися із органами НКВС, НКДБ, обкомами КП(б)У, облвиконкомами, райкомами КП(б)У, райвиконкомами. Також Командувач військами Львівського воєнного округу генерал-лейтенант Смирнов вимагав регулярної звітності. У цьому ж документі визнавалися факти порушення «соцзаконності» радянськими силовиками.

Другий документ містить вказівки заступника народного комісара внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенанта Т. Строкача, подані на нараді командирів частин 82 сд (25 листопад 1945 р.).

Цей документ частково передає емоції, якими були переповнені керівники радянських силових органів: «Бойову оперативну діяльність частин органів довести до точки кипіння і на цьому рівні її підтримувати», «Якщо по військам чи групі військовополоненим буде здійснений хоч один вистріл із будь-якого будинку, вживати негайні заходи до захоплення націоналістів, а будинок спалювати», «... якщо із церкви хоч один вистріл, церкву спалювати». Цей документ містить чіткі вказівки на урізноманітнення методів боротьби із українським визвольним рухом: перехід на діяльність малочисельними військовими підрозділами, використовувати «приманки», робити засідки біля загиблих повстанців.

Відзначимо, що публіковані документи є важливим джерелом до комплексного дослідження репресивної політики радянської адміністрації у західноукраїнському регіоні загалом та протистоянні із українським визвольним рухом зокрема.

У виданні максимально збережено лексику, авторські та редакторські особливості джерел. Без змін подано власні та географічні назви. виправленню підлягали лише найбільш очевидні граматичні огріхи. Кожен документ супроводжується легендою, в якій зазначено місце зберігання документа (номер фонду, опису, справи, аркушів).

References

- Bilas, I.** (1994a). Represyyno-karalna systema v Ukraini 1917–1953 [The repressive system in Ukraine in 1917–1953]. *Suspilno-politychnyi ta istorychnyi analiz (Knyha druha: Dokumenty ta materialy) – Socio-political analyses (Book II: Documents and materials)*. Kyiv: Lybid; Viisko Ukrainy [in Ukrainian].
- Bilas, I.** (1994b). Represyyno-karalna systema v Ukraini 1917–1953 [The repressive system in Ukraine in 1917–1953]. *Suspilno-politychnyi ta istorychnyi analiz – Socio-political analyses, I*. Kyiv: Lybid; Viisko Ukrainy [in Ukrainian].
- Пнытський, В.** (2013). Zastosuvannia publichnykh form pokarannia proty predstavnykiv ukrainskoho vyzvolnoho rukhu u Karpatskomu krai OUN (1945–1954) [The use of public punishment against representatives of the Ukrainian liberation movement in the Carpathian region of the OUN (1945–1954)]. *Hrani istorii – Facets of History*, 6, 94–105. Horlivka: Vyd-vo HIIM DVNZ «DDPU» [in Ukrainian].

- Ilnytskyi, V.** (2014a). Deportatsiina polityka yak zasib utverdzhenia radianskoi administratsii u Karpatskomu krai OUN (1944–1954) [The deportation politics as an confirmation means of the soviet administration in Western Ukraine (1944–1954)]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seria: Istoriia – Scientific notes of Ternopil Volodymyr Hnatak National Pedagogical University. Hystory Series*, 2 (1), 106–111 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2014b). Porushennia «sotsialistychnoi zakonnosti» pry utverdzheni radianskoi administratsii u Karpatskomu krai OUN (1945–1954) [The «socialist legality» violation during the Soviet administration statement in the OUN Carpathian region (1945–1954)]. In V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, & I. Zymomria (Eds.), *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molydykh vchenykh Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Relevant questions of the Humanities: the collection of scientific works of young scholars of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 10, 17–28. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2014c). Vykorystannia kompromentatsiinykh pryiomiv pry likvidatsii pidpillia u Karpatskomu krai OUN (1945–1954) [Using the compromise techniques during the underground liquidation in the OUN Carpathian province (1945–1954)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific works of Historical Department of Zaporizhzhia National University*, 40, 158–162. Zaporizhzhia: ZNU [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2014d). Vykorystannia radianskymy karalno-represyvnymy orhanamy spetszasobiv u borotbi proty vyzvolnoho rukhu u Karpatskomu krai OUN (1945–1954) [Using by Soviet punitive and repressive authorities of special devices in the fight against the liberation movement of the OUN in the Carpathian region (1945–1954)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seria «Istoriia» – Problems of the Humanities: the collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. «History» Series*, 34, 76–86. Drohobych: Vydavnychi viddil DDPU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2017). Protypovstanska borotba u Karpatskomu krai OUN (1945–1954): chekistsko-viiskovi operatsii yak zasib prydushennia ukrainskoho vyzvolnoho rukhu [Anti-insurgent struggle in the Carpathian area of the OUN (1945–1954): cheka-military operation as means

- of suppression of the Ukrainian liberation movement]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific works of Historical Department of Zaporizhzhia National University*, 49, 46–52. Zaporizhzhia: ZNU [in Ukrainian].
- Kentii, A.V.** (2005). *Zbroinyi chyn ukrainskykh natsionalistiv 1920–1956. Istoryko-arkhivni narysy. T. 1: Vid Ukrainskoi viiskovoi orhanizatsii do Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv. 1920–1942 [Armed ranks of Ukrainian nationalists 1920–1956. Historical and archival essays. Vol. 1: From Ukrainina military organization to the Organization of Ukrainian Nationalists]*. Kyiv: [b.v.] [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2000). *Narysy z istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40–50-kh rokiv XX stolittia [Sketches of the History of Ukrainian National Liberation Movement of the 40–50s of the XX century]*. Lviv: LDU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian Nationalist Movement of 1940–1950s: Ideology and Practice]*. Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].
- Nadolskyi, Y.E.** (2008). *Deportatsiina polityka stalinskoho totalitarnoho rezhymu v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy (1939–1953 rr.) [Deportation policy of Stalin totalitarian regime in western areas of Ukraine (1939–1953)]*. Lutsk: RVV «Vezha» Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2012). *«Vstan i borys! Slukhai i vir...»: ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939–1960 rr.) [«Stand up and fight! Listen and believe...»: the Ukrainian nationalist underground and insurgent movement (1939–1960)]*. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
- Rusnachenko, A.** (2002). *Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–50-kh rokakh [The Revolted People: National liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus', Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s–1950s]*. Kyiv: Univer-sytetske vydavnytstvo «Pulsary» [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (1998). *Desiat buremnykh lit. Zakhidnoukrainski zemli u 1944–1953 rr. [Ten years of the tempest. The West Ukrainian lands in 1944–1953]*. *Novi dokumenty i materialy – New documents and materials*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2000). *Radianski partyzany proty OUN-UPA [Soviet partisans against OUN-URA]*. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka [in Ukrainian].

- Serhiichuk, V.** (2004). *Ukrainskyi zdvyh: Zakerzonnia. 1939–1947 rr.* [The Ukrainian revolt: Zakerson. 1939–1947]. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2005a). *Ukrainskyi zdvyh: Podillia. 1939–1955 rr.* [The Ukrainian revolt: Podillya. 1939–1955]. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2005b). *Ukrainskyi zdvyh: Prykarpattia. 1939–1955 rr.* [The Ukrainian revolt: Sub-Carpathia. 1939–1955]. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2005c). *Ukrainskyi zdvyh: Volyn. 1939–1955 rr.* [The Ukrainian revolt: Volyn. 1939–1955]. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka [in Ukrainian].
- Shapoval, Yu.** (2003). *Viina pislia viiny* [The war after the war]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural inheritance, national consciousness, statehood* (pp. 184–200). Lviv [in Ukrainian].
- Vronska, T.** (2009). *Zaruchnyky totalitarnoho rezhymu: represii proty rodyn «vorohiv narodu» v Ukraini (1917–1953 pp.)* [Hostages of the totalitarian regime: reprisals against families of «enemies of the people» in Ukraine (1917–1953)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian].

Документ 1

**НАКАЗ ВІЙСЬКАМ ЛЬВІВСЬКОГО ВОЄННОГО ОКРУГУ
(13 СІЧНЯ 1945 р.)**

В. СРОЧНО

СОВ. СЕКРЕТНО

П Р И К А З

ВОЙСКАМ ЛЬВОВСЬКОГО ВОЄННОГО ОКРУГА

13 января 1945 года

№ 001

г. Львов

СОДЕРЖАНИЕ: Об оказании помощи местным советским и партийным организациям в ликвидации немецко-украинских националистических банд.

Исходя из того, что главной задачей партийных, советских и военных организаций в Западных областях Украины является в настоящее время ликвидация немецко-украинских националистических банд –

П Р И К А З Ы В А Ю:

1. Командирам частей и соединений и начальникам учреждений Округа, начальникам гарнизонов, командирам частей и соединений и начальникам учреждений, входящим в состав гарнизонов на территории Львовского Военного округа, оказывать всемерное содействие вооруженной силой местным партийным и советским организациям, органам НКВД и НКГБ во всех случаях, когда они проводят операции по ликвидации отдельных очагов бандитизма и бандитских групп немецко-украинских националистов.

2. Не обученный красноармейский состав /призывники 1927 года рожд./ для проведения боевых операций против немецко-украинских националистических банд до окончания первого периода обучения не привлекать.

3. Командирам отрядов, выделяемых для проведения боевых операций против банд, назначать наиболее подготовленных в военном и политическом отношении и дисциплинированных офицеров.

В состав отрядов назначать из лучших политработников заместителей командиров отрядов по политической части и необходимый партийно-политический аппарат, и обеспечить проведение воспитательной работы с офицерским, сержантским и рядовым составом отрядов в продолжении всей операции.

Учитывая, что имели место в прошлом отдельные факты мародерства со стороны отдельных офицеров, сержантов и красноармейцев, проводить разъяснительную работу с офицерским, сержантским и рядовым составом отрядов о недопустимости мародерства и чутком, внимательном отношении к населению.

Перед выступлением на операции проводить тщательный инструктаж офицерскому, сержантскому и рядовому составу.

На командиров частей и соединений возложить личную ответственность за всестороннюю подготовку отрядов к проведению боевых действий.

4. Областным и районным военным комиссарам войти в тесную связь с органами НКВД и НКГБ по вопросам борьбы с бандами немецко-украинских националистов и на основании указаний Обкомов КП/б/У и Облисполкомов, Райкомов КП/б/У и Райисполкомов принять активное участие в проведении всех мероприятий, направленных на ликви-

дацію немецко-украинских националистов, используя для этого все имеющиеся в расположении ОВК и РВК средства.

5. Во всех случаях участия частей и соединений в проведении операций по борьбе с бандами немецко-украинских националистов немедленно доносить мне о выделении отрядов, о ходе операции и о результатах операции после ее окончания. Для донесений использовать все наличные возможности вплоть до посылки нарочных, обеспечив их надлежащей охраной.

6. Областным военным комиссарам доносить мне два раза в месяц 1 и 15 числа об участии ОВК и РВК в проводимых местными советскими и партийными организациями и органами НКВД и НКГБ мероприятиях по борьбе с бандитизмом.

7. Областным и районным военным комиссарам с этим приказом ознакомить секретарей областных и районных комитетов КП/б/У и председателей областных и районных исполнительных комитетов трудящихся.

п.п КОМАНДУЮЩИЙ ВОЙСКАМИ ЧЛЕН ВОЕННОГО СОВЕТА

ЛЬВОВСКОГО ВОЕННОГО ОКРУГА

ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ – СМИРНОВ, ГЕНЕРАЛ-МАЙОР – ГАТРАКОВ

НАЧАЛЬНИК ШТАБА ОКРУГА

ГЕНЕРАЛ-МАЙОР – ГОРОДЕЦКИЙ

Доотп 65 экз.

Экз. 2-66 – по списку

15.1.45 г. Кар. 25.

ВЕРНО:

НАЧАЛЬНИК КАНЦЕЛЯРИИ ШТАБА ЛЬВОВ
МАЙОР А/С ЕЗОВИТОВ

/ По ОРГМОТДЕЛУ/

З'єднання Червоної Армії та Внутрішніх Військ НКВС Українського Округу залучені до боротьби проти українського визвольного руху: ролька 154, справа № 003, т. 1, 3 січня – 4 лютого 1945 р., арк. 226–227.

Документ 2

**ВКАЗІВКИ ЗАСТУПНИКА НАРОДНОГО КОМІСАРА
ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРСР ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТА
СТРОКАЧА, ПОДАНІ НА НАРАДІ КОМАНДИРІВ
ЧАСТИН 82 СД (25 ЛИСТОПАД 1945 р.)**

Сов. секретно
Экз. №

У К А З А Н И Я

Зам. Народного Комиссара внутренних дел УССР генерал-лейтенанта СТРОКАЧА, данные на совещании командиров частей 82 СД 25 ноября 1945 года

І. О Б С Т А Н О В К А

На основе указаний центрального провода «ОУН» все местные бандитские формирования украинских националистов активизировали свою деятельность и главным образом по линии террора против сов. парт. актива офицерского состава, подрыва железных дорог.

В ноябре месяце в Станиславщине захвачена декларация «ОУН» и наказ надрайонным, датированный 25 октября с/г.

Декларация «ОУН» и наказ надрайонным содержат следующие основные положения:

1. Ставка на поддержку Германии оказалась битой. Германия разгромлена.

2. Ведущую роль в Европе занимает СССР.

3. Нападения на СССР со стороны Англии и США в ближайшее время ожидать нельзя. Но все же возможность конфликта между СССР и его союзниками не исключена.

4. С Англией имеется договоренность о помощи, и эта помощь будет зависеть от нашей работы.

5. Перейти к строго конспиративной работе. Свою работу организациям «ОУН» строить не в ширь, а в глубь.

6. Распустить такую форму организации, как господарчых и станичных.

7. Новая форма организация устанавливается: «кущ» – 5–10 человек. «Куш» подчиняется районному проводнику, в подчинении которого их имеется от 5 до 10. Далее надрайонные, областной провод, краевой провод и центральный провод.

8. Боевые действия всех организаций «ОУН» активизировать.

В сентябре-октябре месяце в Германии в зоне английской оккупации прошло совещание всех течений украинской буржуазной эмиграции (12 течений, в том числе петлюровцы, бандеровцы и др.).

На совещании произошло объединение всех этих течений и основана новая организация, получившая название «УКРАИНСКА ГОЛОВНА ВИЗВОЛИТЕЛЬНА РАДА» (УГВР).

Во главе новой организации выбран БАНДЕРА.

Украинско-буржуазная эмиграция установила соглашения и получила большую помощь от такой организации, как «Украинский червонный крест» (УЧХ), которая получает большие субсидии от иностранных государств и развернула большую работу, в частности по изданию националистической литературы.

На местах в среде «ОУНовских» организаций и их банд происходит полнейшее разложение. Распад этих организаций удерживается «ОУНовцами» лишь силой – террором.

Местное население западных областей Украины кореным образом изменило свое отношение к бандам и оказывает меньшую помощь.

II. ЗАДАЧИ

1. Боевую оперативную деятельность частей органов довести до точки кипения и на этом уровне ее поддерживать.

2. Основным методом борьбы против банд – действия мелких групп. За каждым гарнизоном закрепить банду или боевку и возложить ответственность за их ликвидацию на начальников гарнизонов и командиров подразделений.

3. Срок выполнения плана: к 15 декабря нанести основной удар имеющим боевикам, а к 30 декабря закончить окончательную их ликвидацию.

4. Разнообразить методы оперативно-боевой деятельности, в частности принять к сведению указания тов. ХРУЩЕВА.

а/ Изучать, в чем нуждается местная боевка, способ ее действия и на этом ее ловить. (Основная деятельность боевки: толи террористические акты на активистов, то ли действия на железной дороге и т.д.).

б/ Применение способа «Приманки» (посылка ответственных работников в село, посылка подводов и автомашин в определенные места и т.д.).

в/ Обязательно у всех убитых (трупов) оставлять засады.

5. Усилить ответные репрессивные меры на террористические акты банд:

а/ В селе, где произошел тер. акт или у селе, где произошел подрыв жел. дор. полотна – АРЕСТОВЫВАТЬ ПОГОЛОВНО все взрослое население от 15 лет и старше без различия пола.

б/ Арестованных пропускать через фильтрацию. Во время ее выявлять семьи бандитов и сразу их выселять. Если выявляются семьи бандитов, на которых не заведены дела, – семьи выселять, дела оформлять после. Не допускать выселение семей, которые не подходят под инструкцию о выселении.

в/ Все разрушенное, взорванное (мосты, жел. дор. полотно, телеграфные столбы и т.д.) немедленно восстанавливать силами населения этого села.

г/ При том положении если по войскам или группе военнослужащих будет произведен хоть один выстрел из какого либо дома, принимать немедленные меры к захвату бандитов и этот дом СЖИГАТЬ.

д/ В ближайшее время произвести осмотр всех церквей и если при осмотре или в дальнейшем при работе из церкви будут хоть один выстрел, церковь СЖИГАТЬ.

6. Усилить контроль за выполнением плана каждым гарнизоном, подразделением, частью, в частности:

а/ Командир полка обязан через каждые пять дней вызывать к себе всех командиров гарнизонов (до командира роты включительно) и заслушивать их доклады.

б/ Не позже 5 декабря ОБКОМ партии заслушивает доклад полковника КЛОКОВА и подполковника КУЦЕНКО.

в/ На Бюро ОБКОМА в последующем, декабре месяце заслушиваются доклады всех командиров частей и их заместителей.

7. В каждом подразделении и части завести боевой отчет с 20 ноября с/г.

МАЙОР

(ОСИНИН)

З'єднання Червоної Армії та Внутрішніх Військ НКВС Українського Округу залучені до боротьби проти українського визвольного руху: ролька 143, справа № 003, 28 листопада 1945 р. – 28 січня 1946 р., арк. 16–17.

Стаття надійшла до редакції 25.08.2019

UDC 930(477)(092):94(477:438)
DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.184280

Володимир НАКОНЕЧНИЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, Київський національний університет культури і мистецтв, 36, вул. С. Коновальця, м. Київ, Україна, індекс 01601 (nakonechniy.ua@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0386-2162>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3097015/volodymyr-nakonechniy/>

Бібліографічний опис статті: Nakonechniy, V. (2019). Yulian Tarnovych as a researcher of Polish-Ukrainian relationships. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 1/43*, 213–228. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184280.

ЮЛІАН ТАРНОВИЧ ЯК ДОСЛІДНИК ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВЗАСМІН

Анотація. *Мета дослідження* полягає в реконструкції польсько-українського дискурсу редакторської та публіцистичної праці Юліана Тарновича. В основі **методології дослідження** лежить міждисциплінарний підхід. Провідну роль відіграв біографічний метод, сфокусований на реконструкції подій минулого крізь призму життєписів його творців. Також важливими для дослідження були загальнонаукові (насамперед історичний, логічний, аналізу та синтезу) і спеціально-історичні (порівняльний, генетичний, типологічний та ін.) методи. **Наукова новизна статті** полягає у спробі комплексного аналізу польсько-української проблематики в громадсько-політичній публіцистиці Юліана Тарновича. **Висновки.** Проведене дослідження засвідчило насиченість творчої спадщини Ю. Тарновича проблематикою польсько-українських відносин. При цьому впадає у вічі, що видатний публіцист висвітлює цю складну тему не з вузького національного становища, а з позиції загальнолюдських цінностей. На багатьох прикладах він показав, що ігнорування сильнішим звичайних людських прав слабшого, у віддаленій перспективі руйнує його самого, адже варварство стосовно ближнього породжує

енергію самознищення. Відтворюючи трагедію лемків в 1930–40-х рр., дослідник не приховує і вчинків польських друзів українського народу, що ціною власного життя рятували сусідів від жаху новітнього геноциду. І хоча такі свідчення були поодинокими, та саме вони, слушно переконує Ю. Тарнович, дають надію на польсько-український консенсус ціною відновлення історичної справедливості та вшанування пам'яті безневинних жертв.

Ключові слова: Юліан Тарнович; лемки; публіцистика; Дру-га Річ Посполита; польсько-українські взаємини.

Volodymyr NAKONECHNYI

Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor of the Department of International Relationships, Kyiv National University of Culture and Arts, 36 Konovaltsia Str., Kyiv, Ukraine, postal code 01601 (nakonechniy.ua@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0386-2162>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3097015/volodymyr-nakonechniy/>

To cite this article: Nakonechnyi, V. (2019). Yuliiian Tarnovych as a researcher of Polish-Ukrainian relationships. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43*, 213–228. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184280.

YULIIAN TARNOVYCH AS A RESEARCHER OF POLISH-UKRAINIAN RELATIONSHIPS

Summary. *The purpose of the study is to reconstruct the Polish-Ukrainian discourse of editorial and journalistic works of Yuliiian Tarnovych. The methodology of the study is based on the interdisciplinary approach. The biographical method is a leading one, as it helped to focus on reconstruction of the events of the past through the prism of the biographies of its creators. Such methods as general scientific (first of all, historical, logical, analysis and synthesis methods), special historical (comparative, genetic, typological, etc.) were also applied as well. The scientific novelty of the article is the attempt to comprehensively analyse Polish-Ukrainian issues in the social-political journalism of Yuliiian Tarnovych. Conclusions.* *The study showed the richness of Yu. Tarnovych's creative heritage that covered the problems*

of Polish-Ukrainian relations. At the same time, it is obvious that a prominent publicist covers this difficult topic not only from a narrow national position, but from the standpoint of universal values. He showed that if the stronger ignores the human rights of the weaker, in the long run, it destroys the former, because barbarity towards one's neighbour produces the energy of self-destruction. Recreating the tragedy of the Lemkos in the 1930s and 1940s, the researcher does not hide the actions of some Polish friends of the Ukrainian people, who saved their neighbours from the horror of the newest genocide at the cost of their lives. Even though such testimonies were not numerous, they are the ones, as Yu. Tarnovych claimed, that give hope for the Polish-Ukrainian consensus, restoration of historical justice and honouring the memory of innocent victims.

Keywords: *Yuliiian Tarnovych; Lemkos; journalism; Second Commonwealth; Polish-Ukrainian Relations.*

The statement of the problem. Among the leaders of the Lemko movement of the twentieth century, Yuliiian Tarnovych holds a special place. After all, many publications (for example, the newspapers «Our Lemko» («Nash Lemko»), «Ukrainian Word», «Lemkivschyna», «Ukrainian Worker», («Lemko news») «Lemkivski Visti», etc.) and organizational projects (for example, the Lemkos Commission at «Prosvita») are associated with his name. These projects aimed at modernizing all aspects of life of the Ruthenian community and establishing close connections with Ukrainian cultural world. At the same time, a special place in the multifaceted creative heritage of Yu. Tarnovych belonged to the issue of the problem of Polish-Ukrainian relations, which was the most urgent for the inhabitants of his small Motherland. After all, Lemkos, like no other Ukrainian ethnic group, being historically settled among the Polish population, felt all the tragedy of the effects of a conflict between historical neighbours. As a direct witness and in some places an active participant in this conflict for many decades, Yu. Tarnovych turned to the analysis of its origins, the course and consequences, and during the post-war period he became the most authoritative expert on the problems of Polish-Ukrainian antagonism in Zakerzonia.

Analysis of previous research. Nevertheless, Yu. Tarnovych's creative heritage is still not thoroughly researched. Nowadays, there are only a few brief biographical essays (Savka, 1999, pp. 327–330)

and references to his activities in Lemkos studies (Nakonechnyi, 2017, pp. 129–137) or general literature. This obviously does not correspond to the magnitude of Yuliiian Beskid's contribution to the study of the history and culture of his native land.

The purpose of the article is in the reconstruction of Polish-Ukrainian discourse of editorial and journalist works of Yuliiian Tarnovych.

The statement of the main material. As Yu. Tarnovych became the chief editor of the first Lemko magazine of pro-Ukrainian sentiment «Nash Lemko» (issued in the second half of 1930s), he comprehensively approached the problem of Polish-Ukrainian relationship.

Yu. Tarnovych joined the work on newspaper being inspired by a well-known publisher, Ivan Tyktor, who, according to Yuliiian Beskid himself, was «the first to dare, amidst the thoroughly hostile Polish police regime – to publish the first in the history of Lemkivshchyna Ukrainian national magazine «Nash Lemko», and later to help the editor of that magazine Yuliiian Beskid to publish the Library of the Lemko Region in difficult circumstances (Yuliiian Beskid, 1954, p. 51). Reflecting on the urgent need for an independent printing for the Highlanders, he noted: «The awakened from sleep Lemkivshchyna lacked a healthy national «feed». For the people of Lemkivshchyna this feed was the newspaper «Nash Lemko» (Yuliiian Beskid, 1954, p. 51).

The responsible decision to head the people's newspaper came from Yu. Tarnovych's understanding of the importance of periodicals in native tongue for the national progress: «The measure of people's cultural development is its press. The press is a mirror of the soul of the people, their cultural heritage, moral and material richness, social and economic income» (Yuliiian Beskid, 1954, p. 8). Due to the editorial policy of Yu. Tarnovych, the columns of the newspaper now can tell us about many years of violence that has been planned and consistently implemented by numerous representatives of the Polish administration to suppress the national consciousness of the Lemkos. In spite of the constant confiscation of individual articles, or even whole issues of the newspaper, the newspaper he edited desperately fought

for the right of the Lemkos to be Ukrainian, informing their readers about the forms and methods of «de-nationalizing» of the most western ethnic group of our people.

Yu. Tarnovych himself became the most active contributor to his newspaper, writing on various topics that were united by the problem of the national existence of the Lemkos in the Second Commonwealth. While reproducing the multifaceted nature of his work in «Nash Lemko», the editor later noted from the perspective of decades: «In order to fill the most important gaps of work, following the principles of a healthy Lemko state of mind, the editor signed all major political and public articles in «Nash Lemko» with his real name; literary and educational articles were signed by his family name of his mother – Beskid, household ones – by the name of his friend from young years, who died in the war during the Ukrainian War of Independence – Yuri Zemlyanyn, and all other articles were signed by the name of an the old landlord who had a talent for telling stories – Ostap Zubryd» (Yuliiian Beskid, 1954, p. 12).

According to «Nash Lemko» columns, the national pressure of the Polish state was felt in all areas of the Ukrainian population from the mountainous terrain. The pressure was the most unbearable in the area of public self-organization. Representatives of the Polish administration of all levels – from solectwo to the police and the representative of the fiscal service – paid particular attention to those Ruthenians who professed Ukrainian national ideology. In this case, the marker of the latter was the fact of peasants' subscription for «Nash Lemko».

Although the newspaper was published completely legally, and before it got into the hands of a reader, it went through meticulous censorship, subscribers to the publication inevitably got into the list of unreliable ones. Using various pretexts government officials often visited and punished these Lemkos for the smallest, usually entirely made up, offenses. Complaints about such visits were often included in the column of editorial mail, though mostly in censored form.

As the «Nash Lemko» files in the library of Ivan Franko National University of Lviv contains copies of the newspaper from the censorship committee, we have a chance to get a real picture of Lemkos' appeals to their newspaper. On the occasion of officials' pressure an anonymous correspondent complained: «From the time I subscribed for «Nash

Lemko», I was punished regularly. The police are treating me in a special way. [...] The police persecute all those who feel themselves Ukrainians, and the old people told me not to linger in politics, because to read the newspaper «Nash Lemko» is to be interested in great politics [...]. The living is unbearable here, denunciations, slanders, and everyday reality, but we believe in a better future» («Harni slova», 1934, p. 3).

The special subjects of the repressive policy of the Polish administration in Lemkivschyna were reading halls of «Prosvita» – the leaders of national education and culture. Government officials tried at all costs to find reasons that could close these centres of Ukrainian spirituality. There were numerous defamation cases against people who gave their homes to reading rooms, and when such were found, they falsified «evidence» of dangerous public behaviour («Chyitalnia zahrozhuie», 1936, p. 9).

The most violent were the actions of the Polish administration in the educational field. In fact, the Polish state has abandoned its international obligations to give cultural autonomy to its national minorities, first of all, the most numerous one – Ukrainians. In a short time, it became clear to the officials that without total influence on the school it would be impossible to implement plans for the denationalization, and subsequently, the Polonization of the Rusyn population. Therefore, despite their promises, the Poles began a violent de-Ukrainianization of the Lemko school. First of all, they made the attempts to replace the Ukrainian influences at school with the Moskrophilic ones. According to «Nash Lemko» correspondence, Ukrainian ABC books were widely replaced by the Moscow textbooks. However, Lemkos were aware of the dangers of such a replacement in the elementary school of Ukrainian literary language by the Moskrophilic «iazychie». One of the newspaper's contributors noted: «Today, every Lemko knows that he can use his language can at his home, but the common Ukrainian literary language must prevail at the school. [...] [Lemkos] are demanding teaching in Ukrainian literary language – one that is taught in all Ukrainian schools because we are children of one Mother! This is not a declaration of single people, it is the will of all Lemkos» («My ne khochemo bukvariv», 1934, p. 3). Of course, this claim has also been repressed – it was substantially edited with a censor hand.

Another threat to the Lemkos national school was the forced replacement of Ukrainian teachers by the Polish ones. The former ones were transferred to schools with the predominant Polish contingent, while the latter were put in Ruthenian educational institutions to create necessary denationalizing effect. These teachers, not knowing the native language of the local population, taught Lemko children in Polish, despite the law providing for the right of instruction in their native language («Bida z lemkami...», 1936, p. 8). This situation became the topic of many posts on the pages of «Nash Lemko», where it was explicitly stated that «a Pole-teacher is not different from a Pole-policeman» («Dytyna, yak i zhyttia», 1935, p. 4).

The sphere of church and religious life of the Lemko community, which, by the specificity of its tradition, has always been a reliable protection against the Polonization of Lemkos, was not neglected by the Polish administration. The religious policy of the Polish state was aimed at proving the Lemkos with the means of propaganda that they were «Uniate Poles». This propaganda became especially insisting from the spring of 1934, when a papal administrator for the Lemko Region was appointed in Rome. The editorial board of «Nash Lemko» kept telling its readers that the Ruthenians are Greek Catholics and this fundamentally differs them from the invaders: «As we can see, Lemkivshchyna had a living connection only with the East. The claim that all Lemko churches were built by Polish gentry is also false. Church chronicles clearly state that the Lemkos themselves built churches together, and some churches were built by sołectwo Lemkos» (Lemko, 1934, p. 4).

The Polish administration's attention was also drawn to the historical memory of the Lemkos. State officials have made considerable efforts to reduce Ukrainian influence on the processes of formation of the national consciousness of the Ruthenians. The Polish authorities did not pick up the means in this struggle – they tolerated the propaganda of the Moskvophilic vision of Ruthenians' past or tried to present them as denationalized Poles. Therefore, the repression of the editions that formed the Ukrainian optics of their past and future was quite expected. A vivid example here was «Nash Lemko», front pages of which suffered censorship interventions in the historical columns the most. Polish officials were in particular concerned about the memory of the short-lived statehood of Western Ukrainians and their heroic

protection of the Western Ukrainian People's Republic. The annual commemoration in «Nash Lemko» concerning the proclamation of Unity on January 22, 1919, was constantly a subject to censorship confiscation. Thus, in one of the confiscated texts, this heroic day for the Ukrainians of Zbruch was highlighted in such a way: «On that memorable historical day, despite all the malicious allegations, the Ukrainian people bore witness to their spiritual unity and inseparability. On that day, we told the world that we – the Kuban and Dniro, Volhyn and Polissia Ukrainians and those from far Podlasie and Kholmshchyna, Hutsul, Boyko, Lemko, Transcarpathia, Bukovyntsi and Besarabka – are children of one common Mother Ukraine, united by one desire, one faith, one idea» (Halych, 1936, p. 3).

Polish censors also sought to correct the canon of national heroes presented on the pages of «Nash Lemko». Particularly meticulous was their attention to the commemoration of the Dniro figures on the pages of newspaper. Thus, when Mykhailo Hrushevsky died in November 1934 and the entire Western Ukrainian press responded to this sorrowful event for the nation (Telvak, 2008, pp. 358–377), the censor found it necessary to edit the content of the obituary mentioned in the newspaper.

The economic policy of the Polish state regarding the Lemko territories has caused no less criticism on the pages of Our Lemko. The authors of the newspaper drew attention to the barbaric approach of officials to the exploitation of the natural resources of the region, their unwillingness to invest in renewable projects. Particularly threatening was the case of uncontrolled deforestation, which brought the threat of natural disasters to the local population. For example, in one of the confiscated posts, this problem was outlined: «You were called Galician Siberia, Native Lemkivshchyna. [...] The healing waters of your valleys treat strangers now, your own children die in need, the forests of your beautiful tops disappear, the bridges are built of them on the far paths, and streams and debris become the roads for you» (Kostarevych, 1934, p. 3).

Despite the galloping state terror against the Lemkos, Yu. Tar-novych noted that the Poles had failed to achieve their goal. This happened, first of all, thanks to the active educational work of the Lemko intelligentsia and such popular publications as «Nash Lemko». Its editor proudly stated: «The population of Lemkivshchyna stood firm-

ly on the guard of their national rights and did not surrender. It was not afraid of any threats and heroically stood against its greatest danger» (Yuliiian Beskid, 1954, p. 126).

As it is well-known, the story of «Nash Lemko» was short-lived – its last issue was published on the eve of the bloodiest of all world wars. Already in emigration in Canada, Yu. Tarnovych highly praised his own publishing offspring: «The Ukrainian, national magazine» Nash Lemko» happened to be a daily «nourishment» for the people of Lemkivshchyna; in that printed mirror they saw themselves, felt themselves and believed in each other. From the day the magazine appeared, the old, princely soul of the autochthon and the ruler of those Ukrainian lands, and from the cliffs of the Sribnolentnyi to the blue waters of Poprut and Dunayets, the Ukrainian heart began to beat in one stroke» (Yuliiian Beskid, 1954, p. 8). Also, the editor rightly claimed: «The newspaper influenced the growing interest in the Lemko problems among the broad Ukrainian community, and in the second half of the 1930's, all the Ukrainian national press in Lviv supported «Nash Lemko» and published articles about Lemkivshchyna» (Yuliiian Beskid, 1954, p. 9).

The Polish national policy depicted above was one of the factors behind the weakness and swift absorption of the Commonwealth of Poland by Nazi Germany. Unfortunately, according to Yu. Tarnovych, Poland's another division between Hitler and Stalin did not become a lesson for the Poles and a reason for reflection on the causes of this situation. On the contrary, after the German occupation of part of the Lemko terrains, the Polish-Ukrainian antagonism, inherited from the former masters, took on new cruel forms. As a witness of the events of the time, the publicist set out to recreate the tragedy of Polish-Ukrainian relations in the 1940s. Recognizing the complexity of his plan, he noted: «The historian's task is difficult: s/he should not worry; neither to cause nor to take away anything as s/he wishes; s/he must write only what has happened and rely on true sources» (Yuliiian Beskyd, 1954, p. 123).

Taking into account the abovementioned facts, Yu. Tarnovych supported every fact and every event with substantial evidence. The outbreak of World War II was marked by Polish intentions related to attracting fascist terrorist attention to its Ukrainian neighbours. According to the orders of the German occupying power, all available

military equipment – weapons and ammunition – should have been given to the police. Failure to comply with this order led to the death penalty without any trial. Therefore, Ukrainian-phobic minded Poles picked up purposefully such things to their Ukrainian neighbours, at the same time informing the Gestapo or the police, which in their grass-roots remained Polish. According to Yu. Tarnovych, many Lemkos were destroyed in this way, without trial and investigation. Outlining the horror of the local population, the author wrote: «The people did not know where and from whom to seek rescue. Polish policemen were far more cruel to the Ukrainian population of Lemkivshchyna, being supported by Gestapo, who did not doubt and the slightest denunciation from the Polish police led to the detainment of the accused or s/he was taken to concentration camps or even shot on the spot» (Yuliian Beskid, 1954, p. 60). However, Lemkos, as Yu. Tarnovych argues, once again demonstrated «a heroic stance», refusing the call of the Bolshevik agitators to go to Moscow's «paradise».

Lemkos suffered even more in the last years of German-Soviet confrontation. The Soviet and fascist troops and the diverse Polish guerrillas acted against the aboriginal inhabitants of Zakerzonia with all their might and ruthlessness. The bandit practices of the guerrillas were even more cruel than those of totalitarian powers. But it was absolutely impossible for the Lemkos to live after the Bolsheviks and the Polish Communists planned a large-scale resettlement campaign to expel the native inhabitants of Zakerzonia from their native lands. It was Yu. Tarnovych's book «At the Burning Grounds of Zakerzonia» that became the most complete work in the first post-war decade, where the genesis and the course of the Lemkos genocide was reconstructed with great detail and operation «Wisla» became its last infamous chord. The author explained the reasons for writing his book: «Human memory is short, human life is even shorter, but nothing should be forgotten from the life of the people. With that in mind, we proclaim the historical documents of the events and losses suffered by Lemkivshchyna in our present day; by what methods and by what ways the enemies of Ukraine destroyed our homeland, one of the best branches of the Ukrainian Lands, recently rich and full of happy life, and today a wasteland» (Yuliian Beskid, 1954, p. 91).

Reproducing the Bolsheviks and the Poles' motivation to destroy the Lemkos, the author noted: «Stalin presented Lemkivshchyna to the

Poles and he relocated the Ukrainian population from the Lemkivshchyna by force to the East. He did it not because of great love for the Ukrainian people and for the Ukrainian nation. [...] Dzhugashvili thought carefully about his strategy for the destruction of Lemkivshchyna. Having made an agreement for giving this Ukrainian land to the Poles as a present, he gave the possibility to the Poles to deal bloodily with the Lemkivshchyna, which the Poles could not themselves defeat, obtain and assimilate or de-nationalize for centuries» (Yuliiian Beskid, 1954, pp. 77–78).

In implementing this crime against humanity, Stalin aimed to set off the Polish chauvinists on the Lemkos, known for their strong national consciousness, whose lands were the centre of a rebel movement of liberation. At the same time, the expectation was that the Poles would first and foremost destroy the Lemko intelligentsia, and without their leaders, the simple Ruthenians would be much more manipulated and less likely to resist measures to resettle them on Soviet lands. «And the Poles have accomplished their «heroic» task with 100 % accuracy! – proves Yu. Tarnovych. – How to explain killing hundreds of defenceless people of Lemkivshchyna – there has not been a single trial for the Poles, who have been torturing the Ukrainian population of Lemkivshchyna for days and nights, cutting out people's eyes alive, burying them alive, tying people to horse tails, carving crosses on their breasts, hitting young children heads on an iron pole in one hit – killing hundreds of Ukrainian children. Thus, the Poles fulfilled the will of their patron and the benefactor, who gave them all the riches of the Lemko region – the will and order of the Asian: Dzhugashvili Stalin» (Yuliiian Beskid, 1954, p. 79).

Further, literally with chronic accuracy, Yu. Tarnovych reconstructed the Lemko «Golgotha» over half a hundred pages during 1944–1946. He showed by numerous examples the cooperation of the Polish and Soviet communists in the barbaric process of subjugation, destruction or expulsion of Lemkos from their native lands. «The tragedy of Lemkivshchyna, the equal to which is difficult to find is the tragedy of the entire Ukrainian people» – the researcher said (Yuliiian Beskid, 1954, p. 79).

It should be noted that for his study about the recent tragic times of the Ukrainian Lemkivshchyna Yu. Tarnovych conducted a serious and extensive research work. Along with his own observations,

he questioned the Lemkos who, having witnessed the genocide of their people, survived and moved across the ocean. As a result, he managed to reconstruct the terrible martyrologic image of the Ukrainian Zakerzonnia – systematically destroyed and depopulated. Thus, even during the frontline actions in the fall of 1944, the Bolsheviks deliberately destroyed Ukrainian villages, even those that were between the Polish ones, so that the homeless population would sooner agree to move to the USSR. The author provides numerous examples. For example, the village of Chaszyn in the Sianotski county, which lay between two Polish Tarnavs, was burned down only where the Ukrainians lived. The same fate was prepared for the villages of Mokry, Morokhiv, Zavadka Morokhivska, Kamiane, Polonna, Sredne Velyka and others. At the same time, neighbouring Polish villages remained intact by a military outrage.

Reconstructing the mechanism of the Lemko genocide, Yu. Tarvnych wrote: «They [Bolsheviks] used the existing Ukrainian-Polish antagonism, resorted to chauvinistic and bandit Polish elements, advised them to expel Lemkos from the Polish state. After that the NKVD created Polish gangs and ordered them to plunder and torture the Ukrainian population so that it would soon abandon their villages and leave for the Ukrainian SSR. Bandit groups, created under the initiative of the NKVD, were followed by all sorts of criminal Polish types – thieves and scum gangs, to benefit from wartime and plunder other people's property. And Lemkos had such property, so everyone attacked them and every village where possible» (Yuliian Beskid, 1954, p. 82).

Due to such a mechanism of repression, in the early spring of 1945, various sorts of Polish bandits attacked Ukrainian villages every day and night, plundering everything that had any worth, beating and killing innocent peasants. At the same time, on every occasion, the bandits ordered the terrorized Ukrainians to move to Soviet Ukraine, because there, as they said, was «Polish land». More conscious peasants, intellectuals, and those unwilling to leave their homes under any circumstances received letters from the Poles and Bolsheviks stating the deadline for the forced departure. Failure to comply with this order led to the death penalty. Lemkos realized the threat immediately as they saw the fate of their families and relatives. The shootings of

Polish bandits could be heard every night and they saw the burned down by communist barbarians Lemko settlements.

It is noticeable that the Soviet troops did not prevent Polish bandits from terrorizing the Ukrainians in Lemkivshchyna. On the contrary, representatives of the Soviet administration, pretending to pity the Ukrainians, in every way persuaded them to flee to the east from the historical oppressors. Yu. Tarnovych proved in numerous examples the connection of the Poles and Bolsheviks in the expulsion of Lemkos from their native lands. That was a banal scheme, where the villages that were not lured by Soviet advertising and refused to leave their homes were attacked by Polish bandits at night, and the next day they, as representatives of the migration commissions, again insisted on leaving their homes, hinting at futility and danger of resistance.

Reconstructing the geography of the atrocities supported by the Stalinist authorities of the Polish guerrillas and Army Krajova soldiers aimed at the Ukrainian Lemkos, Yu. Tarnovych noted: «The strongest Polish gangs, known for their atrocities against the Ukrainian population, were recruited in the following Polish villages of the Romanov region: Balutianka, Klymivka, Lyubatova of Krosno and Doshno County, Hlyboke, Wojtyakhova, Dovhe of Senik County. The gangs of those villages, soaked in hatred of the Ukrainian population and thirsty for profit, following the orders of the Bolshevik migration commissions, treated the Ukrainian masses very horribly» (Yuliiian Beskid, 1954, p. 84).

Further on, the author, summarizing numerous witness statements, recreated the terrifying picture of the systematic barbaric destruction of the Lemkos and their material world. Consecutively – by counties and villages, with specific dates and figures. He presented an impressive number of victims – human and material. As a result of Tarnovych's study, a picture of the true Lemko genocide emerged, which has not yet received its proper assessment. The author himself was shocked by the cynical lies of communist propaganda about these bloody events, spread through various news channels in the late 1940s – in the first half of the 1950s: «Today, the Moscow-Bolshevik and Polish-Bolshevik shamelessly brag about the «happy and joyful life» of their citizens. But isn't it a barbaric mockery? When here, in every village of Lemkivshchyna, there were cases of mass murder, robbery,

arson, or when state robbers with weapons in their hands demanded from the Lemkos to give them crops, which they did not have in general» (Yuliian Beskid, 1954, pp. 97–98).

But even among these unprecedented atrocities, there were instances of unspeakable cruelty that made shiver even accustomed to war crimes witnesses. As an example, Yu. Tarnovych for the first time thoroughly reconstructs the tragedy of the Lemko village of Pavlokom, which became a symbol of the genocide implemented by the Poles. Appealing to numerous testimonies, the author consistently reproduces the course of events that led to the complete barbaric destruction of this picturesque corner of the Lemko region and its population (Yuliian Beskid, 1954, pp. 102–105). At the same time, showing Polish atrocities, the author invariably mentioned those Poles who did not succumb to mass anti-Ukrainian hysteria and remained humane even in such cruel circumstances: «Fortunately, there were also those Poles, who, while exposing themselves to danger, gave shelter to families and people» (Yuliian Beskid, 1954, p. 104).

By expelling the Lemkos from their native lands or eliminating the most conscious citizens, the Polish invaders continued to demonstrate their barbaric essence. Yu. Tarnovych describes the actions of the new owners of the Lemko terrains: «By evicting the Ukrainian population from their homes over the middle part of the Danube and Poprad – the Poles by all means took care of the destruction of any remnants that would indicate that there were once Ukrainian settlements or Ukrainian churches. Bandits attacked those village people who remained; broke down houses for fuel; they destroyed farm buildings, drilled fences, took down even piles of wood on roads and demolished road signs and brought them to their Polish estates. [...] This is how the Poles took revenge on the Ukrainians, expelled from their native lands by Kremlin executioners, who turned their homes into the ashes and desert. And we must know that nothing is endless in history. Therefore, the Poles will pay a great price for Ukrainian ruins» (Yuliian Beskid, 1954, pp. 122–123).

Summarizing his study of the immediate and delayed consequences of the Lemko genocide, Y. Tarnovych noted: «Nowadays, without any connection with the native land, it is difficult to give a complete picture of the moral and material losses caused by Polish-Moscow hands in the whole of Zakerzonia; one thing is incontestable:

material losses can always be fixed, but as for moral ones – no human help will do better. The very fact that the Poles and Muscovites killed the defenceless Ukrainian population in Zakerzonia causes the greatest moral losses of Ukraine and brings the eternal shame to Poland and Muscovy» (Yuliiian Beskid, 1954, p. 3).

Conclusions. The conducted research makes it possible to conclude that the richness of Yu. Tarnovych's creative heritage is a problem of Polish-Ukrainian relations. At the same time, it is obvious that a prominent publicist covers this difficult topic not from a narrow national position, but from the standpoint of universal values. He has demonstrated in many examples that ignoring the ordinary human rights of the weaker side by the stronger side, in the long run, destroys the latter, because barbarity towards one's neighbour produces the energy of self-destruction. Recreating the tragedy of the Lemkos in the 1930s and 1940s, the researcher does not hide the actions of Polish friends of the Ukrainian people, who at the cost of their lives saved their neighbours from the horror of the recent genocide. Even though such testimonies were rare, they are the ones, as Yu. Tarnovych rightly highlighted, that give hope for a Polish-Ukrainian consensus at the cost of restoring historical justice and honouring the memory of innocent victims. The analysis shows the prospects of the further appeal to the international discourse of the creative heritage of Yuliiian Tarnovych – a prominent Lemko personality, which should become a key component of his intellectual biography.

References

- Bida z lemky... [Trouble with Lemkos...]. (1936). *Nasz Lemko – Our Lemko*, 14, 8 [in Ukrainian].
- Chyitalnia zahrozhuie publichnii bezpetsi [Reading room threatens public safety]. (1936). *Nasz Lemko – Our Lemko*, 22, 9 [in Ukrainian].
- Dytyna, yak i zhyttia, ne dast sebe oshukaty [The child, like life, will not be deluded]. (1935). *Nasz Lemko – Our Lemko*, 24, 4 [in Ukrainian].
- Halych, Ya.** (1936). Storinka nashoho nedavnoho mynuloho [The page of our recent past]. *Nasz Lemko – Our Lemko*, 3, 3 [in Ukrainian].
- Harni slova i nasha diisnist [Good words and our reality]. (1934). *Nasz Lemko – Our Lemko*, 18, 3 [in Ukrainian].
- Kostarevych, O.** (1934). ‘*****’. *Nasz Lemko – Our Lemko*, 1, 3 [in Ukrainian].

- Lemko.** (1934). V oboroni istorychnoi pravdy [In the defense of historical truth]. (1934). *Nasz Lemko – Our Lemko*, 7, 4 [in Ukrainian].
«My ne khochemo bukvariv» [«We do not want the primers»]. (1934). *Nasz Lemko – Our Lemko*, 20, 3 [in Ukrainian].
- Nakonechnyi, V.** (2017). Rusynska spilnota mizhvoiennoi Polshchi u vysvitlenni «Nashoho lemka» [Ruthenian community of inter-war Poland in the view of «Nash Lemko»]. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 5, 129–137 [in Ukrainian].
- Savka, M.** (1999). Tarnovych Beskyd Yuliiian [Tarnovych Beskyd Yuliiian]. *Ukrainska zhurnalistyka v imenakh – Ukrainian journalism in names*, 6, 327–330 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2008). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia) [Creative heritage of Mykhailo Hrushevsky in the estimations of his contemporaries (the end of the 19th and the 30th years of the 20th century)]*. Kyiv–Drohobych [in Ukrainian].
- Yuliiian Beskyd [Tarnovych, Yu.]**. (1954). *Na zharyshchakh Zakerzonnia [On the backlashes of Zakerzon]*. Toronto [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.08.2019

УДК 130.2:316.3(477)

DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.185699

Ольга ТЄВІКОВА

кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, 24, просп. Першотравневий, м. Полтава, Україна, індекс 36011 (tevikolya@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9163-4839>

Бібліографічний опис статті: Тєвікова, О. (2019). Вплив культурної лібералізації 1950–1960-х рр. на трансформацію свідомості українського радянського суспільства. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 229–238. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.185699.

ВПЛИВ КУЛЬТУРНОЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ 1950–1960-х рр. НА ТРАНСФОРМАЦІЮ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. *Метою* наукової розвідки є дослідження трансформації світогляду українських радянських громадян періоду 1950–1960-х рр., що сталася під впливом процесів лібералізації, а саме: звільнення радянського соціуму від сталінського режиму особистої влади, припинення масового терору й репресій, зменшення гіпертрофованого ідеологічного контролю над населенням у культурній та інших сферах. Окреслена лібералізація мала тимчасовий та поверхневий характер, тому кардинально не змінила основ тоталітарної системи, проте уможливила поширення деяких новаційних явищ і процесів у побуті та культурі населення, на рівні свідомості й мислення українців, що мали далекосяжні наслідки. **Методологія дослідження.** Наукове дослідження ґрунтується на загальнонаукових методах пізнання (логічний, аналітичний, проблемний, хронологічний методи, методи аналогії, синтезу й аналізу та інших), таких історичних методах, як порівняльний, генетичний, системно-діяльнісний, соціокультурний, мікроісторичний, антропологічний, етнографічний, культурологічний, психологічного й соціологічного аналізу та ін., «кусної історії».

Було використано міждисциплінарний підхід, принципи історизму, системності, когнітивності, комплексності, усебічності, об'єктивності, світоглядного плюралізму. Усе це дало змогу ґрунтовно й усебічно проаналізувати процеси трансформації свідомості українського радянського суспільства названого часу. **Висновки.** Період 1950–1960-х рр. увійшов в історію України як важливий етап розвитку української радянської держави та її суспільства. Ліберальні реформи, започатковані новим політичним керівництвом, характеризувалися демократичними тенденціями і були пов'язані зі звільненням радянського суспільства від найреакційніших рис сталінського режиму. Часткова лібералізація кардинально не змінила основ тоталітарної системи, проте уможливила поширення новаційних явищ і процесів у культурі, що зумовили трансформацію свідомості українців.

Ключові слова: лібералізація; реформи; хрущовська «відлига»; світогляд; парадигма мислення.

Olha TIEVIKOVA

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation, Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, 24 Pershotravnevyi Ave., Poltava, Ukraine, postal code 36011 (tevikolya@ukr.net)

To cite this article: Tievikova, O. (2019). Vplyv kulturnoi liberalizatsii 1950–1960-kh rr. na transformatsiiu svidomosti ukrainskoho radianskoho suspilstva [The impact of cultural liberalization at the consciousness transformation of Ukrainian Soviet society (1950–1960)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 1/43, 229–238. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.185699 [in Ukrainian].

THE IMPACT OF CULTURAL LIBERALIZATION AT THE CONSCIOUSNESS TRANSFORMATION OF UKRAINIAN SOVIET SOCIETY (1950–1960)

Summary. *The purpose of the research is to study the transformation of the outlook of the Ukrainian Soviet citizens from 1950's to 1960's, which was influenced by the processes of liberalization: the liberation of Soviet society from the Stalin regime of personal power,*

the cessation of mass terror and repression, the reduction of ideological control over the population in cultural and other spheres. Although the liberalization was temporary in nature, it did not fundamentally change the foundations of the totalitarian system, but did make it possible to spread some innovative phenomena and processes in the life and culture of the population, to transform the consciousness of the Ukrainians. Those changes had far-reaching consequences. **Research methodology.** *Scientific research is based on general scientific methods of cognition (logical, analytical, problematic, chronological methods, methods of analogy, synthesis and analysis), such historical methods as comparative, genetic, system-activity, socio-cultural, micro-historic, anthropological, ethnographic, cultural and methodological psychological and sociological analysis and other methods of «oral history».* *This made it possible to thoroughly analyze the processes of consciousness transformation of the Ukrainian Soviet society of that time.* **Conclusions.** *In Ukrainian history, the period of 1950–1960's was an important stage of development of the Ukrainian Soviet state. It was the time of liberal reforms initiated by the new political leadership. The reforms were characterized by democratic trends and were associated with the elimination of the most reactionary features of the Stalinist regime. Partial liberalization did not particularly change the foundations of the totalitarian system, but it contributed to the emergence of innovative processes in Ukrainian society, which had an impact on the transformation of Ukrainian consciousness.*

Keywords: *liberalization; Khrushchev's «thaw»; the paradigm of thinking.*

Постановка проблеми. Період 1950–1960-х рр. увійшов в історію України як важливий етап розвитку української радянської держави та її суспільства. Цей час у науковій літературі прийнято називати добою хрущовської «відлиги», десталінізацією, або лібералізацією. Згадані поняття характеризують демократичні тенденції, започатковані реформами нового політичного керівництва на чолі з М. Хрущовим. Лібералізація була пов'язана зі звільненням радянського суспільства від деяких найреакційніших рис тоталітарного режиму Й. Сталіна в усіх сферах життя, наданням громадянам більших свобод та можливостей, послабленням державного контролю над населенням. Насамперед лібералізація проявилась у культурній сфері. Слід зауважити, що окреслена лібералізація мала тимчасовий та поверх-

невий характер, тому кардинально не змінила основ тоталітарної системи, проте уможливила поширення деяких новаційних явищ і процесів у побуті та культурі населення, на рівні свідомості й мислення українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема трансформації суспільної свідомості у вітчизняній історіографії на сьогодні досліджена недостатньо. Соціально-антропологічний підхід до вивчення історії, у ракурсі якого подається окреслена тема, тільки вибудовує собі нішу серед різноманітних історичних напрямів (Бажан, 2006; Касьянов, 1995). Натомість російська історіографія вже має низку конкретно-історичних досліджень, що знаменують «зсув» парадигми від макроісторії до мікродосліджень. Мова йде про наукові студії Ю. Аксютіна (Аксютин, 2004), Л. Брусіловської (Брусилловская, 1998), О. Зубкової (1993), В. Козлова (2003), Н. Лебіної (Лебина, 2007) та ін. Автори вивчали побут, повсякденну культуру й мислення радянських громадян, появу нових тенденцій у їхньому житті та їх вплив на зміну парадигми мислення.

Мета і завдання дослідження. Метою пропонованої наукової розвідки є дослідження трансформації світогляду українських радянських громадян періоду 1950–1960-х рр., що сталася під впливом процесів лібералізації, а саме: звільнення радянського соціуму від сталінського режиму особистої влади, припинення масового терору й репресій, зменшення гіпертрофованого ідеологічного контролю над населенням у культурній та інших сферах.

Результати досліджень. Лібералізацію 1950–1960-х рр. пов'язують із часом правління М. Хрущова та його реформами, із загальним станом суспільства, яке відчувало певні демократичні зміни в житті держави після приходу до влади нового політичного керівництва. Обережна й неповна відмова від жорстких політичних схем та ідеологічного тиску посутньо проявилися насамперед у культурному житті Української РСР.

Характерною рисою радянського сталінського режиму було максимальне підпорядкування життєдіяльності населення державі, політика тиску й залякування. Комуністична ідеологія активно нав'язувала громадянам відповідну систему світогляду, стереотипи мислення, шаблони та способи поведінки. Малозначуща роль людини в радянській державі породжувала політичну

пасивність, знижувала ініціативність, індивідуальність і самостійність, не розвивала критичного мислення громадян.

Часткова й нестійка лібералізація кардинально не змінила основ тоталітарної системи, проте уможливила поширення новачійних явищ і процесів у побуті та культурі. Суттєву роль у цьому відіграло ознайомлення громадян із культурою та життям західнокапіталістичного світу, яке було недосяжним і невідомим через встановлення Й. Сталіним «залізної завіси». Послаблення політики самоізоляції СРСР уносило свої корективи у світосприйняття радянських громадян.

Про розширення співробітництва Радянського Союзу із Заходом свідчить проведення у Москві VI Всесвітнього фестивалю молоді та студентів (1957), у якому взяла участь 131 країна світу; виставка робіт П. Пікассо (1956), поява деяких, дозволених ідеологічною пропагандою, іноземних видань і літературних творів (журнали «Берлінські моди», «Венгурська архітектура», твори М. Дрюона, О. Дюма, А. Камю, Ф. Кафки, А. Конан-Дойля, Е. Ремарка, А. Сент-Екзюпері, Е. Хемінгуей та ін.), кінокартин («Римські канікули», «Кохання з першого погляду», «Бабетта йде на війну», «Наречений для Лаури», «Фанфари кохання» та ін.) (Шевченко, 1997).

Своєрідну інформаційну революцію на початку 1960-х рр. здійснило радіомовлення США за допомогою радіостанцій «Голос Америки» (близько 62 передач на добу), що велися російською та іншими мовами народів СРСР. Популярними джерелами політичної інформації були також передачі радіостанцій «Бі-бі-сі», «Ватикан», «Канада», «Мадрид», «Рим», «Свобода». Завдяки імпортним або самостійно «доопрацьованим» місцевими майстрами радянським радіоприймачам потайки, вночі, коли ці передачі «не глушилися», українці отримувати інформацію, протилежну офіційній.

Пізнання західної культури відкрило нові можливості для громадян. Альтернативні погляди й ідеї, демонстрація творчої свободи дій і думок – усе це розширювало рамки світогляду радянського соціуму. Відбувається деформація заідеологізованих мистецьких смаків радянської людини, зникає категоричність в оцінках, однозначність усталених інтерпретацій явищ і подій, формуються нові цінності й традиції.

Трансформацію та модернізацію мислення громадян відображає поява таких нетипових для радянської повсякденності попереднього часу тенденцій, як «модництво» та «стиляжництво». Наприклад, під впливом зарубіжних кінофільмів серед жінок популярними стали короткі зачіски та начісування волосся (Брусилловская, 1998). Наслідкування західних молодіжних течій в одязі передусім поширюється в середовищі передової молоді. Найбільше вирізнявся зовнішній вигляд так званих стіляг. Вони не тільки акцентували увагу на своєму вбранні, але й намагалися вдягнутися оригінально, відмінно від усіх: нетипові для радянської моди брюки-дудочки, піджаки у клітинку, сорочки яскравих кольорів, великі картаті кепі з довгими козирками, вузькі лаковані черевики на широкій світлій підшві, міні-спідниці та ін. (Брусилловская, 1998).

Такий стиль одягу влада асоціювала з неблагонадійністю й приналежністю до політичної опозиції. У стіляжництві вбачали пряму загрозу ідеологічному вихованню громадян, а тому постійно вели зі стілягами боротьбу як за допомогою нав'язування суспільству певного стилю в одязі, так і через формування негативного образу сприйняття стіляг. Наприклад, із 1957 р. в популярному журналі «Перець» систематично з'являються сатиричні матеріали про стіляг та карикатури на них, що формували образ антиморальності та неприпустимості подібного.

Уважаємо, що окреслене стіляжництво не можна вважати відкритим соціальним протестом молоді проти офіційної ідеології. Скоріше це було бажання краще й модніше одягатися, бути схожими на своїх зарубіжних однолітків. Водночас манера поведінки й зовнішній вигляд стіляг віддзеркалювали прагнення молодих людей до самоствердження, самовираження й намагання виокремитися з одноманітного за зовнішнім виглядом і стереотипами мислення натовпу. Більшість дослідників вважають, що стіляжництво стало підґрунтям для формування у подальшому відкритого соціального протесту й незгоди за допомогою стилю одягу й манери поведінки (поява «хіпі») (Баран, 1995; Шевченко, 1997).

Атмосфера моральної, психологічної та творчої розкутості митців періоду лібералізації сприяла піднесенню літературно-мистецького життя. Закономірним наслідком лібералізації стала

потреба «знайти своє місце не поруч із культурою “старшого брата”», – слушно зауважує Г. Касьянов, – а в контексті всіх світових культур, передусім західної» (Касьянов, 1995, с. 16). Прогресивна частина української інтелігенції перестала сприймати все російське як приклад для безумовного наслідування, а українське – як щось «другорядне», «хуторянське», «меншовартісне».

На противагу офіційній тематиці, усталеним стереотипам, загальноприйнятим формам і методам з'являється так зване новаторство, модерн, що в Україні представляли М. Вінграновський, І. Дзюба, І. Драч, В. Дрозд, Л. Костенко, Д. Павличко, В. Шевчук, Л. Первомайський, Г. Тютюнник, М. Рильський та ін. Літературна спадщина молодого покоління відрізняється від одноманітного стилю переважної більшості радянської літератури, створює альтернативу усталеному в мистецтві конформізму, пасивному сприйняттю чинного порядку, смаків, суджень та сліпому сповідуванню офіційної ідеології. Значна кількість літературних діячів висловлюють критику на адресу творців псевдомонументальної сталінської доби та проголошують щирість і правдивість найважливішим критерієм оцінки літературних творів, закликають до «розширеного трактування методу соціалістичного реалізму» й надання можливості вільного творчого пошуку.

Новизну мислення авторів бачила й влада, яка розцінила це як вихід інтелігенції з-під контролю партії (Касьянов, 1995). Згодом з ініціативи влади було розгорнуто кампанію критики й цькування модерної творчості молодих письменників. Характерні статті з'являються на сторінках популярних літературних журналів, наприклад «Дніпро». Це ознаменувало початок згортання процесів лібералізації з ініціативи влади (Баран, 1995).

Важливу роль у розширенні рамок мислення української інтелігенції відіграв процес ознайомлення громадян із літературною спадщиною раніше заборонених авторів «розстріляного відродження» та дореволюційних українських діячів. Політична, юридична й громадська реабілітація уможливила повернення зі «спецфондів обмеженого користування» творів Б. Антоненка-Давидовича, Д. Бузька, М. Вороного, М. Гасла, І. Гжицького, О. Досвітнього, В. Еллана-Блакитного, Г. Епіка, М. Ірчана, П. Капельгородського, Г. Косинки, А. Кримського, М. Куліша, А. Патрус-Карпатського, В. Підмогильного, Є. Плужника, М. Сірчана,

О. Слюсаренка, О. Соколовського, О. Сороки, В. Чумака, Д. Фальківського, Г. Хоткевича, Є. Шаблювського, Ю. Шкрумеляка та ін.

Цей процес також відбувався в умовах контролю та цензури, що значно звужувало межі доступної інформації. Під грифом «заборонених для широкого загалу читачів», як і раніше, залишалася творча спадщина багатьох видатних письменників і політичних діячів, подвижників національної української ідеї, таких, як: В. Винниченко, М. Драгоманов, О. Кониський, П. Куліш, М. Костомаров, Г. Чупринка, І. Огієнко, Б. Грінченко та ін. Однак навіть часткова лібералізація сприяла розширенню рамок мислення насамперед української інтелігенції, формуванню новаторства, відновленню історичної пам'яті та відродженню багатовікових народних традицій, розвитку національної самосвідомості.

Висновки. Процеси лібералізації в культурному житті, незважаючи на суперечливий і тимчасовий характер, об'єктивно впливали на трансформацію суспільної свідомості. Припинення масових репресій та реабілітація значної кількості діячів культури, розширення свободи творчої й наукової діяльності, послаблення проявів самоізоляції СРСР від західного світу спричинили поступове руйнування традиційних стереотипів мислення, зміщення акцентів у світосприйнятті громадян у бік модернізації, демократизації та критичного сприйняття. Водночас стійку дію мали стереотипи мислення і правила поведінки попереднього часу, що унеможливило миттєву зміну парадигми мислення. Однак політика підпорядкування й регламентації усіх сфер життя дедалі більше наштовхувалася на опір та протидію.

Література

- Аксютин, Ю.** (2004). *Хрущевская «оттепель» и общественные настроения в СССР в 1953–1964 гг.* Москва: «Российская политическая энциклопедия».
- Бажан, О.Г.** (2006). XX з'їзд КПРС: сприйняття та реакція населення України. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Вип. 10: Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки: матеріали «круглого столу», 23 лютого 2006 р.* (с. 112–117). Київ.
- Бажан, О.Г.** (2008). Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950-х – 1960-ті рр. *Український історичний журнал*, 5, 147–159.

- Баран, В.К.** (1995). Десталінізація в Україні: перша спроба. *Сучасність*, 5, 106–117.
- Брусиловская, Л.** (1998). «Московский Бродвей», «джаз на костях» и «пожар в джунглях». *Родина*, 8, 79–83.
- Зубкова, Е.Ю.** (1993). *Общество и реформы 1945–1964*. Москва: ИЦ «Россия молодая».
- Козлов, В.А.** (2003). Крамола: инакомыслие в СССР при Хрущеве и Брежневe. 1953–1982 годы. *Отечественная история*, 4, 93–111.
- Касьянов, Г.В.** (1995). *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років*. Київ: Либідь.
- Лебина, Н.** (2007). Денди в кукурузе. *Родина*, 7, 117–122.
- Шевченко, Л.А.** (1997). Хрущовська «відлига» в культурних процесах. *Україна: друга половина ХХ століття: Нариси історії* (с. 137–141). Київ: Либідь.

References

- Aksiutin, Iu.** (2004). *Khrushchevskaiia «ottepel» i obshchestvennye nastroyeniia v SSSR v 1953–1964 gg. [Khrushchev's «thaw» and public sentiment in the USSR in 1953–1964]*. Moskva: «Rossiiskaia politicheskaiia entsiklopediia» [in Russian].
- Bazhan, O.H.** (2006). XX zizd KPRS: spryiniattia ta reaktsiia naselennia Ukrainy [XX Congress of the CPSU: perception and reaction of the Ukrainian population]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka. Vyp. 10: Khrushchovska «vidlyha»: peredumovy, realii, naslidky: materialy «kruhloho stolu», 23 liutoho 2006 r. – XX century Ukraine: culture, ideology, politics. Issue 10: Khrushchev's «Thaw»: Preconditions, Realities, Consequences: Proceedings of the «Round Table», February 23, 2006.* (pp. 112–117). Kyiv [in Ukrainian].
- Bazhan, O.H.** (2008). Narostannia oporu politytsi rusyfikatsii v Ukrainskii RSR u druhii polovyni 1950-kh – 1960-ti rr. [Resistance to Russification Policy in the Ukrainian SSR in the Second Half of the 1950s – 1960s]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 147–159 [in Ukrainian].
- Baran, V.K.** (1995). Destalinizatsiia v Ukraini: persha sprobа [De-Stalinization in Ukraine: the first attempt]. *Suchasnist – Modernity*, 5, 106–117 [in Ukrainian].
- Brusilovskaia, L.** (1998). «Moskovskii Brodvei», «dzhaz na kostiakh» i «pozhar v dzhungliakh» [«Moscow Broadway», «jazz on the bones» and «fire in the jungle»]. *Rodina – Homeland*, 8, 79–83 [in Russian].
- Zubkova, E.Iu.** (1993). *Obshchestvo i reformy 1945–1964 [Society and Reforms 1945–1964]*. Moskva: ITc «Rossiia molodaia» [in Russian].

- Kozlov, V.A.** (2003). Kramola: inakomyslie v SSSR pri Khrushcheve i Brezhneve. 1953–1982 gody [Kramola: dissent in the USSR under Khrushchev and Brezhnev. 1953–1982]. *Otechestvennaia istoriia – National history*, 4, 93–111 [in Russian].
- Kasianov, H.V.** (1995). *Nezghodni: ukrainska intelihentsiia v rusi oporu 1960–80-kh rokiv [Disagree: Ukrainian intelligentsia in the resistance movement of the 1960–1980]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Lebina, N.** (2007). Dendi v kukuruze [Dandy in corn]. *Rodina – Homeland*, 7, 117–122 [in Russian].
- Shevchenko, L.A.** (1997). Khrushchovska «vidlyha» v kulturnykh protse-sakh [Khrushchev's «thaw» in cultural processes]. *Ukraina: druha polovyna XX stolittia: Narysy istorii – Ukraine: the second half of the twentieth century: Essays on history* (pp. 137–141). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.09.2019

УДК 378.6(477.46)(091)"1973/2019"
DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.184281

Тетяна ЧУБІНА

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, 8, вул. Онопрієнка, м. Черкаси, Україна, індекс 18034 (chubina@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9383-3604>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/W-8617-2019>

Світлана КОСЯК

кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, 8, вул. Онопрієнка, м. Черкаси, Україна, індекс 18034 (kudelya_k@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9817-5743>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/W-8621-2019>

Оксана СПІРКІНА

кандидат історичних наук, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, 8, вул. Онопрієнка, м. Черкаси, Україна, індекс 18034 (ksenyasp@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7932-0127>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/W-6857-2019>

Бібліографічний опис статті: Чубіна, Т., Косяк, С., & Спіркіна, О. (2019). Історичний шлях Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля до європейського освітнього простору (1973–2019 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 239–255. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184281.

ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ ЧЕРКАСЬКОГО ІНСТИТУТУ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ІМЕНІ ГЕРОЇВ ЧОРНОБИЛЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ (1973–2019 рр.)

Анотація. Мета дослідження – розкрити історичні етапи становлення та розвитку провідного навчального закладу системи ДСНС України – Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля з 1973 до 2019 р. *Методологія дослідження* базується на принципах історизму, системності, науковості, авторської об'єктивності, на використанні загальнонаукових методів (аналіз, синтез, узагальнення), методів емпіричних досліджень та спеціальних методів (дедукція, індукція). *Наукова новизна* праці полягає в тому, що вперше було здійснено комплексний історичний аналіз 46-річного шляху відомчого навчального закладу системи ДСНС України. *Висновки.* Основним завданням Черкаського інституту пожежної безпеки на всіх етапах його становлення та розвитку була підготовка висококваліфікованих спеціалістів для служби цивільного захисту. Відомча система освіти посідає чільне місце у вітчизняному освітньому просторі, здійснюючи свій вклад у справу підготовки інженерно-технічних кадрів для України. Рівень викладання у таких вишах є високим, а їхня історія, зокрема Черкаського інституту пожежної безпеки, – частина історії України, яка має низку особливостей, що позначилися на соціальному, економічному, політичному і культурному розвитку країни. В основі діяльності вищого навчального закладу системи ДСНС України лежить спрямування на вдосконалення навчально-виховного процесу, надання професійних знань, умінь, навичок, самореалізація особистості до творчої діяльності та безперервної освіти впродовж усього життя, формування майбутніх спеціалістів готових до повноцінного включення у соціальне і професійне життя суспільства.

Ключові слова: Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля; Державна служба України з надзвичайних ситуацій; вищий навчальний заклад; пожежна безпека.

Tetiana CHUBINA

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Social Sciences, Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes of National University of Civil Defence of Ukraine, 8 Onopriienka Str., Cherkasy, Ukraine, postal code 18034 (chubina@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9383-3604>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/W-8617-2019>

Svitlana KOSIAK

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Sciences, Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes of National University of Civil Defence of Ukraine, 8 Onopriienka Str., Cherkasy, Ukraine, postal code 18034 (kudelya_k@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9817-5743>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/W-8621-2019>

Oksana SPIRKINA

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology of Activity in Special Conditions, Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes of National University of Civil Defence of Ukraine, 8 Onopriienka Str., Cherkasy, Ukraine, postal code 18034 (ksenyasp@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7932-0127>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/W-6857-2019>

To cite this article: Chubina, T., Kosiak, S., & Spirkina, O. (2019). Istorychnyi shliakh Cherkaskoho instytutu pozhezhnoi bezpeky imeni Heroiv Chernobylia do yevropeiskoho osvithnoho prostoru (1973–2019 rr.) [Historical Path of Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes to the European Educational Space (1973–2019)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43*, 239–255. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184281 [in Ukrainian].

**HISTORICAL PATH OF CHERKASY INSTITUTE
OF FIRE SAFETY NAMED AFTER CHORNOBYL HEROES
TO THE EUROPEAN EDUCATIONAL SPACE
(1973–2019)**

Summary. The purpose of the research is to discover the historical stages of establishment and development of the leading higher

education institution in the system of the State Emergency Service of Ukraine – Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes in the period from 1973 till 2019. The research methodology is based on the principles of historicism, system-formation, scientific character, the authors' objectivity, the use of general scientific methods (analysis, synthesis, generalization), methods of empirical research and special methods (deduction, induction). The scientific novelty of the article consists in the argumentation of the fact that, for the first time, the comprehensive historical analysis of the 46-year-long path of the higher education institution in the system of the State Emergency Service of Ukraine was made. Conclusions. The main task of Cherkasy Institute of Fire Safety during all the stages of its establishment and development was training of highly skilled professionals for the Civil Protection Service. Education system sponsored by government agencies occupies a leading place in the country's educational sector making its contribution to the preparation of engineering and technical staff for Ukraine. Quality of teaching in higher education institutions sponsored by government agencies is high. History of higher education institutions sponsored by government agencies including Cherkasy Institute of Fire Safety is a part of history of Ukraine which has a number of peculiarities shown on social, economical, political and cultural development of the country. At the core of the work of the higher education institution in the system of the State Emergency Service of Ukraine is orientation towards improvement of teaching and learning process, giving professional knowledge, skills, self-realization of the personality to the creative work and continuous education for life, formation of the future professionals ready for full integration into social and professional life of the society.

Keywords: *Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes; the State Emergency Service of Ukraine; higher education institution; fire safety.*

Постановка проблеми. Освіта в сучасному глобалізованому й інформатизованому світі все більше стає вирішальним чинником суспільного прогресу і національної безпеки, важливою складовою повного розвитку людської особистості. Система освіти повинна забезпечувати підготовку висококваліфікованих фахівців, здатних до професійного розвитку.

Відомча система освіти посідає особливе місце в державній освітянській системі України. Вона є акумулятором інтелектуального багатства суспільства і рушієм соціально-економічного

прогресу. Навчальні заклади системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі ДСНС України) – це ефективна керована складова багаторівневої системи, яка успішно функціонує та подальший розвиток якої відбувається у напрямі вдосконалення багатопрофільної, багатоступеневої вищої освіти. Відомчі навчальні заклади сьогодні належать до провідних не лише у системі ДСНС України, а й у вищій школі України загалом.

За останній час навчальні заклади ДСНС України переживають потужні зміни, перед ними ставляться нові завдання, враховуючи сучасний стан суспільства і перспективи його розвитку. По-перше, необхідністю забезпечення ДСНС України кваліфікованими, ініціативними кадрами з ґрунтовною теоретичною і практичною підготовкою; по-друге, об'єктивною потребою в якісно новому рівні підготовки офіцерських кадрів, що зумовлена участю випускників пожежно-технічного профілю в заходах у рамках міжнародного співробітництва в галузі реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру; по-третє, вимогою формування у молодих фахівців прагнення до безперервної самоосвіти, здатності й готовності постійно оновлювати здобуті у вищій науковій знання, уміння, швидко адаптуватися до змін та коригувати свою професійну діяльність.

Провідне місце серед вищих навчальних закладів ДСНС України займає Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля (далі ЧПБ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській історіографії історія становлення та розвитку як відомчої освіти, так і ЧПБ розглядалася у межах дослідження загальних історичних віх становлення пожежної охорони СРСР та України (Дробінка, Голинський, & Стоянович, 1998; Пархоменко, 2004, с. 123–125; Підгайний, 2009; Томіленко, 2000).

Особливий інтерес викликають ювілейні видання до 30-річчя першого випуску ЧПБ імені Героїв Чорнобиля (Шкарабура, 2006) та 40-річчя Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля (Андрієнко, 1999).

Досліджувана тематика знайшла відображення і в дисертаційних дослідженнях молодих науковців С. Коротяєва (2016) та Л. Богун (2016).

Дотичними до досліджуваної тематики є низка і нових наукових розвідок, опублікованих у престижних українських виданнях (Чубіна, Спіркіна, & Коротяєв, 2018, с. 90–96; Грень, 2017, с. 253–264).

Мета статті. Автори ставлять за мету розкрити історичні віхи становлення та розвитку провідного навчального закладу системи ДСНС України – Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля.

Виклад основного матеріалу. Створення і становлення Черкаського пожежно-технічного училища (далі ЧПТУ) пов'язане з економічним розвитком держави, з історією м. Черкаси, області та потребами суспільства. У 1970-ті рр. Черкаська область набула статусу одного з промислово розвинених центрів країни з потужною хімічною промисловістю. Появилася значна кількість пожежонебезпечних об'єктів, що збільшувало ймовірність виникнення техногенних надзвичайних ситуацій. Зросла потреба у відомчих інженерно-технічних кадрах, що й спонукало створити у 1973 р. ЧПТУ МВС СРСР.

Перший набір курсантів – 165 осіб (Архів ЧПБ, спр. 14, 1973, арк. 79–83). Навчальний процес здійснювався на п'яти циклах: пожежно-тактичному, пожежно-технічному, пожежно-профілактичному, фізичного виховання, військових дисциплін і політичної економії (Ануфрієв, Бандурка, & Ярмиш, 1999, с. 21). Навчальні плани і програми затверджувало Міністерство вищої та середньої освіти СРСР для пожежно-технічних училищ МВС СРСР за спеціальністю «Пожежна техніка і безпека» (Архів ЧПБ, спр. 14, 1973, арк. 85).

Навчання в училищі розпочалося 1 жовтня 1973 р. Було створено шість навчальних груп. Заняття проходили у складних умовах: підручників і посібників бракувало, навчальний матеріал подавався під запис, конспекти ставали основним джерелом інформації. Гостро стояла потреба наочності: викладачі готували плакати, макети, створювали лекційний фонд, розробляли методичні матеріали тощо. Особлива увага приділялася активним формам засвоєння знань і формуванню практичних навичок, що відбувалися під час занять на базі навчальної пожежної частини, де курсанти заступали на бойове чергування.

Перша знакова подія у житті училища відбулася 23 лютого 1974 р.: уперше курсанти, рядовий і начальницький склад училища був приведений до Присяги.

За допомоги управлінь пожежної охорони Дніпропетровська, Донецька, Львова, Луганська удосконалилася і розширилася навчально-матеріальна база ЧПТУ. Запровадження раціоналізаторської та винахідницької роботи було важливим чинником підвищення фахової підготовки курсантів. Окрім навчання, будівництва й участі в громадських заходах міста, в училищі створювалися умови для активних занять культурно-масовою роботою та різними видами спорту. У 1974 р. збірна команда ЧПТУ з пожежно-прикладного спорту вперше взяла участь у республіканських змаганнях (Дробінка, Голинський, & Стоянович, 1998, с. 13).

1 жовтня 1974 р. 164 курсанти 1-го курсу розпочали заняття на п'яти циклах: суспільних наук, пожежно-тактичному, пожежно-профілактичному, пожежно-технічному, військових дисциплін і фізичної підготовки. В училищі відкрито класи з усіх спеціальних предметів із пожежним обладнанням та зміцнено матеріально-технічну базу навчальної пожежної частини (Архів ЧПБ, спр. 14, т. I, 1974, арк. 191–192). Було створено бюро раціоналізації та винахідництва.

Навесні 1975 р. курсанти 2-го курсу вперше проходили навчальну практику інспекторів Державного пожежного нагляду. У червні того ж року, Міністр внутрішніх справ генерал-полковник міліції І.Х. Головченко інспектував навчальний заклад, відзначивши належний рівень підготовки, високу дисциплінованість курсантів, професійність колективу, якісне методичне забезпечення навчально-виховного процесу (Нижник, 2016, с. 1).

Від 1975 р. на базі ЧПТУ організовано перепідготовку працівників пожежної охорони (Шкарабура, 2006, с. 19). Училище стало базовим для проведення загальносоюзних нарад керівного складу пожежної охорони СРСР.

Перший в історії училища випуск офіцерів-пожежників відбувся в 1976 р. Випускники отримали кваліфікацію «Пожежний техник» за спеціальністю № 0654 «Протипожежна техніка та безпека». Згідно з наказом МВС СРСР від 18 березня 1976 р. за № 0188, 164 офіцери були направлені для подальшого проходження служби (Архів ЧПБ, спр. 14, № 1-182, т. I, 1976, арк. 126–128).

Тривала робота з удосконалення матеріально-технічної бази ЧПТУ: створено газодимозахисну службу, збудовано димокамеру, пожежні вежі та психологічну смугу для підготовки вогнеборців (Перепечаєв & Береза, 2000, с. 37).

Окрім стажування у гарнізонах пожежної охорони України, від 1976 р. курсанти проходили практику в пожежних частинах м. Черкаси. У 1977 р. уперше проведено набір слухачів на заочну форму навчання (Смирнов, 1996, с. 57).

У 1978 р. ЧПТУ відзначало 5-річчя від часу заснування. Підсумками діяльності було завершення будівництва училища, створення сучасної навчально-методичної та матеріально-технічної бази. Відтоді, відповідно до наказу МОГП СРСР від 22 березня 1968 р. за № 171, стажування курсантів проходило на посадах начальника караулу воєнізованої пожежної охорони з охорони міста чи об'єкта та інспектора державного пожежного нагляду (Архів ЧПБ, спр. 14, 1977, арк. 45–46). Рівень підготовки курсантів був високим. Зріс попит саме на випускників ЧПТУ (Архів ЧПБ, спр. 21, 1979, арк. 80).

Підтвердженням високої професійності стала участь офіцерів і курсантів у складі окремого батальйону в забезпеченні протипожежної безпеки олімпійських селищ XXII Олімпійських ігор. За виконання завдання особовий склад ЧПТУ удостоївся подяки Міністра внутрішніх справ СРСР і Московської Ради народних депутатів. Урядовими нагородами, почесними знаками і грамотами було нагороджено найкращих курсантів й офіцерів (Архів ЧПБ, спр. 20, т. I, інв. 16, 1980, арк. 52).

Особовий склад ЧПТУ продовжив роботу з вдосконалення навчально-виховного процесу, розробки стратегії й тактики розвитку училища, вдосконалення форм практичної діяльності з використанням найсучасніших технічних засобів навчання (Архів ЧПБ, спр. 20, т. I, 1981, арк. 234). У 1981 р. у ЧПТУ створено замкнуту систему телебачення, яка передавала інформацію до 22 навчальних кабінетів і курсантських підрозділів. Розпочато застосування електронно-обчислювальної техніки, обладнано кабінет інформатики. Методи і форми викладання мали прогресивний характер, були спрямовані на розвиток самостійної творчої діяльності курсантів, миттєвості реагування у критичних ситуаціях. Враховуючи особливості майбутньої професії, посилена ува-

га надавалася фізичній підготовці. Проходили змагання з різних видів спорту, щорічно – з пожежно-прикладного на честь Героя Радянського Союзу І. Онопрієнка (Архів ЧПБ, спр. 8, т. II, 1985, арк. 9). Викладачі – випускники ЧПТУ – продовжували навчання у Вищій інженерній пожежно-технічній школі МВС СРСР (Архів ЧПБ, спр. 8, т. II, 1983, арк. 30–32).

У 1983 р. ЧПТУ закінчили 207 курсантів і 118 заочників. За перші 10 років училище виховало 16 майстрів спорту, 50 кандидатів у майстри спорту, 185 спортсменів 1-го розряду (Архів ЧПБ, спр. 8, т. I, 1984, арк. 241–242).

Справжнім випробуванням для країни стала аварія на Чорнобильській АЕС (далі ЧАЕС). 37 випускників ЧПТУ одними з перших вступили в боротьбу зі стихією. Першим прибув пожежний караул на чолі з лейтенантом В. Правиком. За п'ять хвилин – караул лейтенанта В. Кібенка (Сахно, 2011, с. 6–7). Обидва вони – випускники ЧПТУ. Колективний подвиг здійснили 28 бійців-пожежників у першу годину після аварії на ЧАЕС. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 25 вересня 1986 р. лейтенантам внутрішньої служби В. Кібенку і В. Правіку за мужність, героїзм та самовіддані дії, проявлені під час ліквідації аварії на ЧАЕС, присвоєно звання Героя Радянського Союзу (посмертно) (Дробінка, Голинський, & Стоянович, 1998, с. 42). З півмільйона ліквідаторів аварії на ЧАЕС 340 осіб – випускники ЧПТУ (Шкарабура, 2006, с. 30). Відтоді щорічно 26 квітня в ЧПБ вшановують пам'ять жертв найбільшої техногенної катастрофи людства.

Знаковим для розв'язання нагальних питань стало створення циклу практичного навчання (1990), де було сконцентровано практичну підготовку фахівців пожежної охорони за всіма напрямками (Сорока, 1997, с. 253). Серед усіх навчальних закладів МВС СРСР це був перший цикл практичного навчання, до складу якого увійшла пожежна частина навчального закладу.

З 1991 р. ЧПТУ підпорядковане МВС України (Архів ЧПБ, спр. 9, т. II, 1991, арк. 13). Зазнали змін навчальна і виховна робота. У 1993 р. ЧПТУ ініціювало й одне із перших серед навчальних закладів МВС України перейшло на викладання всіх предметів українською мовою. З'явилася нова дисципліна «Ділова українська мова» і здійснюється поглиблене вивчення історії України.

Свідченням високого професіоналізму особового складу стало долучення батальйону, сформованого з числа курсантів 2-го та 3-го курсів (150 осіб), очолюваного офіцерами-викладачами, до гасіння гірських лісових пожеж в Автономній Республіці Крим у жовтні 1993 р. (Ануфрієв, Бандурка, & Ярмиш, 1999, с. 29).

За наказом Міністерства освіти України та МВС України за № 130/285 від 12 травня 1995 р. «Про створення Міжвідомчого навчально-наукового комплексу з підготовки спеціалістів для Державної пожежної охорони МВС України у складі Черкаського інженерно-технологічного інституту Міністерства освіти України та Черкаського пожежно-технічного училища МВС України» (Коротяєв, 2014, с. 130) в ЧПТУ відбулися структурні зміни: створено два факультети денної і заочної форми навчання, сім навчальних циклів перетворено на кафедри, дивізіони – на курси. Крім того, з'явилися нові кафедри: соціально-економічних дисциплін, фундаментальних і гуманітарних дисциплін. Змінено систему викладання з поурочної на лекційно-семінарську та лекційно-практичну. У 1996 р. тут працювали 8 докторів та 40 кандидатів наук.

29 жовтня 1996 р. в училищі ухвалено новий Статут, згідно з яким ЧПТУ стало вищим навчальним закладом МВС України з підготовки фахівців для Державної пожежної охорони («Статут», 1996, с. 3). У лютому 1997 р. ЧПТУ успішно пройшло державну акредитацію та ліцензування за III рівнем. 9 червня 1997 р. Кабінет Міністрів прийняв Постанову за № 550 «Про створення Черкаського інституту пожежної безпеки Міністерства внутрішніх справ на базі Черкаського пожежно-технічного училища, що ліквідується, та присвоєння цьому інституту імені Героїв Чорнобілля» («Про створення Черкаського інституту», 1997).

Підготовка фахівців пожежної охорони вимагала від керівництва ЧПБ постійних оновлень. Важливе значення мало створення відділу з організації науково-дослідницької та редакційно-видавничої роботи. З 1998 р. розпочалося видання вісника «Вогнеборець» (Шкарабура, 2006, с. 97). Важливою складовою виховного процесу стала діяльність музею ЧПБ.

У 2000 р. була відкрита ад'юнктура за спеціальністю 21.06.02 «Пожежна безпека» з денною і заочною формою навчання (Ануфрієв, Бандурка, & Ярмиш, 1999, с. 133).

Визнанням здобутків колективу ЧПБ з підготовки кваліфікованих кадрів стали результати рейтингу «Софія Київська-2000», за якими навчальний заклад увійшов до складу 10-ти найкращих військових ЗВО України, які готують фахівців для міністерств оборони, внутрішніх справ та інших силових структур, та був нагороджений «Дипломом лауреата» (Шкарабура, 2006, с. 170).

У 2001 р. інституту присвоєно IV рівень акредитації та надано право готувати фахівців за спеціальністю 8.092107 «Пожежна безпека» освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». В ад'юнктурі відкрито нову спеціальність 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах».

У 2005/06 н.р. в ЧПБ запроваджено кредитно-трансферну систему оцінювання знань курсантів та студентів (Шойко, 2007, с. 47).

Згідно з розпорядженням КМ України від 30 серпня 2007 р. за № 681-р., ЧПБ реорганізовано в Академію пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України (далі АПБ) (Єренкова, 2007, с. 4). Крім того, на базі навчального закладу створено кінологічну службу, яка входила до складу територіальних підрозділів МНС. У 2008 р. кінологічні розрахунки АПБ були зареєстровані в Європейському реєстрі міжнародних місій із пошуково-рятувальних робіт. Академія стала єдиним навчальним закладом у системі МНС, яка має два підготовлені кінологічні розрахунки («Щодо діяльності Кінологічної служби», 2008).

З урахуванням вимог часу, руху України до Європейського співтовариства АПБ долучилася до цього процесу. З 2005 р. курсанти та студенти беруть участь у Міжнародних практичних навчаннях «Fenix», які проводяться у м. Пйонки Варшавської головної школи Республіки Польщі. Під час навчань майбутні випускники разом із курсантами та працівниками Польщі, Франції, Німеччини, Білорусі, Литви, Латвії, Естонії, Румунії удосконалюють свої професійні навички, переймають досвід колег і діляться власними досягненнями (Ткаченко, 2009, с. 11). У 2013 р., реалізуючи програму співпраці з іншими державами в освітньому просторі, АПБ отримала право здійснювати підготовку іноземних громадян за акредитованими спеціальностями.

У 2012 р. в АПБ розпочали підготовку фахівців за спеціальностями: «Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані техно-

логії», «Цивільна безпека», «Цивільний захист», «Системна інженерія». Крім того, створено аудиторію віртуального моделювання та проведення ділових ігор. У 2012 р., згідно з результатами рейтингу найкращих ЗВО України, складеним Інститутом інноваційних технологій та змісту освіти МОН України, АПБ посіла 4-те місце серед навчальних закладів із права, правоохоронної діяльності, цивільного захисту, безпеки життєдіяльності

У 2013 р. відкрито спеціалізовану вчену раду К 73.736.01 для підготовки науково-педагогічних кадрів із правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук за спеціальністю 21.06.02 «Пожежна безпека». На 2019 р. проведено 7 захистів.

Після реформування ДСНС (грудень 2013 р.) навчальний заклад як ЧПБ увійшов до складу Національного університету цивільного захисту України.

Результатом фахової роботи колективу ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України є досягнення науковців, курсантів та випускників. У колективі інституту працює 13 докторів наук, 110 кандидатів наук. 13 співробітників мають вчене звання професора, 50 – вчене звання доцента, 5 – старшого наукового співробітника, сформувалися власні наукові школи. Науковцями закладу отримано 23 патенти на корисні моделі та винаходи, 18 авторських свідоцтв. За період діяльності навчального закладу з його стін вийшли 6 тис. молодих спеціалістів пожежної охорони, які працюють не лише на теренах України, а й далеко за її межами. Серед них 25 генералів, які пишаються тим, що отримали тут свою першу освіту, гордістю є Герої Радянського Союзу – лейтенанти внутрішньої служби В. Правик і В. Кібенок.

Джерела та література

- Андрієнко, В.М. (Ред.). (1999). *Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля: 40 років від навчання до героїзму*. Черкаси: Брама-Україна.
- Ануфрієв, М.І., Бандурка, О.М., & Ярмиш, О.Н. (1999). *Вищий заклад освіти МВС України*. Харків.
- Архів ЧПБ – Архів Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України.

- Богун, Л.В.** (2016). *Вищі навчальні заклади ДСНС України: історія створення, особливості розвитку та етапи становлення*. (Автореф. дис. канд. іст. наук). Черкаси.
- Грень, Л.М.** (2017). Проблематика розвитку професійно-технічної освіти України: державно-управлінський аспект. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*, 2 (7), 253–264. doi: 10.5281/zenodo.1038874.
- Дробінка, І.Г., Голинський, О.Б., & Стоянович, О.Е.** (1998). *Двадцять п'ять років на варті. Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля: короткий історичний нарис*. Черкаси: ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля.
- Єренкова, С.** (2007). Так тримати! *Вогнеборець*, 2 (102), 4–6.
- Коротяєв, С.І.** (2014). Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля: історичні етапи розвитку та становлення. *Гуманітарний вісник*, 21 (5 (2)), 126–139.
- Коротяєв, С.І.** (2016). *Підготовка інженерно-технічних кадрів у технічних вузах Черкаської області в 1954–1991 рр.: історичний аспект*. (Автореф. дис. канд. іст. наук). Черкаси.
- Нижник, С.** (2016). *Мій рідний заклад «Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля»*. Взято з <http://apbingerchor.blogspot.ru/p/blog-page.html>.
- Пархоменко, В.А.** (2004). З історії пожежної охорони Миколаєва у XIX – першій половині XX століття. *Історичні науки*, 37, 123–125.
- Перепечаєв, В.Д., & Береза, В.Ю.** (2000). *Газодымозащитная служба пожарной охраны*. Черкасы: ЧИПБ МВД Украины.
- Підгайний, А.В.** (2009). *Становлення та розвиток системи підготовки офіцерських кадрів МНС України наприкінці XIX – початку XX ст.* (Дис. канд. іст. наук). Київ.
- «Про створення Черкаського інституту пожежної безпеки Міністерства внутрішніх справ та присвоєнням йому імені Героїв Чорнобиля»: Постанова Кабінету Міністрів України № 550-97 від 09.06.1997. (1997). Взято з http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP970550.html.
- «Про схвалення Стратегії реформування системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій»: Розпорядження КМУ від 25 січня 2017 р. № 61-р. (2017). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2017-%D1%80>.
- Сахно, Н.А.** (2011). Схиляюся перед подвигом колег. *Пожежна безпека*, 4 (139), 5–8.
- Смирнов, Г.В.** (1996). *Историческая хроника пожарной охраны Луганска*. Луганск: Лугань.

- Сорока, А.В.** (1997). Вольові якості та їх формування у курсантів ВНЗ. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених*, 2, 252–256.
- Статут Черкаського пожежно-технічного училища МВС України* (1996). (с. 1–5). Черкаси.
- Ткаченко, Т.В.** (2009). *Формування професійної компетентності майбутніх фахівців безпеки життєдіяльності засобами інформаційно-комунікаційних технологій*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Вінниця.
- Томіленко, А.Г.** (2000). *Пожежна справа на Правобережній Україні в другій половині XIX – початку XX ст.* (Автореф. дис. канд. іст. наук). Донецьк.
- Чубіна, Т.Д., Спіркіна, О.О., & Коротяєв, С.І.** (2018). Історія створення та розвитку навчальних закладів, які займалися підготовкою інженерно-технічних кадрів для сільського господарства Черкаської області. *Український селянин*, 20, 90–96. doi: 10.31651/2413-8142-2018-20-90-96.
- Шкарабура, М.Г.** (Ред.). (2006). *Лицарі порятунку. Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля. 30 років першого випуску*. Черкаси: Брама-Україна.
- «Щодо діяльності Кінологічної служби МНС та завдання на 2008 рік»: Наказ МНС України від 18.02.2008 № 127. (2008). Взято з <http://zakonny.com.ua/2008-god-/289773-shchodo-diyalnosti-kinologichnoji-sluzhbi-mns-ta-zavdan-na-2008-rik>.
- Шойко, В.А.** (2007). *Соціально-психологічне забезпечення діяльності рятувальних підрозділів цивільної оборони МНС України у 2000–2006 рр. (історичний аспект)*. (Дис. канд. іст. наук). Київ.

References

- Andriienko, V.M.** (Ed.). (1999). *Akademiia pozhezhnoi bezpeky imeni Heroiv Chornobyliia: 40 rokiv vid navchannia do heroizmu [Academy of Fire Safety named after Chornobyl Heroes: 40 Years from Study to Heroism]*. Cherkasy: Brahma-Ukraina [in Ukrainian].
- Anufriiiev, M.I., Bandurka, O.M., & Yarmysh, O.N.** (1999). *Vyshchyi zaklad osvity MVS Ukrainy [Higher Education Institution of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Arkhip ChIPB – Arkhiv Cherkaskoho instytutu pozhezhnoi bezpeky imeni Heroiv Chornobyliia Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [Archives of the Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes of National University of Civil Defense of Ukraine] [in Ukrainian].

- Bohun, L.V.** (2016). *Vyshchi navchalni zaklady DSNS Ukrainy: istoriia stvo- rennia, osoblyvosti rozvytku ta etapy stanovlennia [Higher Educational Establishments of the SES of Ukraine: History, Features and Sta- ges of Development]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Cher- kasy [in Ukrainian].
- Hren, L.M.** (2017). Problematyka rozvytku profesiino-tekhnichnoi osvity Ukrainy: derzhavno-upravlinskyi aspekt [Subject Matter of Ukraine's Vocational Training's Development: State Administrative Aspect]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy – Annals of National University of Civil Defence of Ukraine*, 2 (7), 253–264. doi: 10.5281/zenodo.1038874 [in Ukrainian].
- Drobinka, I.H., Holynskiy, O.B., & Stoianovych, O.E.** (1998). *Dvadsiat piat rokiv na varti. Cherkaskyi instytut pozhezhnoi bezpeky imeni Heroiv Chornobylia: korotkyi istorychnyi narys [Twenty-five Years on Duty. Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes: Brief Historical Sketch]*. Cherkasy [in Ukrainian].
- Yerenkova, S.** (2007). Tak trymaty! [Keep it up!]. *Vohneborets – Fire- fighter*, 2 (102), 4–6 [in Ukrainian].
- Korotiaiev, S.I.** (2014). Cherkaskyi instytut pozhezhnoi bezpeky imeni Heroiv Chornobylia: istorychni etapy rozvytku ta stanovlennia [Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes: Historical Stages of Development and Establishment]. *Humanitarnyi visnyk – Humanitarian Annals*, 21 (5 (2)), 126–139 [in Ukrainian].
- Korotiaiev, S.I.** (2016). *Pidhotovka inzhenerno-tekhnichnykh kadrov u tekhnichnykh vuzakh Cherkaskoi oblasti v 1954–1991 rr.: istorychnyi aspekt [Training of Engineering and Technical Personnel in Technical Universities of Cherkasy Region in 1954–1991: Historical Aspect]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Cherkasy [in Ukrainian].
- Nyzhnyk, S.** (2016). *Mii ridnyi zaklad «Akademiia pozhezhnoi bezpeky ime- ni Heroiv Chornobylia» [My alma mater is «Academy of Fire Safety named after Chornobyl Heroes»]*. Retrieved from <http://apbingerchor.blogspot.ru/p/blog-page.html> [in Ukrainian].
- Parkhomenko, V.A.** (2004). Z istorii pozhezhnoi okhorony Mykolaieva u XIX – pershii polovyni XX stolittia [From the History of Mykolaiev Fire Service in XIX – the First Half of XX Century]. *Istorychni nauky – Historical Sciences*, 37, 123–125 [in Ukrainian].
- Perepechaev, V.D., & Bereza, V.Iu.** (2000). *Gazodymozashchitnaia sluzh- ba pozharnoi okhrany [Gas-Fire Protection Service of Fire Protection]*. Cherkassy: ChYPB MVD Ukrainy [in Russian].
- Pidhainyi, A.V.** (2009). *Stanovlennia ta rozvytok systemy pidhotovky ofitser- skykh kadrov MNS Ukrainy naprykintsi XIX – pochatku XX st. [Estab-*

- lishment and Development of the System of Training Officers for the Ministry of Emergencies of Ukraine in the end of XIX – in the beginning of XX Centuries].* (Candidate's Thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- «Pro stvorennia Cherkaskoho instytutu pozhezhnoi bezpeky Ministerstva vnutrishnikh sprav ta prysvoieniam yomu imeni Heroiv Chornobylia»: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 550-97 vid 09.06.1997 [«On Formation of Cherkasy Institute of Fire Safety of the Ministry of Internal Affairs and Giving it the Name of Chornobyl Heroes»: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 550-97 of 9 June 1997]. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP970550.html [in Ukrainian].
- «Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia systemy Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii»: Rozporiadzhennia KМУ vid 25 sichnia 2017 r. № 61-r [«On Adoption Strategy of Reforming the System of the State Emergency Service of Ukraine»: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 25, 2017 № 61-p]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2017-%D1%80> [in Ukrainian].
- Sakhno, N.A.** (2011). Skhyliausia pered podvyhom koleh [I Bow to the Feat of my Colleagues]. *Pozhezhna bezpeka – Fire Safety*, 4 (139), 5–8 [in Ukrainian].
- Smirnov, G.V.** (1996). *Istoricheskaiia khronika pozharnoi okhrany Lughanska [Historical Chronicle of Luhansk Fire Service]*. Luhansk: Luhan [in Russian].
- Soroka, A.V.** (1997). Volovi yakosti ta yikh formuvannia u kursantiv VNZ [Volitional Qualities and their Formation in Cadets of Higher Education Institutions]. *Aktualni problemy suchasnoi nauky v doslidzhenнях molodykh vchenykh – Actual Issues of Modern Science in Researches of Young Scientists*, 2, 252–256 [in Ukrainian].
- Statut Cherkaskoho pozhezhno-tekhnichnogo uchylshcha MVS Ukrainy [Statute of Cherkasy Fire and Technical School of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]*. (1996). (pp. 1–5). Cherkasy [in Ukrainian].
- Tkachenko, T.V.** (2009). *Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv bezpeky zhyttiediialnosti zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Formation of Professional Competence of Future Specialists of Life Safety by means of Information and Communication Technologies]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Vinnytsia [in Ukrainian].
- Tomilenko, A.H.** (2000). *Pozhezhna sprava na Pravoberezhnii Ukraini v druhii polovyni XIX – pochatku XX st. [Fire Service in Right-Bank*

Ukraine in the second part of XIX – in the beginning of XX Centuries. (Extended abstract of Candidate's thesis). Vinnytsia [in Ukrainian].

- Chubina, T.D., Spirikina, O.O., & Korotiaiev, S.I.** (2018). *Istoriia stvorennia ta rozvytku navchalnykh zakladiv, yaki zaimalysia pidhotovkoiu inzhenerno-tekhnichnykh kadriv dlia silskoho hospodarstva Cherkaskoi oblasti* [History of Creation and Development of Educational Institutions which Prepare Engineering and Technical Personnel for the Agricultural Sector of Cherkasy Region]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian Peasant*, 20, 90–96. doi: 10.31651/2413-8142-2018-20-90-96 [in Ukrainian].
- Shkarabura, M.H.** (Ed.). (2006). *Lytsari poriatunku. Cherkaskyi instytut pozhezhnoi bezpeky im. Heroiv Chornobylia. 30 rokiv pershoho vypusku* [Knights of Salvation. Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes. 30 Years of the First Graduation]. Cherkasy: Brama-Ukraina [in Ukrainian].
- «*Shchodo diialnosti Kinologichnoi sluzhby MNS ta zavdannya na 2008 rik*»: Nakaz MNS Ukrainy vid 18.02.2008 № 127 [As to the Activity of Dog Service of the Ministry of Emergencies and Tasks to 2008: Order of the Ministry of Emergencies of Ukraine № 127 of February 18, 2008]. Retrieved from <http://zakony.com.ua/2008-god-/289773-shchodo-diialnosti-kinologichnoji-sluzhbi-mns-ta-zavdan-na-2008-rik> [in Ukrainian].
- Shoiko, V.A.** (2007). *Sotsialno-psykholohichne zabezpechennia diialnosti riaturalnykh pidrozdiliv tsyvilnoi oborony MNS Ukrainy u 2000–2006 rr. (istorychnyi aspekt)* [Socio-Psychological Support of the Activity of Rescue Units of Civil Defence of the Ministry of Emergencies in 2000–2006 (Historical Aspect)]. (Candidate's Thesis). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.08.2019

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 1/43 (2019)

Головний редактор **Василь Ільницький**
Технічний редактор **Ольга Лужецька**
Коректор **Олександр Голубєв**

Здано до набору 04.11.2019 р. Підписано до друку 11.11.2019 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура. Times. Наклад 50 прим.
Ум. друк. арк. 16,06. Зам. 151.

Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 5140 від 01.07.2016 р.). 82100, Дрогобич, вул. І. Франка, 24, к. 42, тел. 2 – 23 – 78.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 1/43 (2019)

Editor-in-chief **Vasyl Ilnytskyi**
Technical Editor **Olha Luzhetska**
Corrector **Oleksandr Golubev**

Submitted for type-setting on 04.11.2019. Signed for printing on 11.11.2019. Format 60x84/16. Offset printing. Type: Times. Circulation up to 50 copies. Accounting and publishing sheet 16.06. Order 151.

Editorial-Publishing Department of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Certificate on the inclusion of a publishing business subject in the state register of publishers, publishers and publishers of publishing products DK No. 5140 dated 01.07.2016), 82100, Drohobych, ul. Ivan Franko, 24, room 42. tel. 2 – 23 – 78.